

SOU
1986:49

Ref

MÅLSÄGANDE- BITRÄDE

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2014

National Library
of Sweden

SLUTBETÄNKANDE
AV
RÄTTSHJÄLPSKOMMITTÉN

SOU

1986:49

Ref

MÅLSÄGANDE- BITRÄDE

SLUTBETÄNKANDE
AV
RÄTTSHJÄLPSKOMMITTÉN

Statens offentliga utredningar

1986: 49

Justitiedepartementet

Målsägandebiträde

Slutbetänkande av rättshjälpskommittén

Stockholm 1986

Omslag Jan Bohman

ISBN 91-38-09526-2

ISSN 0375-250X

Norstedts Tryckeri 1986

ALLF 1016022

Till statsrådet och chefen för
justitiedepartementet

Genom beslut den 22 december 1981 (Dir 1981:75) bemyndigade regeringen dåvarande chefen för justitiedepartementet, statsrådet Petri, att tillkalla en kommitté med uppdrag att se över rättshjälpssystemet. Med stöd av detta bemyndigande tillsattes rättshjälpskommittén i februari 1982. Tilläggsdirektiv för kommittén utfärdades i november 1984 (Dir 1984:43).

Kommittén har tidigare slutfört arbetet enligt de ursprungliga direktiven genom delbetänkandena (Ds Ju 1983:2) Rätten till offentlig försvarare och (Ds Ju 1983:9) ADB-hantering av rättshjälpsärenden, huvudbetänkandet (SOU 1984:66) Den allmänna rättshjälpen samt delbetänkandet (SOU 1985:4) Rättshjälp. Offentliga biträden, organisationsfrågor m.m. Kommitténs sekretariat har sammanställt häftet (Ds Ju 1984:8) Rättshjälpsstatistik.

Vi får härmed överlämna kommitténs slutbetänkande (SOU 1986:49) Målsägandebiträde.

I arbetet med detta betänkande har såsom ledamöter deltagit lagmannen Jan Johnsson, ordförande (t.o.m. 1985-06-10), chefsrådmannen Anders Stendahl, ordförande (fr.o.m. 1985-06-11), riksdagsledamöterna Arne Andersson i Gamleby, Gunhild Bolander och Allan Ekström, ombudsmannen Karl-Gustaf Mathsson, lagmannen Josef Styruud och ersättaren för ledamot av riksdagen Ulla-Britt Åbark.

Som sakkunniga har deltagit departementsrådet Gunnel Wennberg, rådmannen Jonas Ågren och advokaten Birgitta Alexanderson. Hovrättsassessorerna Gertrud Holmquist, leg. psykoterapeuten Eva Hedlund, chefsåklagaren Claes-Axel Olsson (avled 1986-02-21) och chefsåklagaren Claes-Erik Edlund (fr.o.m. 1986-03-07) har deltagit i arbetet som experter.

Hovrättsrådet Ann-Christine Persson har varit förordnad som sekreterare åt kommittén t.o.m. 1986-03-06 och har därefter deltagit i arbetet som expert.

Tingsfiskalen Anna Skarhed, förordnad som expert i kommittén, har fungerat som sekreterare under arbetet med detta betänkande.

Resultaten av den undersökning om målsägandens situation under det rättsliga förfarandet i mål om sexualbrott som utförts för kommitténs räkning redovisas i en bilaga till betänkandet.

Vi är ense om förslagen.

Kommitténs uppdrag är härmed slutfört.

Anders Stendahl

Arne Andersson

Gunhild Bolander Allan Ekström

Karl-Gustaf Mathsson Josef Styrud

Ulla-Britt Åbark

/Anna Skarhed

INNEHÅLL

FÖRKORTNINGAR	9
SAMMANFATTNING	11
FÖRFATTNINGSFÖRSLAG	17
1 INLEDNING	27
1.1 Uppdraget	27
1.2 Utredningsarbetet	28
1.3 Några utgångspunkter	28
2 FRÅGANS TIDIGARE BEHANDLING	33
2.1 Inledning	33
2.2 Tidigare utredningsförslag	33
2.2.1 Sexualbrottskommittén	33
2.2.1.1 Utredningar utförda för sexualbrottskom- mitténs räkning	37
2.2.1.2 Remiss- och riksdags- behandlingen av sexualbrottskommitténs förslag	40
2.2.2 Socialdepartementets rapport om kvinnomisshandel	45
2.2.2.1 Uppdraget	45
2.2.2.2 Arbetsgruppens förslag	46
2.3 Pågående arbete	46
2.3.1 Centrala utbildningsinsatser och projekt	46
2.3.2 Regionala initiativ	49
2.3.3 Brottsoffrens situation i all- mänhet	49

3	NUVARANDE FÖRHÅLLANDEN	51
3.1	Inledning	51
3.2	Målsägandebegreppet	51
3.3	Bestämmelser som reglerar målsägandens situation under förundersökningen	53
3.3.1	Målsägandens möjlighet att påverka utredningen m.m.	53
3.3.2	Förhörsvittne vid polisförhör	55
3.3.3	Förhör med barn	55
3.3.4	Ersättning vid förundersökning i brottmål	56
3.3.5	Polisens och åklagarens kontakt med målsäganden under förundersökningen	56
3.3.6	Polisens och åklagarens objektivitetskrav	57
3.3.7	Polisens och åklagarens informations- skyldighet	57
3.3.8	Målsägandens rätt att begära över- prövning av beslut	59
3.3.9	Polisens och åklagarens skyldighet att samarbeta med socialtjänsten	60
3.4	Bestämmelser som reglerar målsägandens situation under rättegången	60
3.4.1	Målsägandens möjlighet att framställa yrkanden i brottmålet	60
3.4.2	Målsägandens frågerätt m.m.	61
3.4.3	Offentlighet och ordning i domstol ..	62
3.4.4	Målsägandens rätt till ersättning för rättegångskostnader och ansvar för motparts kostnader	63
3.4.5	Målsägandens möjlighet att anlita rättegångsombud eller biträde	64
3.4.6	Målsägandens rätt till "stödperson" enligt 20 kap. 15 a § RB	64
3.4.7	Målsägandens möjlighet att få rätts- hjälp enligt rättshjälpslagen	66
3.4.8	Målsägandens rätt till bistånd enligt socialtjänstlagen	69

3.5	Frivilliga organisationer	70
4	REGLER OM ADVOKATHJÄLP TILL VISSA BROTTSOFFER I DANMARK OCH NORGE	71
4.1	Sammanfattning av de danska och norska reglerna	71
4.2	Motiven för de nya reglerna	73
4.3	Den fortsatta utvecklingen	74
	4.3.1 Danmark	74
	4.3.2 Norge	74
	4.3.2.1 Utvärdering av och ändringar i de norska reglerna ...	74
	4.3.2.2 Rättshjälp åt målsägande i kvinnomisshandelsmål	75
	4.3.3 Erfarenheter av reglerna om advokat- hjälp till vissa brottsoffer	76
5	ÖVERVÄGANDE OCH FÖRSLAG	79
5.1	Inledning	79
5.2	Målsägandens behov av hjälp i sexualbrotts- mål	80
	5.2.1 Beskrivning av hjälpbehovet	80
	5.2.2 Formerna för en utvidgad juridisk hjälp	87
5.3	Tillämpningsområdet	91
	5.3.1 Offer för sexualbrott	91
	5.3.2 Andra brottsoffer	94
5.4	Målsägandebiträde	95
	5.4.1 Biträdets processuella ställning ...	95
	5.4.2 Biträdets kvalifikationer	97
	5.4.3 Biträdets uppgifter och behörighet	98
	5.4.3.1 Allmänt	98
	5.4.3.2 Skadeståndstalan	99
	5.4.3.3 Ansvarstalan	101
	5.4.4 Förutsättningar för förordnande av målsägandebiträde	102
	5.4.5 Speciellt om barn	103
	5.4.6 Beslutsmyndighet	107
	5.4.7 Biträdets ersättning	108

5.5	Kostnadstäckning	108
5.5.1	Kostnadstäckning via försäkring?	108
5.5.2	Val av rättshjälpsform	109
5.5.3	Målsägandens kostnadsansvar	111
5.5.4	Den tilltalades kostnadsansvar	111
5.6	Kostnaderna för en reform	112
6	SPECIALMOTIVERING	115
6.1	Förslag till lag om målsägandebiträde	115
6.2	Förslag till lag om ändring i rättegångsbal- ken	126
6.3	Förslag till lag om ändring i förslaget till lag om rättshjälp	127
6.4	Förslag till förordning om ändring av för- undersökningskungörelsen	128
6.5	Ikraftträdande	128

BILAGOR

Bilaga 1	Kommittédirektiv Tilläggsdirektiv till rättshjälpskommittén (Ju 1982:01) Dir 1984:43
Bilaga 2	OFFER FÖR SEXUALBROTT En beskrivning av målsägandens situation under förundersökning och rättegång

FÖRKORTNINGAR

BrB	Brottsbalken
BRIS	Föreningen Barnens rätt i samhället
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Dir	Direktiv
Ds	Departementsserie
FB	Föräldrabalken
FUK	Förundersökningskungörelsen (1947:948)
JuU	Justitieutskottet
JämO	Jämställdhetsombudsmannen
KK	Kunglig kungörelse
LR	Lagen (1900:000) om rättshjälp (SOU 1984:66 och 1985:4)
LVU	Lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga
mot.	Motion
prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RFSU	Riksförbundet för sexuell upplysning
RHL	Rättshjälpslagen (1972:429)
ROKS	Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige
SekrL	Sekretesslagen (1980:100)
SkL	Skadeståndslagen (1972:207)
SoU	Socialutskottet
SOU	Statens offentliga utredningar

FÖRSLAG

1	1	1
2	2	2
3	3	3
4	4	4
5	5	5
6	6	6
7	7	7
8	8	8
9	9	9
10	10	10
11	11	11
12	12	12
13	13	13
14	14	14
15	15	15
16	16	16
17	17	17
18	18	18
19	19	19
20	20	20
21	21	21
22	22	22
23	23	23
24	24	24
25	25	25
26	26	26
27	27	27
28	28	28
29	29	29
30	30	30
31	31	31
32	32	32
33	33	33
34	34	34
35	35	35
36	36	36
37	37	37
38	38	38
39	39	39
40	40	40
41	41	41
42	42	42
43	43	43
44	44	44
45	45	45
46	46	46
47	47	47
48	48	48
49	49	49
50	50	50
51	51	51
52	52	52
53	53	53
54	54	54
55	55	55
56	56	56
57	57	57
58	58	58
59	59	59
60	60	60
61	61	61
62	62	62
63	63	63
64	64	64
65	65	65
66	66	66
67	67	67
68	68	68
69	69	69
70	70	70
71	71	71
72	72	72
73	73	73
74	74	74
75	75	75
76	76	76
77	77	77
78	78	78
79	79	79
80	80	80
81	81	81
82	82	82
83	83	83
84	84	84
85	85	85
86	86	86
87	87	87
88	88	88
89	89	89
90	90	90
91	91	91
92	92	92
93	93	93
94	94	94
95	95	95
96	96	96
97	97	97
98	98	98
99	99	99
100	100	100

SAMMANFATTNING

Vårt uppdrag har varit dels att undersöka hur det rättsliga förfarandet i mål om ansvar för sexualbrott har fungerat i praktiken från målsägandens synpunkt sedan nya regler i ämnet infördes den 1 juli 1984, dels att på grundval av undersökningen ta upp frågan om formerna för utvidgad rättshjälp åt i första hand kvinnor som har utsatts för sexualbrott eller vissa andra våldsbrott.

En sammanställning av den gjorda undersökningen, Offer för sexualbrott - en undersökning av målsägandens situation under förundersökning och rättegång, finns fogad som en bilaga till betänkandet.

Vi har i Danmark och Norge inhämtat dessa länders erfarenheter av ett system med biståndsadvokat till våldtäktsoffer.

Vi har funnit att målsäganden i sexualbrottmål, både under förundersökningen och i samband med rättegången, behöver hjälp för att orka med de påfrestningar som det rättsliga förfarandet innebär för henne. I samband med rättegången behöver hon vidare hjälp för att ha möjlighet att få sina intressen tillgodosedda när det gäller olika handläggningsfrågor. Hon kan även behöva hjälp för att få ersättning för uppkomna skador.

Vår undersökning visar att de åtgärder som hittills vidtagits för att förbättra målsägandens situation inte har gett avsett resultat. Många målsägande i sexualbrottmål behöver i olika avseenden mera hjälp.

Vi anser att det bör vara möjligt att inom ramen för nuvarande ordning finna vägar att förbättra hjälpen till målsäganden. Detta kan ske genom insatser i form av ytterligare information till och utbildning av berörda personalgrupper. Vi hänvisar i detta sammanhang till det arbete som för närvarande pågår bl.a. hos BRÅ och inom justitiedepartementet. Vi konstaterar dock samtidigt att det är svårt att inom ramen för nuvarande ordning garantera målsäganden i sexualbrottmål den hjälp hon behöver. Vi anser därför att man nu bör ge vissa målsägande rätt till ett eget juridiskt biträde. En sådan reform skall ses som ett komplement till övriga tänkbara åtgärder, men är utan tvekan det snabbaste och mest effektiva sättet att ge berörda målsägande bättre hjälp i de avseenden vi tidigare beskrivit.

I våra direktiv förutsätts att tillämpningsområdet för en ny ordning skall inskränkas till de fall där behovet har ansetts mest angeläget.

Vi anser att de allvarliga sexualbrotten, dvs. brott mot 6 kap. BrB med enbart fängelse i straffskalan, generellt sett skiljer sig i två avseenden från andra brott. För det första menar vi att sexuellt våld innebär en särskilt svår kränkning av offret. Ett sexuellt övergrepp har en speciellt integritetskränkande karaktär som medför svåra påfrestningar för målsäganden under det rättsliga förfarandet. För det andra är frågan om målsägandens trovärdighet nästan alltid av avgörande betydelse i sexualbrottmål. Det saknas nämligen ofta i dessa mål annan bevisning än målsägandens egen berättelse och det är också vanligt att den misstänkte förnekar brottet. Nu beskrivna omständigheter gör att målsägandens behov av hjälp och stöd typiskt sett är större i sexualbrottmål än i andra brottmål.

Utöver sexualbrottsoffren är det främst de kvinnor som utsatts för misshandel inom familjen som i debatten angetts ha behov av ett eget juridiskt biträde. Den som

utsatts för vissa typer av misshandel eller brott som olaga hot, rån eller olaga frihetsberövande kan givetvis ha behov av hjälp liknande vad som gäller i sexualbrottmålen. Det är emellertid enligt vår mening svårt att hävda att det bland dessa brott just vid kvinnomisshandel skulle finnas ett särskilt stort behov av juridisk hjälp när det gäller frågor som direkt berör brottmålet.

Enbart antalet anmälda misshandelsbrott översteg 30 000 år 1985. Eftersom det uppenbarligen inte finns behov av biträde i alla dessa mål måste man, om man vill gå utöver sexualbrotten, i varje enskilt fall ta ställning till om det finns behov av biträde med hänsyn till faktorer som brottets grovhet, målsägandens person, personliga förhållanden och relation till gärningsmannen. En sådan ordning skulle innebära att kostnaderna för reformen med nödvändighet ökade högst avsevärt. Medan sexualbrotten är en begränsad och relativt homogen grupp av brott, finns det en mycket större variation bland andra våldsbrott. Att ge vissa målsägande rätt till ett eget biträde innebär vidare en principiell nyordning. Vi anser att man bör starta med en reform som tar sikte på de brottsoffer vilkas behov av hjälp vi vet är stort och vars konsekvenser relativt väl kan överblickas.

En ny reglering bör utformas så att den omfattar alla som utsatts för allvarliga sexuella övergrepp, oavsett kön och ålder. Vi föreslår att alla målsägande ges rätt till ett eget juridiskt biträde i mål om våldtäkt och grov våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande och grovt sexuellt utnyttjande av underårig, sexuellt umgänge med avkomling, syskon eller barn, koppleri och grovt koppleri samt i förekommande fall försök, förberedelse eller stämpling till dessa brott.

Vi har valt att kalla det nya biträdet målsägandebitråde.

Målsägandebitrådet skall förordnas av domstol på begäran av målsäganden eller när behov av biträde blir känt. Förordnande skall kunna ske så snart anmälan om brott upptagits hos polisen och skall bestå till dess utredningen avslutas genom beslut eller lagakraftvunnen dom.

Målsägandebitrådet skall ta till vara målsägandens intressen samt ge henne den hjälp och det stöd som hon behöver. Under förundersökningen skall målsägandebitrådet förklara för målsäganden hur denna går till och hålla henne informerad om hur utredningen fortskrider. Biträdet skall även ge målsäganden upplysningar om andra stödmöjligheter som finns, och vid behov hjälpa henne att ta erforderliga kontakter. När målsäganden är ett barn kan hennes intressen ofta tillgodoses genom att vårdnadshavaren får denna information och hjälp. Biträdet skall under förundersökningen ha rätt att närvara vid alla förhör med målsäganden, hos polisen och i domstol, och skall därvid kunna ställa kompletterande frågor. Inför rättegången skall biträdet beskriva för målsäganden hur huvudförhandlingen går till och förklara hennes roll i denna. Biträdet skall också på lämpligt sätt genom kontakter med åklagare och domstol före rättegången ta reda på hur denna är planerad och framföra eventuella önskemål från målsäganden. Biträdet skall kallas till huvudförhandling där målsäganden eller hennes ställföreträdare skall höras personligen. I samband med huvudförhandlingen skall biträdet se till att målsägandens intressen tillgodoses. Han kan t.ex. begära att det förordnas om stängda dörrar eller att förhör med målsäganden får ske i den tilltalades utvaro. Biträdet skall också kunna fästa rättens uppmärksamhet på att en viss fråga enligt hans uppfattning är kränkande eller saknar relevans i målet. Biträdet skall, på samma sätt som målsäganden själv, kunna stäl-

la frågor till den tilltalade och bör även med rättens tillstånd kunna få ställa frågor till målsäganden och till vittnen. Biträdet får emellertid inte bli en ytterligare åklagare. Eventuella frågor skall syfta enbart till att förtydliga gjorda uttalanden eller att komplettera bilden i något för målsäganden väsentligt avseende.

Målsägandebiträdet skall även kunna biträda målsäganden om hon vill föra talan om enskilt anspråk i brottmålet. Däremot ingår det inte i bitrådets uppgifter att ta till vara målsägandens intressen i skadeståndsdelen, när denna fråga behandlas utomprocessuellt eller i ett tvistemål. I bitrådets uppgifter ingår inte heller att biträda målsäganden med en talan i ansvarsdelen.

Bestämmelsen om vem som skall kunna förordnas som målsägandebiträde överensstämmer med vad som gäller beträffande ett rättshjälpsbiträde. Målsägandebiträdet har rätt till ersättning för sitt arbete enligt reglerna om offentlig försvarare i rättegångsbalken.

Rätten till målsägandebiträde innefattar att staten betalar kostnaden för biträdet och för den utredning och bevisning som kan bli aktuell om målsäganden för talan om enskilt anspråk i brottmålet. Hjälpen skall vara kostnadsfri för målsäganden. Den som döms för brottet skall ersätta staten kostnaderna för biträdet och för eventuell bevisning och utredning enligt reglerna i 31 kap. RB.

Vi föreslår att bestämmelserna om målsägandebiträde utformas som en särskild lag.

Vi beräknar kostnaderna för den föreslagna reformen till i dag ca 2,5 milj. kr per år.

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG

Förslag tillLag (1900:000) om målsägandebitråde

Enligt riksdagens beslut föreskrivs följande.

1 § I mål om brott mot 6 kap. 1 - 6, 8, 9 och 12 §§ brottsbalken får ett biträde förordnas för målsäganden, om det inte måste antas att behov av sådant biträde saknas (målsägandebitråde). Beträffande sådant biträde tillämpas reglerna i rättegångsbalken om rättegångsbiträde åt part.

Staten betalar kostnaden för biträde enligt 6 § samt för utredning och bevisning enligt 7 §.

2 § Målsägandebiträdet skall ta till vara målsägandens intressen samt ge målsäganden stöd och hjälp i brottmålet. Förordnandet omfattar dock inte att bistå målsäganden med att biträda åtalet eller i övrigt föra talan rörande brottet.

3 § Ett målsägandebitråde får förordnas så snart anmälan om brottet upptagits hos polisen. Målsägandebiträdet förordnas på begäran av målsäganden eller när behov av biträde blir känt.

4 § Till målsägandebitråde förordnas advokat, biträdande jurist på advokatbyrå eller annan. Den som förordnas skall vara lämplig för uppdraget. Har målsäganden föreslagit någon som är lämplig, skall denne förordnas, om inte hans anlitande skulle medföra avsevärt

ökade kostnader eller i övrigt särskilda skäl föranleder annat.

5 § Målsägandebiträdet skall entledigas, om målet inte längre avser sådant brott som anges i 1 § första stycket, och särskilda skäl inte föranleder annat.

I fråga om entledigande, byte och substitution av ett målsägandebiträde gäller vidare reglerna i 2 kap. 13 och 14 §§ lagen (1900:000) om rättshjälp.

6 § Bestämmelserna i rättegångsbalken om offentlig försvarares rätt till ersättning gäller även i fråga om målsägandebiträde.

7 § Om ett målsägandebiträde förordnas ersätts målsägandens därefter uppkommande kostnader för bevisning och utredning i samma utsträckning som om målsäganden beviljats allmän rättshjälp i anledning av talan om enskilt anspråk i brottmålet.

8 § Bestämmelserna i rättegångsbalken om skyldighet för tilltalad eller annan att till staten återbetala kostnader som enligt rättens beslut utgått av allmänna medel gäller även i fråga om kostnader enligt denna lag. Den tilltalade är dock ersättningsskyldig endast om han döms för brott som anges i 1 §.

9 § Beslut enligt denna lag fattas av den domstol som är behörig att uppta brottmålet.

Målsägandebiträdet får dock besluta om utredning enligt 7 § om den sammanlagda kostnaden för utredare och sådan sakkunnig enligt rättegångsbalken som inte har förordnats av rätten uppgår till högst tvåtusen kronor.

10 § I fråga om talan mot domstols beslut enligt denna lag tillämpas vad som i allmänhet gäller om talan mot beslut av domstolen.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1987.

2. Förslag tillLag om ändring i rättegångsbalken

Enligt riksdagens beslut föreskrivs att 20 kap. 15 a §, 23 kap. 5, 10, 11 och 21 §§, 31 kap. 1 § samt 49 kap. 7 § rättegångsbalken skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Målsägande som hörs med anledning av åklagarens talan och som med hänsyn till brottets art eller annars kan antas vara i behov av personligt stöd under rättegången, får åtföljas av lämplig person som sådant stöd.

Föreslagen lydelse

20 kap.

15 a §

Målsägande som hörs med anledning av åklagarens talan och som med hänsyn till brottets art eller annars kan antas vara i behov av personligt stöd under rättegången, får åtföljas av lämplig person som sådant stöd (stödperson). Stödperson som rätten har kännedom om skall under rättas om rättegången.

Om möjlighet att förordna målsägandebiträde i vissa fall finns särskilda bestämmelser.

Målsägandebiträde skall kallas till huvudförhandling eller annat sammanträde i rätten där målsäganden eller målsägandens ställföreträdare skall höras.

Nuvarande lydelseFöreslagen lydelse

23 kap.

5 §¹

Skall enligt 21 kap.
3 a § offentlig försvarare
utses för den misstänkte
åligger det undersöknings-
ledaren att göra anmälan om
det hos rätten.

Skall enligt 21 kap.
3 a § offentlig försvarare
utses för den misstänkte
åligger det undersöknings-
ledaren att göra anmälan om
det hos rätten. Detsamma
gäller om målsäganden be-
gär att få ett målsägande-
biträde eller om det annars
finns anledning att förord-
na eller entlediga ett så-
dant biträde.

10 §

Vid förhör skall såvitt möjligt ett av undersöknings-
ledaren anmodat trovärdigt vittne närvara. Undersök-
ningsledaren har att bestämma, huruvida annan än vittne
må övervara förhör. Vid förhör som enligt 18 § andra
stycket hålles på den misstänktes begäran, äge han och
hans försvarare att närvara. Även vid annat förhör må,
om det kan ske utan men för utredningen, försvarare va-
ra till städes.

Målsägandebiträde har
rätt att närvara vid för-
hör med målsäganden.

Är den som höres under 15 år, bör, om det kan ske
utan men för utredningen, den som har vårdnaden om ho-
nom vara närvarande vid förhöret.

Undersökningsledaren äge förordna, att vad som före-
kommit vid förhör icke får uppenbaras.

1 Senaste lydelse 1983:920.

Nuvarande lydelseFöreslagen lydelse

31 kap.

1 §¹

Dömes i mål, vari åklagare för talan, den tilltalade för brottet, skall han till statsverket återgälda vad enligt rättens beslut av allmänna medel utgått för hans inställelse vid rätten under förundersökningen, till vittne eller sakkunnig eller eljest för bevisning under förundersökningen eller i rättegången samt i ersättning till försvarare så ock statsverkets kostnad för hans hämtande till rätten. Den tilltalade vare dock ej ersättningsskyldig för kostnad, som icke skäligen varit påkallad för utredningen, eller för kostnad, som vållats genom vårdslöshet eller försummelse av annan än den tilltalade, hans ombud eller av honom utsedd försvarare. Han va-
re ej heller i annat fall än som sägs i 4 § första stycket skyldig att betala mera än som motsvarar det för honom gällande maximibeloppet

Döms i mål, vari åklagare för talan, den tilltalade för brottet, skall han till staten betala vad enligt rättens beslut av allmänna medel utgått för hans inställelse vid rätten under förundersökningen, till vittne eller sakkunnig eller eljest för bevisning under förundersökningen eller i rättegången samt i ersättning till försvarare eller till målsägandebiträde så ock statens kostnad för hans hämtande till rätten. Den tilltalade är dock inte ersättningsskyldig för kostnad, som icke skäligen varit påkallad för utredningen, eller för kostnad, som vållats genom vårdslöshet eller försummelse av annan än den tilltalade, hans ombud eller av honom utsedd försvarare. Han är inte heller i annat fall än som sägs i 4 § första stycket skyldig att betala mera än som motsvarar det för honom

1 Senaste lydelse 1983:920.

Nuvarande lydelse

för rättshjälpsavgift vid allmän rättshjälp enligt rättshjälpslagen (1972:429).

Föreslagen lydelse

gällande maximibeloppet för rättshjälpsavgift vid allmän rättshjälp enligt rättshjälpslagen (1972:429).

=====
 =====
 =====
 =====

49 kap.

7 §¹

Har underrätt förklarat en domare jävig eller bifallit en begäran om rättshjälp åt misstänkt i brottmål, skall underrättens beslut stå fast.

Har underrätt förklarat en domare jävig eller bifallit en begäran om rättshjälp åt misstänkt eller om målsägande-
biträde i brottmål, skall underrättens beslut stå fast.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1987.

1 Senaste lydelse 1983:370.

3. Förslag tillLag om ändring i förslaget till lag (1900:000) om rättshjälp

Enligt riksdagens beslut föreskrivs att 3 kap. 1 § samt rubriken till 3 kap. lagen (1900:000)¹ om rättshjälp skall ha följande lydelse.

Tidigare föreslagen lydelse Nu föreslagen lydelse

3 kap.

Rättshjälp åt misstänkt
i brottmål

Rättshjälp åt misstänkt
och åt vissa målsägande i
brottmål

1 §

Rättshjälp åt den som är
misstänkt för brott lämnas
genom offentlig försvarare
enligt särskilda bestämmelser.

Rättshjälp åt den som är
misstänkt för brott lämnas
genom offentlig försvarare
och rättshjälp åt vissa
målsägande lämnas genom
målsägandebiträde enligt
särskilda bestämmelser.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1987.

¹ Enligt kommitténs förslag i SOU 1984:66.

Nuvarande lydelseFöreslagen lydelse20 §¹

=====
 begäran av målsägande att åtal skall väckas för brott, som i annat fall kan föranleda strafföreläggande, ävensom vad i övrigt finnes vara av betydelse att anteckna i protokollet.

=====
 begäran av målsägande att åtal skall väckas för brott, som i annat fall kan föranleda strafföreläggande, underrättelse till målsägande enligt 1 a §, ävensom vad i övrigt finnes vara av betydelse att anteckna i protokollet.

=====
 =====

Denna förordning träder i kraft den 1 juli 1987.

1 Senaste lydelse 1970:64.

1 INLEDNING

1.1 Uppdraget

Enligt tilläggsdirektiv i november 1984 (Dir 1984:43) fick vi i uppdrag att "undersöka hur det rättsliga förfarandet i mål om ansvar för sexualbrott har fungerat i praktiken från målsägandens synpunkt sedan nya regler i ämnet infördes den 1 juli 1984". På grundval av denna undersökning borde vi därefter "ta upp frågan om formerna för utvidgad rättshjälp åt i första hand kvinnor som har utsatts för sexualbrott eller vissa andra våldsbrott".

Grunden för uppdraget är uttalanden som gjordes under riksdagsbehandlingen av de förslag till lagändringar bl.a. i fråga om sexualbrotten (SFS 1984:399) som trädde i kraft den 1 juli 1984. Riksdagen uttalade därvid, i enlighet med justitieutskottets betänkande (JuU 1983/84:25), att frågan om brottsoffrens situation under förundersökning och rättegång måste följas uppmärksam. En utvärdering av hur de nya reglerna fungerat i praktiken borde ske så snart det över huvud taget fanns tillräckligt underlag. Om en sådan utvärdering visade att det fanns ett uttalat behov av juridiskt biträde åt vissa målsägande borde frågan övervägas på nytt. Samma uppfattning hade redovisats av departementschefen i propositionen (prop. 1983/84:105).

I direktiven, som återges i sin helhet i bilaga 1, beskrivs inledningsvis de år 1984 genomförda ändringarna i fråga om sexualbrotten. Vidare redovisas en del av de överväganden som låg till grund för dessa ändringar och därvid speciellt tankarna bakom den nya bestämmelsen om s.k. stödperson i 20 kap. 15 a § RB.

I direktiven erinras om de bestämmelser om biståndsadvokat till vissa offer för sexuella övergrepp som finns i Danmark och Norge och det sägs att vi bör ta till vara de erfarenheter som finns i dessa länder vid

utformningen av våra förslag. I linje med vad som gäller i Danmark och Norge förutsätts att tillämpningsområdet för en ny ordning "inriktas på de situationer där behovet har upplevts som mest akut". Vi skall dock samtidigt närmare överväga om en ny reglering bör ges en mer generell giltighet.

1.2 Utredningsarbetet

Den i direktiven begärda undersökningen har för kommitténs räkning utförts av experten i kommittén, Anna Skarhed. En sammanställning av undersökningsresultaten finns fogad som bilaga 2 till detta betänkande.

Vi har i Danmark och Norge inhämtat upplysningar om den ordning med biståndsadvokat åt vissa sexualbrottsoffer som sedan några år tillämpas i dessa länder.

Samråd och diskussioner har ägt rum mellan sekretariatet och företrädare för bl.a. brottsskadenämnden, rättshjälpsnämnderna och försäkringsbranschen. Vissa frågor har också diskuterats med företrädare för andra kommittéer, bl.a. rättegångsutredningen (Ju 1977:06) och utredningen (1977:08) om barnens rätt.

1.3 Några utgångspunkter

Vårt uppdrag är begränsat till frågan om särskilt utsatta brottsoffers behov av juridisk hjälp. Det ligger således inte inom ramen för vårt arbete att undersöka brottsoffers behov av stöd och hjälp i allmänhet eller att ge förslag till generella åtgärder. Något bör dock inledningsvis nämnas om denna större fråga som på senare tid uppmärksammats alltmer.

Inom Europarådet antog dess ministerkommitté i juni 1985 en rekommendation i frågan om offrets ställning inom ramen för strafflag och i straffprocess (Recommenda-tion No. R (85) 11, se vidare JuU 1985/86:36 s. 5). Brottsoffrens ställning uppmärksammades vid FN:s sjunde världskongress om förebyggande av brott och behandling

av brottslingar i Milano under hösten 1985. Frågan har även behandlats inom Nordiska samarbetsrådet för kriminologi. I Sverige uppdrog regeringen i juli 1985 åt brottsförebyggande rådet (BRÅ) att kartlägga i vilka hänseenden behov av stöd och hjälp från samhällets sida åt dem som drabbats av brott gör sig särskilt gällande och i vilka former dessa behov lämpligen kan tänkas bli tillgodosedda. Uppdraget redovisades i januari 1986 i en promemoria (BRÅ Kansli PM 1986:1) - Stöd och hjälp åt brottsoffer - en probleminventering. Regeringen har därefter uppdragit åt rikspolisstyrelsen och BRÅ att närmare överväga vissa av de uppslag som framförs i promemorian. Arbete i frågan pågår även inom justitiedepartementet (se vidare avsnitt 2.3.3).

Det är av rent humanitära skäl viktigt att alla brottsoffer, oavsett vilket brott de utsatts för, känner samhällets stöd. Det är också viktigt att deras behov av hjälp och intresse av att inte utsättas för ytterligare obehag och besvär om möjligt tillgodoses. Utöver den personliga påfrestningen kan utredningen och rättegången också medföra kostnader för den drabbade som enligt gällande regler inte alltid kan erhålla full kompensation för ekonomiska förluster i samband med förhör och domstolsförhandlingar.

Även rättspolitiska skäl kan åberopas för att samhället bör stödja dem som utsatts för brott. Det är utomordentligt viktigt att brott utreds och att gärningsmännen lagförs. Att så sker är en förutsättning om respekten för och efterlevnaden av lagarna skall kunna upprätthållas. Samhället behöver emellertid ofta offrets hjälp för att kunna utreda och beivra brottet. Om den som utsatts för brott känner sig sakna samhällets stöd finns det risk att hon¹ inte anser det vara mödan

¹ Brottsoffret/målsäganden benämns i fortsättningen genomgående "hon", eftersom vi i huvudsak kommer att tala om offer för sexualbrott och det övervägande flertalet av dessa är kvinnor.

vårt, eller inte tror sig klara av att gå igenom en polisutredning och eventuell rättegång. Att stärka brottsoffrets ställning genom att ge henne stöd och hjälp är inte detsamma som att ta hennes parti i saken och det får självfallet inte medföra att den misstänktes möjligheter att utforma sitt försvar försämras. Det handlar i stället om att bättre än hittills uppmärksamma och om möjligt avhjälpa problem och svårigheter som den som utsätts för brott ställs inför.

De flesta som drabbas av brott har behov av hjälp och stöd i någon form även om hjälpbehovet varierar beroende på brottet och på offrets personliga egenskaper och sociala situation. Hjälpbehovet är säkert, såsom förutsatts i våra direktiv, generellt sett ovanligt stort när det gäller kvinnor som utsätts för våldsbrott. I det enskilda fallet kan dock den som blivit bestulen ha lika stort behov av hjälp som den som blivit våldtagen.

Det är samhällets uppgift att hjälpa den som blivit utsatt för brott. Familj och vänner liksom olika frivilliga organisationer kan också utgöra ett viktigt stöd för henne. Hon kan ha behov av medicinsk vård, psykoterapeutisk behandling, ekonomisk, social och juridisk hjälp, praktiskt bistånd eller mera allmänt personligt medmänskligt stöd. Hjälpbehovet varierar, men de olika former av hjälp som kan bli aktuella hänger samman och måste ses som en helhet. För att på bästa sätt hjälpa den som utsätts för brott måste man utgå från hennes behov och försöka tillgodose dem på ett i det enskilda fallet lämpligt sätt. Det är därför viktigt att de yrkesgrupper som kommer i kontakt med personer som utsätts för brott har kunskaper om olika krisreaktioner, liksom om de olika hjälpmöjligheter som står till buds. Kunskaperna måste emellertid kompletteras med inlevelseförmåga och personligt engagemang för att vara av värde. Det är en självklar sanning att brottsoffrets situation, oavsett alla regler, påverkas av hur hon blir bemött i

anslutning till brottsutredningen. Det går inte heller att dra klara gränser mellan olika hjälpbehov, eller att generellt bestämma olika inblandade personers ansvarsområden. Brottsoffrets behov av juridisk hjälp måste således ses som en del av hennes totala hjälpbehov.

2 FRÅGANS TIDIGARE BEHANDLING

2.1 Inledning

Detta avsnitt innehåller dels en beskrivning av vissa tidigare framlagda förslag till åtgärder för att förbättra situationen för vissa brottsoffer, dels en redogörelse för en del av de insatser som hittills gjorts för att få till stånd sådana förbättringar.

2.2 Tidigare utredningsförslag

2.2.1 Sexualbrottskommittén

År 1971 tillkallades en sakkunnig för att se över brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Den sakkunnige, som tog namnet sexualbrottsutredningen, lade i februari 1976 fram sitt betänkande (SOU 1976:9) Sexuella övergrepp. Sedan betänkandet utsatts för remisskritik och även blivit utgångspunkten för en omfattande debatt beslutade regeringen i februari 1977 att tillsätta en parlamentarisk kommitté med uppgift att ånyo se över bestämmelserna om sedlighetsbrott. Översynen skulle avse hela 6 kap. brottsbalken. Kommittén fick namnet sexualbrottskommittén.

I direktiven för sexualbrottskommittén (Dir 1977:7) angavs att sexualbrottsutredningens betänkande och remissyttrandena över denna skulle ligga till grund för arbetet. Härutöver preciserades tre frågor som enligt departementschefen särskilt skulle beaktas. Dessa tre frågor rörde alla offrets situation. Kommittén skulle överväga vilka åtgärder som borde vidtas för att underlätta offrets situation under den rättsliga handläggningen. Departementschefen anförde härom (s. 3):

En person som har utsatts för sexualbrott upplever utan tvekan den utredning som följer efter en polisanmälan som ytterligt påfrestande. Situationen är känslig och förhörsmetodiken måste anpassas därefter. De gällande reglerna om förhör under förundersökning i brottmål som finns upptagna i förundersökningskungörelsen (1947:948)

är inte avpassade för sådana situationer som här avses. Mot bakgrund av vad nyss sagts bör kommittén undersöka förutsättningarna för att genom särskilda regler eller anvisningar underlätta situationen under förundersökningen för den som utsatts för sexualbrott. I sammanhanget bör bl.a. utredningspersonalens behov av utbildning i psykologiskt upplagd förhörsmetodik uppmärksammas.

Den som har utsatts för ett sexuellt övergrepp lämnas f.n. efter eventuell läkarundersökning i anslutning till polisutredningen att helt på eget initiativ söka hjälp för de psykiska problem som övergreppet kan medföra. Detta framstår som en allvarlig brist. I likhet med sexualbrottsutredningen finner jag det angeläget att samhället ser till att vederbörande omgående kan komma i kontakt med kurator, psykolog, läkare eller annan för ändamålet utbildad person. Kommittén bör överväga hur fasta och ändamålsenliga rutiner kan åstadkommas så att ett offer för sexualbrott kan få omedelbar hjälp. Den hjälp som erbjuds bör inte vara avsedd som en isolerad företeelse i samband med själva övergreppet eller då polisanmälan sker utan bör fortlöpande stå till förfogande under förundersökning och rättegång. Möjligheten att för sådan hjälpverksamhet utnyttja de samhällsorgan som redan finns och som är avsedda för bl.a. rådgivning bör undersökas.

Kommittén skulle vidare arbeta för att få till stånd en förändring av gällande ordning, i fråga om bedömningen av våldtäktsbrott, enligt vilken kvinnans förhållande till gärningsmannen och hennes handlande före övergreppet kommit att tillmätas för stor betydelse vid brottsrubriceringen. Kommittén skulle även utreda om kravet på målsägandeangivelse borde kvarstå som en förutsättning för åtal beträffande vissa sexualbrott.

I sitt slutbetänkande (SOU 1982:61) Våldtäkt och andra sexuella övergrepp föreslog sexualbrottskommittén sammanfattningsvis följande åtgärder för att hjälpa dem som fallit offer för sexualbrott (s. 129).

1. De socialvårdande myndigheterna skall utse kontaktpersoner för dem som har utsatts för sexuella övergrepp när de har behov av stöd och hjälp.
2. Personer inom de yrkeskategorier som i samband med den rättsliga handläggningen kommer i kontakt med våldtäktsoffer (poliser, sjukhuspersonal, socialarbetare och åklagare) skall genomgå viss utbildning för att bättre än i dag kunna bemöta våldtäktsoffer på ett riktigt sätt.

3. Den som har utsatts för ett sexuellt övergrepp skall av polisen informeras om sina möjligheter att få juridiskt biträde i samband med rättegången, om hur det rättsliga förfarandet kommer att gå till och om vilka rättigheter hon har under detta.
4. Polisen skall informera våldtäktsoffer om vilka möjligheter till hjälpinsatser som kan finnas i den ort där kvinnan bor.
5. Socialstyrelsen skall få i uppdrag att utarbeta en handledning för vilka åtgärder som kan behöva vidtas när barn har utsatts för sexuellt övergrepp inom familjen.

Beträffande frågan om betydelsen av kvinnans¹ förhållande till gärningsmannen och hennes handlande före övergreppet uttalade kommittén att bestämningen av våldtäktsbrottet måste göras utifrån den principiella synpunkten att offrets handlingssätt före övergreppet och relationen mellan offret och gärningsmannen saknar betydelse. Således underkändes i linje med direktiven sexualbrottsutredningens förslag att övergreppet skulle kunna anses mindre grovt "med hänsyn till den tvingades handlande före övergreppet". Man föreslog också att kravet på åtalsangivelse beträffande vissa sexualbrott skulle slopas helt.

I sina överväganden om hjälp åt sexualbrottsoffer bemötte sexualbrottskommittén det krav som i den allmänna debatten framförts att kvinnan borde ha ett eget juridiskt biträde i mål om våldtäkt. Kravet på ett eget juridiskt biträde åt våldtäktsoffer sades bottna i den kritik som från olika håll riktats mot att det rättsliga förfarandet ofta blev mycket påfrestande för offret eftersom hon inte behandlades med tillbörlig hänsyn och urskiljning.

Enligt kommitténs mening borde en del av grundvalen för denna kritik falla bort i och med att det blev klart ut sagt att kvinnans levnadssätt inte skulle påverka bedömningen av gärningen. Frågan hur kvinnan betett sig före brottet kunde i fortsättningen tänkas få betydelse

1 Sexualbrottskommittén använder genomgående beteckningen kvinnan för offret.

enbart i sällsynta fall, varför den del av förundersökningen och rättegången som tidigare inriktats på detta nu så gott som alltid torde bli onödig. Efter som inte bara samlag utan också därmed jämförliga sexualhandlingar enligt förslaget skulle innefattas i våldtäktsbrottet borde vidare kvinnan kunna slippa en stor del av de mera ingående frågor om övergreppet som tidigare varit vanliga. Man poängterade att såväl rättens ordförande som förundersökningsledaren, enligt reglerna i 43 kap. 4 § resp. 23 kap. 4 § rättegångsbalken, är ålagda att bevaka att kvinnan inte utsätts för onödiga påfrestningar.

Sexualbrottskommittén tog även upp frågan om kvinnor som blivit utsatta för sexuella övergrepp generellt sett har behov av ett särskilt juridiskt biträde. Utgångspunkten för resonemanget var att de rättsliga frågor som förekommer i samband med förundersökningen och rättegången hänför sig till endera ansvarsfrågan, påföljdsfrågan eller skadeståndsfrågan i målet. Enligt kommitténs mening gav gällande regler i rättshjälpslagen och rättegångsbalken kvinnan tillräckliga möjligheter att få juridisk hjälp i de fall då hon förde talan om ansvar eller skadestånd. Man anförde (s. 133 f):

Sammanfattningsvis anser kommittén att kvinnans möjligheter att få juridisk hjälp är tillräckligt väl tillgodosedda genom det nu beskrivna systemet. Det kan nu sägas att det avgörande egentligen inte är vilka möjligheter kvinnan skall ha att utföra ansvarstalan eller ersättningstalan. Vad det är fråga om är - kan det hävdas - att hon skall ha stöd och hjälp under rättegången genom ett särskilt juridiskt biträde. Kommittén menar emellertid att den genom sina ändringsförslag rörande själva våldtäktsbrottet skapar en situation där behovet av ett sådant stöd - framför allt i form av hjälp mot försvararens attacker - blivit betydligt mindre. Kommittén anser därför att det åtminstone för närvarande, innan man hunnit få närmare erfarenheter av kommitténs förslag, inte finns anledning att utforma särskilda bestämmelser om rätt för kvinnan att i en rättegång om våldtäkt få juridiskt biträde. Skulle utvecklingen bli en annan än vad kommittén förutsatt kan det finnas skäl att senare ta upp frågan om utökade möjligheter för kvinnan att få sådant biträde. Kommittén anser emellertid att kvinnans behov av att ha nå-

gon som under förundersökningen och rättegången ger henne stöd och hjälp nu i stället bör tillgodoses genom att någon person - gärna en socialarbetare - kan förordnas inom socialtjänstens ram att vara stödperson åt henne, såväl i rättegången som utanför denna.

Sexualbrottskommittén fick genom tilläggsdirektiv i december 1979 (Dir 1979:146) i uppdrag dels att göra en översyn av reglerna om åtal för misshandel samt för vissa med misshandel närbesläktade brott, dels att överväga vilken hjälp som borde ges kvinnor som fallit offer för misshandel. Frågan om åtalsreglerna behandlades i ett delbetänkande (Ds Ju 1981:8) Åtalsregler vid misshandel. Sedan det inom socialdepartementet tillkallats en interdepartemental beredningsgrupp med uppgift att ta upp frågan om stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor avstod sexualbrottskommittén från att närmare gå in på denna fråga. Man uttalade endast som sin uppfattning att medan en våldtagen kvinna behöver stöd och hjälp i en akut krissituation en misshandlad kvinna härutöver ofta har ett mer påtagligt behov av långsiktiga åtgärder inom socialtjänstens ram.

Socialdepartementets ovan nämnda beredningsgrupp lade i februari 1983 fram sina förslag i rapporten (Ds S 1983:2) Kvinnomisshandel - kartläggning och överväganden (se nedan avsnitt 2.2.2).

2.2.1.1 Utredningar utförda för sexualbrottskommitténs räkning

En av de invändningar som hade riktats mot sexualbrottsutredningen var att den byggt sina antaganden på ett bristfälligt empiriskt underlag. Kriminologen Leif G.W. Persson fick därför i uppdrag att för sexualbrottskommitténs räkning genomföra en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet.

Den utförda undersökningen (SOU 1981:64) Våldtäkt, kom att ligga till grund för sexualbrottskommitténs överväganden. I rapportens avslutande kapitel skriver Persson (s. 235):

Omtanke om offren vid sexuella övergrepp utgör huvudpunkten i direktiven för sexualbrottskommittén.

Inte minst mot bakgrund av resultaten i den här undersökningen ter sig de farhågor som uttrycks i direktiven som synnerligen välgrundade. Ungefär en fjärdedel av de brott som anmäls tas tillbaka av målsägaren och de skäl som uppges går i stort sett ut på att man inte klarar av de påfrestningar som förundersökningen innebär. Möjligheterna att få hjälp att reda ut den svåra situationen tycks också vara små. Ca fem procent av offren hade fått någon form av kurativ hjälp. Sammanlagt ett offer (av de 670 under 1976) hade haft juridiskt biträde under förundersökningen. Trots att man inte kan rikta några formella invändningar mot polisens sätt att sköta den absoluta majoriteten av de granskade förundersökningarna så är det också helt säkert på det viset att det juridiskt styrda förundersökningsförfarandet lämnar mycket övrigt att önska om man ser till offrens personliga situation i samband med utredningen. Det är ett formellt förfarande, en främmande situation, frågor som man inte förstår, nya miljöer och människor som man konfronteras med. Och i bakgrunden finns en personlig upplevelse av traumatisk eller t o m livsförändrande karaktär.

Rapporten utmynnade i ett antal förslag till åtgärder. Förutom vissa ändringar i 6 kap. brottsbalken, i linje med vad som angetts i direktiven, föreslog Persson i korthet följande åtgärder:

1. utbildning av den polispersonal som handlägger dessa brott,
2. inrättande av sociala enheter som kan komplettera det polisiära arbetet och ge social, psykologisk och kurativ hjälp,
3. utökad verksamhet av sociala myndigheter för att ge långsiktig vård och hjälp åt kvinnliga offer för våldsbrott,
4. ekonomiskt stöd från stat och kommun till verksamhet vid exempelvis RFSU och kvinnohus och
5. en allmän översyn av möjligheter till förbättrat samarbete mellan berörda myndigheter.

På våren 1977 begärde RFSU hos sexualbrottskommittén att få medel för att starta ett projekt i form av en mottagning för kvinnor som utsatts för sexuellt våld.

Tanken bakom förslaget var i första hand att erbjuda hjälp åt kvinnor som upplevde rädsla och ångest till följd av ett övergrepp. I andra hand var tanken att man utifrån de erfarenheter som kunde samlas in genom en sådan mottagning, borde kunna bidra till sexualbrottskommitténs arbete med kunskaper om våldförda kvinnors upplevelser och behov av hjälp. RFSU erhöll medel för projektet från justitiedepartementet. Mottagningen öppnade i augusti 1977. År 1979 blev verksamheten ett forskningsprojekt inom ramen för Delegationen för social forskning, socialdepartementet. Projektet avslutades år 1983 och har dokumenterats i en rad rapporter, artiklar och böcker (bl.a. Våldtäktskrisen, Eva Hedlund m.fl., Liber 1983).

Erfarenheterna från RFSU:s våldtäktsklinik visar att följdverkningarna av ett sexuellt övergrepp gestaltar sig olika inte bara beroende på hur mycket fysiskt våld kvinnan utsatts för utan också beroende på t.ex. hur gammal hon är eller om hon känner gärningsmannen. Hennes sociala och känslomässiga livssituation vid tiden för övergreppet liksom hur hon klarat av kriser i livet tidigare tycks också ha betydelse för hur hon reagerar efter våldtäkten. I vissa fall uppväcker det sexuella våldet minnen av tidigare övergreppssituationer i livet, övergrepp som inte bara behöver ha varit av sexuell art.

En annan erfarenhet som redovisades var att det hade betydelse för kvinnans återhämtningsprocess hur hon blev bemött av polisen, personal på sjukhus och inom socialtjänsten, av åklagaren, rättens ledamöter osv. Ofta hade kvinnan upplevt dessa möten negativt. Hennes upplevelser föreföll dock inte annat än undantagsvis bero på att hon utsatts för anspelningar om delaktighet eller på att någon uppträtt direkt fördömande eller kränkande. Det tycktes mera vara fråga om brist på lyhördhet för vad hon gått igenom, okunskap om vanliga krisreaktioner och ovana att möta offer för sexuella övergrepp, som ledde till att kvinnan kände sig oförstådd och avvissad.

Rådgivningsarbetet med våldtagna kvinnor på RFSU-kliniken visade att det fanns avsevärda brister i vården och omhändertagandet av våldtagna kvinnor. Man kunde emellertid konstatera att våldtagna kvinnor har så skiftande anspråk på hjälp att en enda vårdorganisation aldrig skulle kunna täcka dem. Redan tidigt framfördes uppfattningen att ett gott omhändertagande av våldtäktsoffer i första hand föreföll vara en utbildningsfråga.

2.2.1.2 Remiss- och riksdagsbehandlingen av sexualbrottskommitténs förslag

Under remissbehandlingen av sexualbrottskommitténs betänkande underströk så gott som samtliga remissinstanser kraftigt vikten av ett bättre omhändertagande av offer för sexualbrott och stödde därvid kommitténs förslag till åtgärder. Vissa remissinstanser, bland dem de fyra största riksdagspartiernas kvinnoförbund, ansåg dock åtgärderna otillräckliga och förordade bl.a. att våldtagna kvinnor skulle ges rätt till ett eget juridiskt biträde.

Bland dem som förordade rätt till juridiskt biträde uttalade några att hjälpen borde ges inom rättshjälpens ram och några angav uttryckligen att den borde vara kostnadsfri. JämO anförde bl.a. att den som utsatts för ett sexuellt brott snarare torde ha behov av juridiskt och psykologiskt stöd än av sociala hjälpinsatser. RFSU påpekade att kommitténs förslag förutsatte att åklagaren verkligen tar på sig rollen som rådgivare och stöd åt offret vilket kan bli svårt med tanke på att åklagaren skall förhålla sig objektiv. Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund uppgav att det inom förbundet fanns en stark opinion för kravet på juridiskt biträde åt offer för sexualbrott och kvinnomisshandel inte minst bland de medlemmar som engagerat sig i olika former av stödverksamhet för kvinnovåldets offer. Moderata kvinnoförbundet ansåg att den som utsatts för ett sexuellt övergrepp ofta är

chockad och mycket sårbar och därför bör erbjudas ett juridiskt biträde.

Sedan sexualbrottskommitténs förslag remissbehandlats upprättades en lagrådsremiss i ärendet (prop. 1983/84:105). I denna föreslogs, i enlighet med kommittén, att material för information och utbildning beträffande förfarandet vid förundersökning och rättegång i mål om sexualbrott skulle utarbetas av ansvariga myndigheter. Behovet av hjälp och stöd till målsäganden skulle som kommittén föreslagit tillgodoses inom ramen för socialtjänsten och sjukvården, bl.a. genom förordnande av kontaktperson enligt socialtjänstlagstiftningen. Utöver dessa åtgärder föreslogs införandet av ett nytt andra stycke i 20 kap. 15 § rättegångsbalken, enligt vilket en målsägande som hörs i anledning av åklagarens talan gavs rätt att ha med en lämplig person som stöd under rättegången.

Departementschefen anförde, liksom kommittén, att de föreslagna ändringarna beträffande sexualbrotten borde leda till att påfrestningen för målsäganden generellt sett blev mindre i dessa mål. Han ansåg emellertid att målsäganden i en hel del mål om sexualbrott liksom t.ex. i vissa kvinnomisshandelsmål fortfarande skulle ha behov av stöd under rättegången. Detta behov kunde bäst tillgodoses genom att den som fungerade som ett personligt stöd åt målsäganden fick en uttryckligen i lag reglerad rätt att vara med även vid rättegången. Regeln preciserade inte vem "stödpersonen" skulle vara utan lämnade öppet för målsäganden att avgöra detta. Tanken var att den kontaktperson, företrädare för kvinnohus, närstående eller annan som kopplats in i ärendet på ett tidigt stadium skulle kunna bistå målsäganden under hela den rättsliga handläggningen.

I enlighet med kommitténs resonemang ansågs således målsägandens behov av stöd och hjälp kunna tillgodoses utan att hon fick rätt till juridiskt biträde. Hjälp genom juridiskt biträde skulle, i enlighet med vad som re-

dan gällde, reserveras för de situationer då målsäganden förde talan i brottmålet.

Departementschefen uttalade emellertid avslutningsvis att frågan om hur målsägandens rätt till biträde borde utformas kunde ses på olika sätt och att effekterna av den nya lagstiftningen skulle följas noga för att, om så visade sig nödvändigt, frågan om juridiskt biträde skulle kunna tas upp till en ny prövning.

I propositionen (prop. 1983/84:105) betonade departementschefen ånyo att förslaget till en ny regel om stödperson tillgodosåg ett angeläget behov såväl när det gällde mål om ansvar för sexualbrott som i fråga om t.ex. mål om kvinnomisshandel. Han påpekade vidare att det var angeläget att uppmärksamta följande effekterna av den nya lagstiftningen, och uttalade därvid (s. 79):

Min avsikt är att ta initiativ till en utvärdering av hur de nya reglerna har fungerat i praktiken sedan någon tid har förflutit efter ikraftträdandet. Om det skulle visa sig behövas, bör frågan om utvidgade möjligheter att ge målsäganden rätt till juridiskt biträde tas upp till omprövning.

Beträffande frågan om betydelsen av kvinnans förhållande till gärningsmannen och hennes handlande före övergreppet anslöt sig departementschefen till kommitténs uppfattning. Han föreslog således att bestämmelsen om våldförande skulle upphävas samt att offrets handlande före övergreppet och förhållande till gärningsmannen skulle sakna betydelse för brottsrubriceringen. Vid bedömningen av våldtäktsbrottets svårhetsgrad skulle frågan om våldets eller hotets art alltid vara det grundläggande och den omständigheten att ett övergrepp hade föregåtts av samvaro mellan kontrahenterna borde över huvud taget inte leda till en mildare bedömning (prop. 1983/84:105 s. 16 ff).

Med anledning av propositionen väcktes ett flertal motioner bl.a. med krav på juridiskt biträde åt våldtagna och misshandlade kvinnor. Vidare hade under den

allmänna motionstiden 1982/83 väckts motioner i frågor med anknytning till sexualbrottskommitténs arbete.

Justitieutskottet anslöt sig i sitt betänkande (JuU 1983/84:25) till propositionens förslag om en ny regel om stödperson och uttalade i denna del (s. 29):

Utskottet anser emellertid samtidigt att den nya ordningen redan från början måste följas med särskild uppmärksamhet och att det så snart över huvud taget tillräckligt underlag finns bör ske en utvärdering av hur de nya reglerna fungerat i praktiken. Visar det sig då att det finns ett uttalat behov av juridiskt biträde som stöd åt målsägande under förundersökning och rättegång bör man enligt utskottets mening noga överväga saken på nytt med sikte på att åstadkomma en önskvärd ordning. Samtidigt måste självfallet undersökas andra hithörande frågor, bl.a. frågan om kostnadsansvaret och frågan om inte regleringen bör ges en mer generell giltighet, och omfatta t.ex. även fall av andra våldsbrott och annan brottslighet.

Utskottet tog även upp frågan om betydelsen av vad som inträffat före ett våldtäktsbrott. Detta med anledning av en motion (mot. 1983/84:2558) vari anfördes att ståndpunkten i propositionen att offrets handlings sätt före övergreppet och relationen mellan offret och gärningsmannen alltid skulle sakna rättslig betydelse stred mot hävdvunna rättsprinciper. Utskottet uttalade med anledning härav (JuU 1983/84:25 s. 17 f):

När det så gäller frågan om i vad mån kvinnans förhållande till mannen och liknande omständigheter bör tillmätas betydelse vid det rättsliga förfarandet beträffande våldtäktsbrott vill utskottet till en början betona det i och för sig självklara i att sådana faktorer inte får inverka på bedömningen av huruvida kvinnan lämnat sitt samtycke till sexuellt umgänge. Som departementschefen framhåller skall kvinnans önskan att inte ha samlag ovillkorligen respekteras. Om mannen inte respekterar kvinnans vilja utan genom t.ex. hot som för kvinnan framstår som en trängande fara tilltvingar sig samlag, skall gärningen enligt utskottets mening bedömas som våldtäkt, oavsett parternas relationer och de omständigheter som har föregått övergreppet.

Vid våldtäkt, liksom vid andra brott enligt BrB där ej annat anges, krävs emellertid att gärningen skall ha begåtts uppsåtligen. Det innebär enligt utskottets mening att vad som inträffat före övergreppet någon gång kan få betydelse för bedömningen av uppsåtsfrågan. Med hänsyn

till att gärningen består i att tvinga någon till något genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som en trängande fara kan emellertid endast i extrema undantagsfall sådana omständigheter tänkas få betydelse i detta hänseende.

När det sedan gäller den speciella frågan att bedöma våldtäktsbrottets svårhetsgrad måste det vid våldtäkt liksom vid andra brott ske en helhetsbedömning av gärningen. Vad som här skall stå i centrum för den rättsliga bedömningen är, som departementschefen framhåller (s. 51), gärningsmannens handling och vad som föranlett honom att utföra den. Avsikten med förslaget i propositionen är (se s. 24) att en bedömning av våldets och hotets art alltid skall vara det grundläggande. Och naturligtvis måste en gärning där våldet eller hotet varit av allvarlig karaktär regelmässigt falla in under den strängare straffskalan oavsett omständigheterna i övrigt. Helhetsbedömningen innebär emellertid att sådana faktorer som förhållandet mellan offret och gärningsmannen liksom vad som föregått övergreppet vid sidan av andra omständigheter inte kan fränkännas betydelse. Mot denna bakgrund anser utskottet att departementschefens uttalande (se s. 24) att den omständigheten att ett övergrepp har föregåtts av samvaro mellan kontrahenterna över huvud taget inte bör leda till en mildare bedömning, ett uttalande som torde ha avseende på frågan huruvida brottet skall hänföras till den lindrigare straffskalan, är något onyanserat.

Utskottet vill här samtidigt peka på att omständigheter av det nyss nämnda slaget beroende på förhållandena också kan göra bedömningen strängare. Exempelvis kan i ett fall där parterna varit bekanta med varandra gärningsmannen ha svikit ett förtroende, något som bör påverka brottets svårhetsgrad i höjande riktning. Det förhållandet att man - här såsom eljest - måste göra en helhetsbedömning innebär naturligtvis inte att man i det rättsliga förfarandet får dra in omständigheter som saknar rättslig relevans. Som departementschefen säger (s. 24 och 51) gäller generellt att allmänna uppgifter om t.ex. kvinnansandel och levnadssätt saknar betydelse för den rättsliga bedömningen. Utskottet vill här peka på att det åligger rätten att se till att man i målet inte drar in någonting som inte har betydelse (se 35 kap. 7 § och 46 kap. 4 § rättegångsbalken, RB).

Vad som nu har sagts om bedömningen av brottets svårhetsgrad kan i allt väsentligt föras över också på frågan om straffmätning. Och vad som har sagts om de omständigheter som har betydelse för den straffrättsliga bedömningen vid domstolsprövningen har givetvis betydelse också för brottsutredningen vid våldtäkt. Hän-delseförloppet måste få en så fullständig belysning att åklagaren kan utforma sin gärningsbeskrivning och att

domstolen kan rätt värdera bevisningen. Utskottet vill emellertid betona vikten av att förhören med offret vid brottsutredningen liksom under rättegången uppfyller anspråken på respekt för den personliga integriteten.

Riksdagen fattade beslut i enlighet med utskottsbetänkandet. De nya reglerna trädde i kraft den 1 juli 1984.

2.2.2 Socialdepartementets rapport om kvinnomisshandel

2.2.2.1 Uppdraget

Behovet av stöd och hjälp till misshandlade kvinnor behandlades i samband med motioner i frågan under 1979/80 års riksmöte. I sitt betänkande över motionerna (SoU 1980/81:8) anförde socialutskottet bl.a. att riksdagen med anledning av motionerna borde ta initiativ till en översyn i syfte att kartlägga behovet av insatser för stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor. Riksdagen anslöt sig till utskottets ståndpunkt.

Med anledning av riksdagsbeslutet bildades inom socialdepartementet en arbetsgrupp för stöd och hjälp till misshandlade kvinnor. I gruppen fanns även företrädare för justitiedepartementet, sexualbrottskommittén och dåvarande jämställdhetskommittén. Arbetsgruppens uppdrag var att kartlägga och beskriva problemet kvinnomisshandel samt att överväga förbättrade stöd- och hjälpinsatser för misshandlade kvinnor.

I 1977 års sexualbrottskommittés ursprungliga uppdrag ingick att se över förhörsmetodiken vid utredningar om sexualbrott. I tilläggsdirektiv (Dir 1979:146) angavs att uppdraget också skulle gälla misshandlade kvinnor och att sexualbrottskommittén även skulle se över åtalssreglerna vid misshandel. Genom en överenskommelse mellan sexualbrottskommittén och arbetsgruppen för stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor tog arbetsgruppen över den del av kommitténs uppdrag som gällde stöd åt misshandlade kvinnor. Arbetsgruppen avlämnade i februari 1983 be-

tänkandet (Ds S 1983:2) Kvinnomisshandel - kartläggning och överväganden.

2.2.2.2 Arbetsgruppens förslag

Betänkandet utgör främst en kartläggning och beskrivning av problemet kvinnomisshandel. Därutöver redovisas vissa överväganden.

Beträffande frågan om behovet av åtgärder för att stödja kvinnan i samband med det rättsliga förfarandet uttalade arbetsgruppen att det kunde finnas vissa skäl för att ge målsäganden i kvinnomisshandelsmål stöd och hjälp av en jurist under den rättsliga proceduren. Man ansåg emellertid, med hänsyn till rättshjälpsystemets konstruktion, att denna fråga var av så stor principiell betydelse att den måste ses i ett större sammanhang. Bl.a. måste därvid övervägas om det kunde anses motiverat att särbehandla vissa mål. Man förordade därför att frågan borde övervägas ytterligare under beredningen av sexualbrottskommitténs förslag.

Arbetsgruppen framförde även vissa förslag till förbättrade rutiner och åtgärder hos berörda myndigheter för att förbättra brottsoffrens situation.

Arbetsgruppens rapport remissbehandlades. Bland remissinstanserna uttalade många uppfattningen att frågan om juridiskt biträde till kvinnomisshandelsoffer borde utredas ytterligare och flera, bl.a. domstolsverket och socialstyrelsen, ansåg att en rätt till sådant biträde borde införas för kvinnomisshandelsoffer.

2.3 Pågående arbete

2.3.1 Centrala utbildningsinsatser och projekt

Regeringen uppdrog i juni 1984 åt riksåklagaren, domstolsverket, rikspolisstyrelsen och socialstyrelsen att i samråd utarbeta lämpligt material för information och utbildning rörande förundersökning och rätts-

gång i mål om ansvar för sexualbrott och kvinnomisshandel. Uppdraget gavs mot bakgrund av de tidigare beskrivna Överväganden om behovet av information och utbildning, som framförts bl.a. av sexualbrottskommittén. En arbetsgrupp, i vilken ingick representanter för de angivna myndigheterna, presenterade under hösten 1985 skriften Misshandel och sexuella övergrepp mot kvinnor och barn. Den hade utarbetats i samråd med representanter för Sveriges advokatsamfund och RFSU samt efter kontakt med bl.a. riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (ROKS) och föreningen barnens rätt i samhället (BRIS). I förordet anges att förhoppningen är att skriften skall kunna vara en sammanfattande handledning för alla som i sitt arbete kommer i kontakt med offer för misshandels- eller sexualbrott, t.ex. anställda inom rättsväsendet, socialtjänsten och sjukvården samt advokater, och att den skall kunna bidra till att brottsoffren får ett bättre stöd från samhället.

Med den nu nämnda skriften som underlag anordnade rikspolisstyrelsen under våren 1986, i samarbete med övriga berörda myndigheter, tre konferenser för i första hand tjänstemän inom socialtjänsten, polisen, åklagar- och domstolsväsendet. Målet var att på detta sätt inspirera till fortsatt regional och lokal utbildning och information i dessa frågor. Sammanlagt deltog ca 50 polismän, 30 tjänstemän inom socialtjänsten och 15 vardera åklagare och domare i dessa konferenser.

Som ett resultat av rapporten (Ds S 1983:2) Kvinnomisshandel beslutade regeringen att anslå 1 milj. kr till fortbildning och information om kvinnomisshandel, att disponeras av socialstyrelsen. Därutöver beslutades om anslag på 800 000 kr per år under tre år att fördelas till försöksverksamheter i syfte att förbättra stödet till misshandlade kvinnor och deras familjer. Vidare tillhålls medel för ett forskningsseminarium, att arrangeras av delegationen för social forskning vid socialdepartementet. (Seminariet finns redovisat i rapporten Forskning om Våld mot kvinnor, DSF 1985.)

Socialstyrelsen har härefter medverkat till framställningen av skriftligt utbildningsmaterial och har vidare, i samarbete med bl.a. Landstingsförbundet och Svenska kommunförbundet, arrangerat flera konferenser. Resultat av detta arbete är böckerna *Kvinnomisshandel* av Barbro Ottoson-Hindberg (Liber 1984), och *Kampen mot kvinnomisshandel* av Elsa Bolin (brevskolan 1984), samt skriften *På kurs - mot kvinnomisshandel* (socialstyrelsen 1984). Socialstyrelsen har vidare beviljat statsbidrag till ett flertal regionala fortbildningsprogram om kvinnomisshandel.

Som tidigare nämnts har regeringen med början våren 1984, inom ramen 800 000 kr per år, beviljat bidrag till olika försöksverksamheter runt om i landet. Bland dessa kan nämnas följande. Inom sociala distriktsnämnden 15 i Vällingby har genomförts en försöksverksamhet med utveckling av användningen av kontaktpersoner som stöd åt misshandlade kvinnor. Stockholms läns landsting har fått bidrag för utarbetandet av en samarbetsmodell mellan psykiska barna- och ungdomsvården och Alla Kvinnors Hus. I Göteborg och Färingsö har inom kriminalvårdens ram startats projekt för behandling av män som dömts för misshandel och i Sollefteå finns ett projekt med syftet att utarbeta ett fungerande vård- och behandlingsprogram för misshandlade kvinnor och deras familjer.

Under senare tid har frågan om sexuella övergrepp mot barn uppmärksammats alltmer. Socialstyrelsen utgav år 1985 skriften *Sexuella övergrepp mot barn inom familjen* (PM 91/85). I denna beskrivs problemets art och omfattning samt redovisas praktiska erfarenheter av arbetet med ärenden som rör barn som far illa. Skriften innehåller också synpunkter när det gäller hur dessa utredningar bör bedrivas.

I juni 1985 tillsattes inom BRÅ en arbetsgrupp med uppgift att bl.a. undersöka omfattningen och karaktären av problemet med sexuella övergrepp mot barn. Arbetet, som

skall innefatta en forskningsdel och en praktisk förslagsdel, beräknas vara klart under första halvåret 1987.

2.3.2 Regionala initiativ

Inom vissa kommuner och landsting har under senare år anordnats temadagar och kurser för personal som arbetar med ärenden om kvinnomisshandel och sexuella övergrepp mot barn.

På flera håll i landet finns regionala samarbetsformer som tar sikte på handläggningen av ärenden angående sexuella övergrepp mot barn och ungdom. Som exempel kan nämnas de rutiner för arbetet inom socialtjänsten, sjukvården, polisen och åklagarväsendet som utarbetats av länsgruppen för barnmisshandelsfrågor i Östergötlands län. Man arbetar här enligt följande grundprinciper:

Barnet skall

skyddas från ytterligare övergrepp, påtryckningar och repressalier,

skonas från att känna myndigheternas agerande som en bestraffning,

tillgodoses rättsskydd av ansvariga myndigheter.

Myndigheterna skall

samordna sina åtgärder i inledningsskedet så att resp. myndighet inte hindrar eller försvårar varandras utredningar,

medverka till att resp. myndighets utredning blir så snabb och skonsam som möjligt för alla i familjen,

bereda barnet och dess familj vård och behandling för fysiska och psykiska skador och följdverkningar.

2.3.3 Brottsoffrens situation i allmänhet

Med hänvisning till en i oktober 1984 inom justitiedepartementet upprättad promemoria om brottsförebyggande samarbete på lokal nivå, uppdrog regeringen i juli 1985 åt BRÅ att kartlägga i vilka hänseenden behov av stöd och hjälp från samhällets sida åt dem som drabbas av

brott gör sig särskilt gällande och i vilka former dessa lämpligen kan tänkas bli tillgodosedda. Uppdraget redovisades i januari 1986 i form av en promemoria (BRÅ kansli PM 1986:1) Stöd och hjälp åt brottsoffer, En probleminventering. I promemorian föreslås olika åtgärder vilka syftar till att förbättra brottsoffrets ställning under förundersökningen, i samband med rättegången och sedan domstolsförfarandet avslutats. Förbättrade rutiner hos polis och åklagare för att garantera målsäganden erforderlig information, ökade åklagarinsatser och förenklade handläggningsregler när det gäller målsägandens skadeståndsanspråk är några av de förslag som framförs.

Regeringen har gett rikspolisstyrelsen i uppdrag att efter samråd med riksåklagaren och domstolsverket närmare överväga promemorians förslag när det gäller möjligheterna att förbättra informationen till målsäganden. Samtidigt har BRÅ fått i uppdrag bl.a. att undersöka möjligheterna att utveckla verksamheten med s.k. brottsofferjourer och att utreda vissa frågor som rör målsägandens behov av psykologiskt/psykiatriskt stöd med anledning av övergreppet. Härutöver pågår inom justitiedepartementet arbete med att utveckla de övriga förslag till åtgärder som föreslagits i BRÅ-promemorian. Arbetet, som skall resultera i en departementspromemoria under hösten 1986, inriktas på frågorna om brottsoffrets skadeståndsanspråk och polisens och åklagarens informations- och underrättelseskyldighet.

Det bör slutligen nämnas att flera motioner med krav på juridiskt biträde åt personer som utsatts för sexuella övergrepp avgetts under den allmänna motionstiden åren 1985 och 1986 (JuU 1985/86:3 och 1985/86:20). Motionerna behandlades av riksdagen i november 1985 och i april 1986. Därvid avslogs samtliga motioner med hänvisning till vårt pågående arbete.

3 NUVARANDE FÖRHÅLLANDEN

3.1 Inledning

Detta avsnitt innehåller en beskrivning av brottsoffrets/målsägandens situation med utgångspunkt i de bestämmelser som i dag reglerar hennes rättigheter och skyldigheter under utredningen och i samband med rättegången. Eftersom det i dag inte finns några specialregler som bara gäller vissa målsägande är beskrivningen i princip allmängiltig. Olika regler får emellertid större eller mindre betydelse beroende på brottets art. Utgångspunkten för denna genomgång har varit situationen för målsägande i sexualbrottmål. Beskrivningen tar sikte på de bestämmelser som har en direkt anknytning till den rättsliga handläggningen. Härutöver finns bl.a. bestämmelser om rätt till skadestånd på grund av brott samt regler inom socialtjänst- och sjukvårdslagstiftningen som inom dessa områden reglerar målsägandens möjligheter att få hjälp från samhället. Här finns inte skäl att gå närmare in på dessa bestämmelser. Däremot måste, i en beskrivning av målsägandens situation under den rättsliga handläggningen, omnämnas de frivilliga organisationer som söker tillvarata hennes intressen.

Det kan nämnas att en motsvarande genomgång av brottsoffrets situation finns i den i föregående avsnitt beskrivna BRÅ-promemorian Stöd och hjälp åt brottsoffer.

Frågan hur de i detta avsnitt beskrivna reglerna tillämpas i praktiken i sexualbrottmål belyses i den undersökning som finns fogad som bil. 2 till detta betänkande.

3.2 Målsägandebegreppet

Brottsoffret kallas med rättegångsbalkens terminologi för målsägande.

Frågan om målsägandebegreppets innebörd är komplicerad och har varit föremål för diskussion i doktrin och praxis. (Se bl.a. Ekelöf, Rättegång II, 7:e uppl. 1985, s. 54 ff; Heuman, Målsägande, 1973; Olivecrona, Rättegången i brottmål enligt RB, 1968, s. 68 ff; NJA I 1969 s. 364 och 1978 s. 3 m.fl.)

I 20 kap. 8 § fjärde stycket RB definieras målsäganden som den "mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärmad eller lidit skada". Det finns således tre rekvisit som var för sig kan grunda målsäganderätt. Vårt utredningsuppdrag tar enbart sikte på brottsoffer som är målsägande i betydelsen att de är personer mot vilka brott är begångna. De har ofta samtidigt lidit skada av brottet, men skaderekvisitet är i detta sammanhang sekundärt.

Vem som i ett visst fall är målsägande har betydelse i flera avseenden. Den enskilda åtalsrätten, rätten att ange angivelsebrott till åtal, liksom möjligheten att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brott gäller endast den som är målsägande i förhållande till det aktuella brottet.

Målsäganden är något av en processens kameleont. Hon är part i rättegången när hon för talan, dvs. framställer ett yrkande om ansvar eller enskilt anspråk i rättegången (20 kap. 8 § och 22 kap. RB). Även när hon inte är part behandlas hon i vissa avseenden som sådan (20 kap. 14 §, 36 kap. 1 §, 46 kap. 7 § RB). I andra avseenden behandlas målsäganden som ett vittne (20 kap. 15 § RB) och i vissa fall jämföras målsäganden med åklagaren (45 kap. 5 § andra stycket, 46 kap. 6 § tredje stycket RB). Samtidigt är målsäganden ett unikt rättssubjekt med en egen plats i processen (45 kap. 15 §, 46 kap. 6 § andra stycket och 20 kap. RB).

Det är i detta sammanhang framför allt viktigt att uppmärksamma att målsäganden formellt sett är part i brottmålet endast om hon framställer ett yrkande i pro-

cessen. I praktiken betraktas hon emellertid ofta som den misstänktes motpart även när hon inte för någon talan i målet. Målsäganden har alltid utsatts för en kränkning genom brottet och hon intar därför av naturliga skäl en motsatsställning i förhållande till den misstänkte.

Oftast råder ingen tvekan om vem som i ett visst fall är målsägande. När det gäller sexualbrotten är de, med undantag för koppleri, alltid brott som utgör angrepp på enskilda personer. Detsamma gäller brotten mot liv och hälsa. I dessa fall finns det alltid en målsägande, vars målsäganderätt primärt grundar sig på att hon är den person mot vilken brottet är begånget.

Koppleribrottet är till sin utformning inte lika klart ett brott mot person. Historiskt sett är kriminaliseringen av koppleri främst ett uttryck för samhällets intresse att av såväl medicinska som moraliska skäl upprätthålla den allmänna sedligheten. I dag är dock huvudskälet för en kriminalisering att samhället vill skydda den enskilde från risken att bli förledd till prostitution och hindra att den som prostituerar sig exploateras av annan. Utan att gå närmare in på olika typer av koppleribrott räcker det att här konstatera att det finns fall där någon utnyttjas på ett sådant sätt att hon är målsägande i betydelsen "den mot vilken brottet är begånget".

3.3 Bestämmelser som reglerar målsägandens situation under förundersökningen

3.3.1 Målsägandens möjlighet att påverka utredningen m.m.

Så snart det finns anledning anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats skall, med vissa undantag för bl.a. bagatellbrott, polis eller åklagare inleda en förundersökning (23 kap. 1 § RB). Det är givetvis vanligt att målsäganden själv gör polisanmälan,

men polis och åklagare är skyldiga att inleda förundersökning, oavsett hur de fått kunskap om brottet och oavsett om målsäganden motsätter sig en utredning. Har förundersökningen inletts av polisen, och är saken inte av enkel beskaffenhet, skall åklagaren överta ledningen när någon skäligen kan misstänkas för brottet. Åklagaren skall också överta ledningen om det annars är påkallat av särskilda skäl (23 kap. 3 § RB). Detta anses som regel vara fallet när det är fråga om sexualbrott. Åklagaren har alltid rätt att ta över förundersökningen och kan även meddela anvisningar när undersökningen leds av polisen.

Det finns inga regler som ger målsäganden en uttrycklig rätt att t.ex. påkalla viss utredning eller kräva att förundersökningen påskyndas. Det är polis och åklagare som skall tillgodose samhällets och målsägandens intresse av att brott som faller under allmänt åtal utreds, och de ansvarar för att utredningen genomförs i enlighet med gällande regler. Närmast som en kontrollfunktion finns dock en subsidiär åtalsrätt för målsäganden i vissa fall.¹ Innebörden av denna rätt kommer att behandlas nedan (avsnitt 3.4.1).

Under förundersökningen får förhör hållas med alla som antas kunna lämna värdefulla upplysningar (23 kap. 6 § RB). Till skillnad från ett vittne är målsäganden emellertid inte skyldig att svara på några frågor. Det finns inga sanktionsmöjligheter att ta till mot en målsägande som vägrar yttra sig. Förundersökningen skall bedrivas så att ingen utsätts för onödig kostnad eller olägenhet. Den som inte är misstänkt är inte skyldig att kvarstanna för förhör längre än sex timmar (23 kap. 4 och 9 §§ RB).

¹ Se härom Ekelöf, Rättegång II 7:e uppl. 1985. s. 59 ff.

3.3.2 Förhörsvittne vid polisförhör

Vid alla förhör under förundersökningen skall om möjligt ett av undersökningsledaren anmodat trovärdigt vittne närvara (23 kap. 10 § RB). Vid förhör med barn under 15 år bör, om det inte är olämpligt av utredningsskäl, vårdnadshavaren vara närvarande. Som förhörsvittne skall i första hand anlitas ett medborgarvittne [lag (1981:324) om medborgarvittnen]. När den som skall höras är en kvinna bör ett kvinnligt vittne anlitas om det begärs och så lämpligen kan ske. Den som skall höras kan ibland ha önskemål om att någon viss person skall få närvara. En sådan begäran får beviljas om det kan ske utan men för utredningen och den aktuella personen kan därvid förordnas som förhörsvittne om förhørsledaren anser det lämpligt. Det är undersökningsledaren, dvs. polis eller åklagare som skall se till att förhörsvittne utses och som bedömer vem detta skall vara och om någon ytterligare person skall få vara närvarande vid förhöret. Om det inte går att få fram ett förhörsvittne kan förundersökningsledaren besluta att förhöret ändå skall hållas, förutsatt att det skulle medföra väsentlig olägenhet att uppskjuta det.

Sammanfattningsvis innebär detta att målsäganden under förundersökningen får ta med sig någon som ett stöd i samband med förhör men att undersökningsledaren kan vägra målsäganden denna rätt om han anser att den aktuella personens närvaro skulle vara till men för utredningen. Det är vidare undersökningsledaren som avgör om förhörsvittne skall förordnas och vem detta skall vara. Reglerna förutsätter självfallet att undersökningsledaren tar hänsyn till målsägandens behov och önskemål.

3.3.3 Förhör med barn

I förundersökningskungörelsen (1947:948) finns speciella bestämmelser om förhör med barn. Reglerna avser

enligt sin ordalydelse förhör med barn som själva är misstänkta för brott, dock att den skyldighet som finns att i vissa fall anmäla till socialnämnd när förhör skall hållas även gäller annat förhör med barn. De allmänna regler till skydd för barnet som finns i dessa bestämmelser får anses analogt tillämpliga vid förhör med underårig målsägande. Bl.a. nämns att särskilt stor varsamhet skall iakttas i fall som berör sexuallivet. I praktiken blir det polisens och/eller åklagarens insikter och omdöme som till stor del avgör hur påfrestande utredningen blir för målsäganden.

3.3.4 Ersättning vid förundersökning i brottmål

Den som hörs under förundersökning i brottmål har rätt till ersättning enligt samma regler som gäller för ersättning till vittnen i domstol (KK 1969:590). Målsäganden kan således få viss ersättning för sina kostnader i samband med förhör hos polisen. Hon måste själv begära sådan ersättning inom två veckor från förhöret.

3.3.5 Polisens och åklagarens kontakt med målsäganden under förundersökningen

Det finns ingen bestämmelse som ålägger polisen eller åklagaren att ta personlig kontakt med målsäganden under förundersökningen. När det gäller grövre brott träffar förhørsledaren i regel målsäganden i samband med förhör. Åklagaren bedömer själv om han bör ta någon kontakt med målsäganden under utredningen (jämför 3 § FUK).

Vissa åklagare försöker som regel träffa målsäganden under förundersökningen i mål där målsägandens uppgifter är av betydelse för åtalsfrågan. Det är dock fullt möjligt för åklagaren att väcka talan utan att ha sammanträffat med målsäganden och så sker också i de flesta fallen. I ett år 1981 avgivet yttrande över klagomål mot en åklagare för att denne inte varit villig att sammanträffa med en målsägande som begärt detta, uttalade riksåklagaren att åklagaren normalt bör ställa upp om en

målsägande begär att få träffa honom. Vidare sades dock att åklagaren inte alltid är skyldig att ställa sig till förfogande i den utsträckning som målsäganden kan önska. Åklagaren måste alltid främst handla utifrån de krav på objektivitet och självständighet i förhållande till alla inblandade som utgör grundförutsättningen för hans agerande under förundersökningen.

3.3.6 Polisens och åklagarens objektivitetskrav

Frågan om polisens och åklagarens kontakt med målsäganden har samband med det krav på objektivitet som åvilar dem under utredningen. Så skall t.ex. både omständigheter som talar för och emot den misstänkte beaktas (23 kap. 4 § RB). Åklagaren och polisen står inte på målsägandens sida gentemot den misstänkte. Deras uppgift är att utreda vad som inträffat och de skall kritiskt granska alla utsagor och omständigheter.

Kravet på objektivitet gör att polis och åklagare många gånger tycker att det är svårt att mera aktivt stödja målsäganden.

3.3.7 Polisens och åklagarens informationsskyldighet

Det finns i dag inte någon bestämmelse som ålägger polis eller åklagare att hålla målsäganden informerad om hur förundersökningen framskrider. I många fall får målsäganden av naturliga skäl veta vad som sker. Om en misstänkt grips kan målsäganden t.ex. bli kallad till en konfrontation. När polisen efter spaning griper en misstänkt, när den som misshandlat sin hustru avviker och så småningom grips eller när den misstänkte som suttit anhållen släpps, är emellertid polis och åklagare inte ålagda att informera målsäganden härom. Inte heller domstolen har för övrigt någon sådan skyldighet när det gäller häktade. Polisen är dock enligt 2 § polislagen (1984:387) skyldig att förebygga brott, t.ex.

genom att varna målsäganden om det finns risk för fortsatt brottslighet.

Om undersökningsledaren eller åklagaren vid utredning angående brott finner att enskilt anspråk kan grundas på brottet skall han om det kan ske, innan åtal väcks, underrätta målsäganden härom. Detta sker i regel genom en skriftlig förfrågan till målsäganden (22 kap. 2 § RB).

En förundersökning kan under vissa förutsättningar läggas ner. Det finns även i vissa fall möjlighet att avstå från att inleda förundersökning. Om förundersökningen slutförs fattar åklagaren beslut huruvida åtal skall väckas. Om åtal inte väcks meddelar åklagaren ett negativt åtalsbeslut alternativt ett beslut om åtalsunderlåtelse (23 kap. 4, 4 a och 20 §§ RB).

Målsägande som angett brottet eller anmält enskilt anspråk i anledning av brottet skall underrättas om förundersökning inte inleds eller nedläggs, dock endast om någon blivit skäligen misstänkt för det aktuella brottet. Om utredningen inte lett fram till någon skäligen misstänkt, är polisen således inte skyldig att informera målsäganden om förundersökningen läggs ner. Grunden för avskrivningsbeslutet blir då "ej spaningsresultat", vilket innebär att ärendet åter kan tas upp om nya uppgifter framkommer.

Målsägande som angett brottet eller som anmält enskilt anspråk skall dock alltid underrättas om åklagaren fattar beslut att inte väcka åtal (14 § FUK). Uttrycket "målsägande som angett brottet" bör enligt uttalanden från riksåklagaren anses innefatta också målsägande som polisanmält brottet.

Om åklagaren beslutar att väcka åtal är han däremot inte skyldig att informera målsäganden härom. Med de rutiner som i dag gäller, får dock en målsägande som under förundersökningen anmält att hon kan komma att ha skade-

ståndsanspråk, ofta besked om att åtal väckts genom den underrättelse om möjligheten att i brottmålet framställa anspråk på skadestånd som åklagaren i sådana fall sänder ut.

En målsägande som skall höras vid huvudförhandlingen eller som för talan om skadestånd får annars veta att åtal väckts när hon kallas till rättegången resp. när hon erhåller en kopia av domen i målet. Om å andra sidan målsäganden inte skall höras vid rättegången och inte heller framställer något yrkande i målet kan det hända att hon aldrig får veta att målet leder till rättegång och dom.

Det kan här finnas skäl att beröra frågan om målsägandens tillgång till handlingar i ärendet. När det gäller förundersökningen har målsäganden rätt att utan kostnad få en kopia av denna, sedan åtal har väckts. Det bör dock påpekas att sekretesslagens bestämmelser kan medföra inskränkningar i denna rätt. En målsägande som för talan om enskilt anspråk erhåller kostnadsfritt en kopia av domen i målet. Andra målsägande kan givetvis begära att få ett exemplar av domen, men måste betala för denna.

3.3.8 Målsägandens rätt att begära överprövning av beslut

Ett beslut av åklagaren att lägga ner eller inte inleda förundersökning, liksom ett beslut om åtalsunderlåtelse eller ett negativt åtalsbeslut, kan överprövas av överordnad åklagare. Ett beslut av polismyndighet att inte inleda eller nedlägga förundersökning kan prövas av åklagaren. Målsäganden har rätt att begära en sådan prövning. Denna rätt är inte författningsreglerad, men framgår numera av riksåklagarens cirkulär (RÅC I:95 och RÅC I:108). En förutsättning för att målsäganden skall kunna utnyttja denna möjlighet är att hon får information om ärendets handläggning.

3.3.9 Polisens och åklagarens skyldighet att samarbeta med socialtjänsten

Polisen är enligt polislagen (1984:387) ålagd att samarbeta med åklagarmyndigheterna, men också med andra myndigheter och organisationer. Detta gäller speciellt myndigheterna inom socialtjänsten. Polisen skall meddela om man i sitt arbete upptäcker förhållanden, som bör leda till någon åtgärd av social myndighet. Om en målsägande bedöms vara i behov av hjälp från socialtjänsten skall polisen informera berörda myndigheter. I propositionen till polislagen sades att polisens uppgiftsskyldighet i princip gäller utan hinder av sekretess och oberoende av den enskildes samtycke. Det betonades dock samtidigt att frågan om den enskildes inställning kunde vägas in i vissa fall. Som exempel anfördes att om en kvinna som utsatts för misshandel i hemmet motsätter sig att polisen informerar socialtjänsten, polisen kan avstå från att lämna uppgift om "omständigheterna i övrigt inte talar för att uppgift ändock bör lämnas" (prop. 1983/84:111 s. 58).

När det gäller barn under 18 år är polis och åklagare, liksom andra myndigheter vars verksamhet berör barn, enligt 71 § socialtjänstlagen skyldiga att anmäla till socialnämnden om de får veta att en underårig kan vara i behov av socialnämndens ingripande.

Nu beskrivna regler ställer stora krav på dem som handlägger känsliga ärenden. Från målsägandens synpunkt kan, beroende på omständigheterna, såväl ett uteblivet som ett alltför aktivt ingripande ställa till skada.

3.4 Bestämmelser som reglerar målsägandens situation under rättegången

3.4.1 Målsägandens möjlighet att framställa yrkanden i brottmålet

Om man undantar målsägandebrotten i 5 kap. BrB och specialregeln i 20 kap. 8 § tredje stycket RB är målsägan-

dens möjligheter att framställa yrkanden i ansvarsfrågan utformade på följande sätt enligt 20 kap. 8 och 9 §§ RB:

1. Målsäganden får väcka åtal för brott om hon angett det till åtal och åklagaren beslutat att inte väcka åtal.
2. Målsäganden har rätt att biträda åtalet sedan åklagaren väckt åtal. Hon inträder då i rättegången som åklagarens medpart. Hennes processuella ställning är i stort sett densamma som åklagarens. Hon kan justera åtalet enligt samma regler som gäller för denne och har möjlighet att framlägga annan utredning och argumentering än åklagaren.
3. Om åklagaren lägger ner åtalet på den grunden att tillräckliga skäl för åtal inte längre föreligger kan målsäganden överta åtalet.
4. Om åklagaren inte överklagar domen kan målsäganden överta åtalet genom att fullfölja talan till högre rätt.

Målsäganden kan även framställa yrkanden om enskilt anspråk på grund av brottet. Hon intar då ställning som part i brottmålet när denna talan handläggs i samband med brottmålsprocessen, enligt reglerna om kumulation i 22 kap. RB.

Målsäganden kan själv föra sin talan i målet om hon är processbehörig, vilket här betyder myndig. Omyndig målsägandes talan förs av vårdnadshavaren när det gäller brott mot den omyndiges person. Denne uppträder då som ställföreträdare för den omyndige (20 kap. 14 § RB). Målsäganden kan också välja att föra sin talan genom ombud eller med hjälp av biträde, se härom nedan avsnitt 3.4.5.

3.4.2 Målsägandens frågerätt m.m.

Målsäganden får, med rättens tillstånd, ställa frågor till den tilltalade under huvudförhandlingen (46 kap.

6 § RB). Detta gäller oavsett om målsäganden är part eller ej. Målsägande som inte för talan har dock inte rätt att ställa frågor till vittnen och får inte heller åberopa någon bevisning. Om målsäganden för talan om enskilt anspråk har hon rätt att delta i vittnesförhör och kan även åberopa bevisning som har relevans för hennes skadeståndstalan. Hon får dock inte ingripa i ansvarsfrågan. Att dra en sådan gräns är i praktiken svårt, eftersom bedömningen i ansvarsfrågan ofta har betydelse för avgörandet i skadeståndsdelen.

3.4.3 Offentlighet och ordning i domstol

Rätten skall förelägga målsäganden vite om hon kallas personligen till huvudförhandlingen (45 kap. 15 § RB). Däremot kan inte målsäganden till skillnad från ett vittne, förpliktas att uttala sig vid äventyr av vite eller häkte. Målsäganden har på samma sätt som den misstänkte rätt att vägra yttra sig. Om hon inte vill uttala sig kan emellertid hennes utsaga under förundersökningen åberopas som bevisning (46 kap. 6 § RB). Möjligheten att åberopa en utsaga under förundersökningen som bevisning används också när det gäller barn och sjuka personer.

Förhandling vid domstol skall vara offentlig. Rätten kan dock förordna om stängda dörrar om det kan antas att det vid förhandlingen kommer att förebringas uppgifter för vilka sekretess gäller hos domstolen enligt någon bestämmelse i sekretesslagen (5 kap. 1 § RB).

Sekretess gäller som huvudregel för uppgifter i förundersökningen om enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden, under förutsättning att den enskilde eller någon honom närstående kan antas lida skada eller men om uppgiften röjs. Detta gäller i alla ärenden medan förundersökningen pågår. Däremot blir förundersökningen i regel offentlig handling i och med att åtal väcks. Sekretess gäller dock hos domstol i mål om ansvar för sexualbrott för uppgift om enskilds personliga

förhållande, dock endast om det kan antas skada den uppgiften gäller eller någon honom närstående att uppgiften röjs. Förutsatt att förhandlingen hållits inom stängda dörrar finns det också möjlighet för domstolen att förordna om sekretess beträffande delar av domen (9 kap. 16 - 18 §§, 12 kap. 3 och 4 §§ SekrL).

Frågor om sekretess och ordning vid domstolsförhandling skall med något undantag prövas av domstolen ex officio. Målsäganden har dock möjlighet att fästa domstolens uppmärksamhet på att det t.ex. föreligger omständigheter som bör leda till att det förordnas om stängda dörrar. Det kan vara viktigt för målsäganden att förhandlingen inte är offentlig om hon skall berätta om ett svårt och kränkande övergrepp, utfört av någon närstående. Rätten kan även bestämma att målsäganden får lämna sin berättelse utan att den tilltalade är närvarande i rättssalen (46 kap. 7 § RB).

Rätten har att vaka över ordningen under rättegången och skall se till att ingenting som saknar betydelse dras in i målet (46 kap. 4 § RB). Rätten ansvarar således för att målsäganden inte utsätts för kränkande behandling eller utfrågas om saker som inte har någon rättslig betydelse i målet.

3.4.4 Målsägandens rätt till ersättning för rättegångskostnader och ansvar för motparts kostnader

En målsägande som hörs i anledning av åklagarens talan får ersättning för sin inställelse enligt samma regler som gäller för vittne (20 kap. 15 § RB). En målsägande som är part i målet, dvs. som framställt yrkande rörande ansvar eller enskilt anspråk, har rätt till ersättning för sina rättegångskostnader. Samtidigt är hon då skyldig att betala rättegångskostnad i vissa fall (30 kap. 11 § RB).

Oavsett om målsäganden för talan eller inte kan hon åläggas viss ersättningsskyldighet om hon handlar otillbörligt (31 kap. 3 och 4 §§ RB).

3.4.5 Målsägandens möjlighet att anlita rättegångsombud eller biträde

Enligt rättegångsbalkens regler kan parts talan i rättegång föras genom ombud. Part kan också anlita biträde vid utförande av sin talan (12 kap. 1 och 22 §§ RB). En målsägande som framställer ett eget yrkande och därigenom blir part i målet kan således få hjälp av ett ombud eller biträde i processen. Det är emellertid endast parterna som i processen kan låta sig företräddas/biträddas av ett rättegångsombud/biträde. En målsägande som hörs i rättegången med anledning av åklagarens talan, men som inte själv för talan om ansvar eller enskilt anspråk kan således enligt rättegångsbalken inte ha ett rättegångsbiträde i målet.

Om målsäganden har anspråk på skadestånd mot den tilltalade kan hon begära att åklagaren utför denna talan i samband med åtalet. Det åligger åklagaren att bistå målsäganden härmed om det kan ske utan olägenhet och anspråket inte är obefogat (22 kap. 2 § RB). Kravet att det inte skall vålla olägenhet innebär i praktiken att åklagaren endast åtar sig att föra målsägandens talan i okomplicerade fall. Åklagaren utför denna talan å tjänstens vägnar. Han är inte ett rättegångsombud i lagens mening, men har en motsvarande behörighet.

3.4.6 Målsägandens rätt till "stödperson" enligt 20 kap. 15 a § RB

Samtidigt med de ändringar rörande sexualbrotten som trädde i kraft den 1 juli 1984 infördes en ny paragraf, 20 kap. 15 a § RB. En målsägande som hörs i rättegång och som med hänsyn till brottets art eller annars kan antas vara i behov av personligt stöd har enligt denna bestämmelse en uttrycklig rätt att ta med sig någon som

stöd vid rättegången. Med rättegång avses alla tillfällen då målsäganden hörs i rätten, dvs. även utom huvudförhandlingen.

Stödpersoner har inte rätt till ersättning av staten för sin medverkan.

Vissa förutsättningar måste vara uppfyllda för att målsäganden skall ha rätt att ta med en stödperson. Regeln gäller i alla brottmål där en målsägande hörs. Målsäganden skall dock "med hänsyn till brottets art eller annars" kunna antas "vara i behov av personligt stöd". Uttryckssättet får ses mot bakgrund av att stadgandet tillkommit för att underlätta målsägandens situation särskilt i mål om sexualbrott och vissa andra våldsbrott. Lagrådet konstaterade i sitt yttrande över förslaget att det fick anses ligga närmast till hands att i princip överlåta åt målsäganden att själv bedöma om stöd behövs (prop. 1983/84:105, s. 66 ff).

I stadgandet sägs vidare att målsäganden får åtföljas av "lämplig person". Några närmare kvalifikationskrav har inte uppställts och kravet är således endast att personen i fråga skall vara lämplig. Någon särskild prövning av lämpligheten torde i normala fall inte behöva göras av rätten. En person som följer målsäganden som stöd vid rättegången får sin processuella identitet på samma sätt som ett rättegångsbiträde, dvs. genom att målsäganden talar om för rätten att personen i fråga är där i egenskap av stödperson. Eftersom det beträffande stödpersonen inte finns någon regel motsvarande 12 kap. 5 § RB, och regeln i 46 kap. 7 § RB endast hänför sig till parterna och målsäganden, torde rätten ha små möjligheter att avvisa den som målsäganden vill ha som stödperson. Om rätten anser att den som målsäganden vill ha som stöd är olämplig och hon står fast vid sin önskan, har rätten möjlighet att utestänga denne endast om stödpersonen uppträder störande eller möjligen om förhandlingen hålls inom stängda dörrar (jämför dock lagrådet s. 74).

Stödpersonens uppgift är enbart att utgöra ett personligt stöd åt målsäganden. I lagrådsremissen angavs som exempel på en aktiv åtgärd att stödpersonen skall kunna begära en paus i förhandlingen om målsäganden har behov av det. Det sades vidare att det bör falla inom ramen för stödpersonens uppgifter att undantagsvis vid behov fästa rättens ordförandes uppmärksamhet på att en fråga till målsäganden kan bedömas vara av särskilt påfrestande art. Lagrådet, som yttrade sig över förslaget, anmärkte att stödpersonen, till skillnad från ett juridiskt biträde, inte får företa någon rättegångshandling såsom att ställa frågor till den tilltalade eller till målsäganden. Stödpersonen är inte heller behörig att ta ställning till om en fråga till målsäganden är att bedöma som betydelsefull för bedömningen av målet.

Sammanfattningsvis innebär regeln i 20 kap. 15 a § RB att målsäganden får ha med sig någon som ett personligt stöd när hon hörs inför rätta. Det är målsäganden själv som får ta initiativet och det är målsäganden som bedömer om stödperson behövs och vem det i så fall skall vara. Stödpersonen får inte utföra några rättegångshandlingar och får ingen ersättning av allmänna medel för sin inställelse.

3.4.7 Målsägandens möjlighet att få rättshjälp enligt rättshjälplagen

Vi har i våra tidigare betänkanden utförligt beskrivit rättshjälplagens regler och lagt fram förslag till förändringar i det nuvarande systemet. Här skall endast ges en översiktlig genomgång av nu gällande regler för att visa vilka möjligheter som i dag finns för en målsägande att erhålla någon form av rättshjälp.

Allmän rättshjälp kan för närvarande beviljas fysisk person i rättslig angelägenhet om han behöver sådant bistånd och hans beräknade årsinkomst inte överstiger 110 000 kr. En rättslig angelägenhet kan vara en rättegång, ett förvaltningsärende eller ett utomprocessuellt

ärende. Övergår ett ärende utom rätta till rättegång gäller tidigare meddelad allmän rättshjälp även rättegången. Den rättssökandes behov av rättshjälp bedöms utifrån behovet av någon eller några av de förmåner som räknas upp i 9, 9 a och 10 §§ RHL. Dessa förmåner är bl.a. ersättning för kostnader för biträde, bevisning vid domstol, resa och uppehälle i samband med rättegång och avgifter enligt expeditjonskungörelsen. Behov av biträde föreligger om den enskilde inte själv eller med hjälp av någon som på grund av tjänsteställning har att biträda honom eller henne kan ta till vara sin rätt. Möjligheten att erhålla rättshjälp är begränsad genom kravet på en årsinkomst under 110 000 kr och sökandens ekonomi bestämmer också hur stor del av den slutliga kostnaden som han måste betala i form av rättshjälps- och tilläggsavgift. Regeln om rätt till allmän rättshjälp inskränks genom 8 § RHL, där tillämpningsområdet begränsats bl.a. genom en allmän regel att sökanden skall ha befogat intresse av att få sin sak behandlad.

För att rättshjälp skall kunna beviljas förutsätts att sökanden kan visa att det föreligger en rättslig angelägenhet. Detta krav är inte uppfyllt beträffande den som i egenskap av målsägande eller vittne skall höras i rättegång. Om målsäganden framställer ett eget yrkande, och därigenom blir part i rättegången, är emellertid denna förutsättning uppfylld.

Som tidigare nämnts är åklagaren skyldig att föra målsägandens skadeståndstalan om det kan ske utan olägenhet och målsägandens anspråk inte är obefogat. Denna rätt att få åklagarens hjälp med att utföra talan om enskilt anspråk är avsedd att vara en förmån för målsäganden, som därigenom i praktiken slipper att riskera några rättegångskostnader. Om åklagaren åtar sig att föra målsägandens talan kan målsäganden i praktiken inte beviljas biträde enligt rättshjälpslagen. När åklagaren inte åtar sig att föra målsägandens talan

kan hon däremot begära allmän rättshjälp med biträdesförordnande.

Utöver det fallet att målsäganden väcker talan om enskilt anspråk i brottmålet föreligger en rättslig angelägenhet om målsäganden själv väcker åtal, biträder åklagarens talan, fullföljer talan i brottmålet i högre rätt eller övertar väckt åtal. Dessa möjligheter är begränsade och utnyttjas i ringa omfattning. Målsägandens möjlighet att i en sådan situation erhålla rättshjälp beror på omständigheterna i det särskilda fallet. I förarbetena till rättshjälplagen (prop. 1972:4 s. 248) anförs att det kan finnas skäl att vägra rättshjälp för en målsägande som vill föra ansvarstalan för ett brott som faller under allmänt åtal. Besvärdsnämndens praxis vad gäller rättshjälp i angelägenheter rörande enskilt åtal är mycket restriktiv. Högsta domstolen har dock i ett avgörande i december 1985 (SÖ 621 i mål Ö 1655/85) beviljat målsäganden allmän rättshjälp för fullföljd av ansvarstalan i ett mål om våldtäkt, där underrätten bedömt brottet som mindre allvarligt.

Rättshjälp genom offentligt biträde kan beviljas i vissa mål eller ärenden, främst angående administrativa frihetsberövanden inom den psykiatriska och sociala vårdlagstiftningen samt inom kriminalvården och i utlänningsärenden. Ersättningen till ett offentligt biträde utgår av allmänna medel utan återbetalningsskyldighet för den enskilde. Någon möjlighet för målsägande i brottmål att erhålla rättshjälp genom offentligt biträde föreligger inte för närvarande.

Inom rättshjälplagens ram kan en rättssökande få rådgivning i rättsliga angelägenheter under högst en timme. Rådgivningen, som lämnas av en advokat eller av en biträdande jurist på advokatbyrå, sker mot en avgift som i vissa fall får sättas ned.

3.4.8 Målsägandens rätt till bistånd enligt socialtjänstlagen

Enligt socialtjänstlagen ansvarar varje kommun för socialtjänsten inom sitt område och har det yttersta ansvaret för att kommunens invånare får den hjälp och det stöd som de behöver.

Enligt 10 § socialtjänstlagen (1980:620) kan socialnämnden utse en särskild s.k. kontaktperson med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter, om den enskilde begär eller samtycker till det. I motiven till denna bestämmelse nämns inte uttryckligen att en kontaktperson bör kunna förordnas för ett brottsoffer men det finns ingenting som hindrar en sådan tillämpning. Både sexualbrottskommittén och socialdepartementets arbetsgrupp för stöd och hjälp till misshandlade kvinnor diskuterade denna möjlighet. Sexualbrottskommittén uttalade att ingenting torde hindra att regeln om kontaktperson utnyttjas för att hjälpa brottsoffer och att en sådan lösning skulle ha fördelen att möjliggöra rikstäckande rutiner. Förslaget upptogs positivt av departementschefen i den följande propositionen.

Det är socialnämnden som prövar om det finns behov av kontaktperson. I förarbetena anges att den som begär en kontaktperson också torde behöva en sådan. Kontaktpersonens uppgifter bestäms av den enskildes behov. Kontaktpersonen bör således kunna fungera som en stödperson enligt 20 kap. 15 a § RB i samband med en rättegång. En kontaktperson kan inte förordnas mot den enskildes vilja. En målsägande som begär att få en kontaktperson kan själv avgöra vem detta skall vara, så länge personen i fråga kan anses lämplig. Det finns i och för sig ingenting som hindrar att en advokat förordnas, även om detta knappast varit tanken.

Kontaktpersonen erhåller viss ersättning för sitt arbete av socialförvaltningen. Denna kan variera beroende på insatsernas omfattning och inriktning. På många håll finns utarbetade riktlinjer med bestämda normalbelopp, vanligen några hundra kronor, som knutits till en viss beräknad insats per månad. Ingenting hindrar dock att ersättning i enskilda fall kan utgå med betydligt högre belopp.

3.5 Frivilliga organisationer

Vi har hittills beskrivit de bestämmelser som enligt gällande rätt reglerar målsägandens möjligheter att få stöd och hjälp. Beskrivningen är emellertid ofullständig om man inte nämner de frivilliga organisationer som utför ett viktigt och omfattande arbete för främst kvinnor och barn som utsatts för sexuella övergrepp och misshandel. Bland dessa kan nämnas de ca 70 kvinnojourerna, BRIS, Rädda barnen och RFSU. Den verksamhet som de bedriver innefattar personlig rådgivning och hjälp, men också utbildningsinsatser och informationsarbete.

En redogörelse för kvinnojourernas verksamhet finns i den undersökning om offer för sexualbrott som är fogad som bil. 2 till detta betänkande.

BRIS tar årligen emot ca 2 000 telefonsamtal från personer som vill anmäla att barn far illa. Anmälningarna rör oftast vårdnads- och umgängesfrågor, tonårsproblem och barnmisshandel av fysisk, psykisk eller sexuell natur. En låg skattning, grundad på en av BRIS under perioden 1984/85 gjord kontaktundersökning avseende 1 000 fall, visar att ungefär 10 % av anmälningarna rörde fall av misstänkta sexuella övergrepp mot barn. Enligt uppgift har denna andel ökat på senare tid.

Erfarenheterna från RFSU:s våldtäktsklinik har redovisats i tidigare avsnitt. Även om denna nu avvecklats ges i dag motsvarande hjälp inom ramen för den ordinarie verksamheten.

4 REGLER OM ADVOKATHJÄLP TILL VISSA BROTTSOFFER I DANMARK OCH NORGE

4.1 Sammanfattning av de danska och norska reg- lerna

I ärenden rörande våldtäkt och vissa därmed likartade brott (närmast motsvarande 6 kap. 1 - 3 §§ brottsbal-ken) har målsäganden, i Danmark sedan år 1980 och i Norge sedan år 1981, rätt att få ett eget juridiskt biträde under förundersökningen och rättegången. Regler härom finns i den danska Retsplejeloven och i den norska Straffeprocessloven och Påtaleinstruksen. Reglernas utformning är likartad i de två länderna och innebär i korthet följande.

I samband med anmälan eller innan hon¹ hörs skall målsäganden av polisen informeras om sin rätt till biträde. Det skall av polisrapporten framgå att hon fått upplysningar härom och polisen ansvarar för att en begäran om biträde föreläggs domstolen. Det är domstolen som förordnar biträde åt målsäganden. Endast advokater kan inneha sådana uppdrag. Målsäganden har alltid rätt att få ett biträde om hon begär det. Det sker då ingen behovsprövning. I vissa undantagsfall kan biträde, när behov föreligger, förordnas trots att målsäganden inte begärt det. Polisen kan själv kalla in ett biträde om det av utredningsskäl inte går att avvakta rättens förordnande. Domstolen får då fatta beslut i efterhand. Hjälpen är kostnadsfri för målsäganden. Önskar hon en viss advokat skall denne förordnas, men hon kan enligt de norska reglerna få betala den ökade kostnaden om hon begär en advokat från annan ort.

Biträdets uppgift är att ta till vara målsägandens in-
tressen under utredningen och i samband med huvudför-
handlingen. Biträdet skall informeras när polisen el-
ler rätten avser att hålla förhör med målsäganden och

¹ Regeln är könsneutral, men målsäganden kallas här, liksom i övrigt, "hon".

har rätt att närvara vid alla sådana förhör samt får därvid ställa kompletterande frågor till målsäganden. Han har däremot inte rätt att vara närvarande vid förhör med den misstänkte eller med vittnen under utredningen. Om det blir aktuellt med andra utredningsåtgärder där målsäganden är närvarande, t.ex. läkarundersökning eller konfrontation, bör biträdet ges tillfälle att närvara. Biträdet har rätt att närvara vid huvudförhandlingen under förhöret med målsäganden, och i övrigt i den utsträckning rätten bestämmer. Målsäganden är enligt dansk och norsk rätt ett vittne i processen. Hon är därför endast närvarande vid förhandlingen när hon själv hörs. Biträdet får ställa frågor till målsäganden och kan protestera om målsäganden får frågor som är irrelevanta eller kränkande. Biträdet skall vidare ta till vara målsägandens intressen i processuella frågor genom att exempelvis vid huvudförhandlingen ta ställning till om det är påkallat med stängda dörrar eller om den tilltalade skall förbjudas att vara närvarande under förhöret med målsäganden.

Biträdet skall hjälpa målsäganden om hon vill föra talan om enskilt anspråk i målet och får därvid utföra hennes talan. När talan i denna del utförs av åklagare skall biträdet ges tillfälle att uttala sig.

Biträdet har inte någon uttrycklig rätt att ställa frågor till den tilltalade eller till vittnen under huvudförhandlingen eller att hålla slutanförande. När det gäller bitrådets agerande under förhandlingen förutsätts att rätten i stor utsträckning avgör vad som är lämpligt i det enskilda fallet. Ramarna ges av de uttalanden i förarbetena där det klart sägs att biträdet inte skall agera i ansvars- och påföljdsfrågan.

Utöver de nu beskrivna uppgifterna sägs det i den norska lagen uttryckligen att advokaten skall ge målsäganden den hjälp och det stöd som i övrigt är naturligt och rimligt med hänsyn till saken. Samma tankegångar

finns i de danska förarbetena. Den hjälp som här avses är t.ex. samtal med målsäganden och hennes familj, information om hur rättegången går till, hjälp att komma i kontakt med exempelvis psykolog och hjälp med att framställa krav om brottsskadeersättning.

4.2 Motiven för de nya reglerna

Liksom enligt gällande svensk rätt fanns det i Danmark och Norge tidigare ingen möjlighet att förordna ett biträde åt en målsägande om hon inte som part förde talan om enskilt anspråk med anledning av brottet.

I motiven till de nya bestämmelserna angavs allmänt att man ville stärka målsägandens ställning genom att ge henne rätt till ett eget biträde. Utgångspunkten för de danska och norska övervägandena var de speciellt svåra påfrestningar som man ansåg att just målsägande i våldtäktsmål utsattes för. Man menade att våldtäktsbrottets konstruktion och det faktum att det vanligen inte finns vittnen till händelsen innebär att förhören med målsäganden i dessa mål blir ovanligt ingående. Vidare sades det vara karakteristiskt för dessa ärenden att den misstänktes handlande inte är straffbart om målsäganden samtycker eller gärningsmannen tror att hon samtycker, varför frågan om kvinnan varit villig att inlåta sig med den misstänkte måste utredas. Det sades vidare vara vanligt att man under förhören kom in på frågan om kvinnans tidigare sexuella erfarenheter. Mot denna bakgrund ansågs målsäganden i dessa mål ha behov av sakkunnig hjälp från någon som endast hade till uppgift att tillvarata hennes intressen. Under förundersökningen kunde målsäganden härutöver ofta antas behöva information om möjligheterna till psykologisk, medicinsk och social hjälp. Motsvarande behov av hjälp ansågs inte finnas i andra typer av sexualbrottmål eller i ärenden om andra våldsbrott mot person. Man valde därför att inskränka tillämp-

ningsområdet till de målsägande som utsatts för våldtäkt och vissa därmed likartade brott. Även kostnads-skäl anfördes som ett argument för att begränsa tilllämpningsområdet.

4.3 Den fortsatta utvecklingen

4.3.1 Danmark

År 1983 tillsattes under justisministeriet ett utvalg med representanter från bl.a. polisen, åklagarna, domstolarna, advokatrådet och olika kvinnoorganisationer. Utvalget skall ta upp frågor som har samband med handläggningen av våldtäktsmål och skall i första hand undersöka möjligheterna att stärka målsägandens ställning i dessa ärenden och även i andra mål rörande grövre våldsbrott. Det finns överväganden som går ut på att föreslå en utvidgning av den nya ordningen så att rätt till advokathjälp skulle ges också andra offer för våldsbrott än våldtäktsoffer. Utvalget avser att lägga fram ett betänkande vid årsskiftet 1986/87.

4.3.2 Norge

4.3.2.1 Utvärdering av och ändringar i de norska reglerna

I en proposition våren 1984 presenterade det norska justisdepartementet en utvärdering av 1981 års regler om advokathjälp till våldtäktsoffer. Samtidigt föreslogs en viss utvidgning av reglernas tillämpningsområde.

Utvärderingen tydde på att bestämmelserna i allmänhet hade fungerat tillfredsställande. En fråga som diskuterades var om den nya ordningen lett till en ökad benägenhet att anmäla våldtäktsbrott. Man ansåg sig kunna spåra en viss ökning, men sade att denna även kunde förklaras med att frågan om våldtäktsbrottet och dess följdverkningar för offren förekommit flitigt i debatten under de senaste åren. Under perioden augusti 1981

till oktober 1982 hade ca 40 % av de målsägande som hade rätt att få ett biträde utnyttjat denna möjlighet. Bland de våldtäktsmål som under denna period avgjordes av domstol hade målsäganden i 30 fall av 39 en biståndsadvokat vid rättegången. Undersökningen visade vidare att det oftast var polisen som hade ordnat ett biträde utan att avvakta rättens förordnande.

I 1984 års proposition föreslogs en utvidgning av tillämpningsområdet så att även barn under 16 år som utsatts för sexuellt umgänge skulle ges rätt till advokathjälp. Förslaget motiverades främst med att det visat sig kunna uppstå praktiska problem vid tillämpningen, på så sätt att det vid anmälan kunde vara oklart vilken regel den påstådda gärningen borde hänföras till. Den föreslagna utvidgningen godtogs och de ändrade reglerna trädde i kraft den 1 januari 1986.

4.3.2.2 Rättshjälp åt målsägande i kvinnomisshandelsmål

Redan i förarbetena till 1981 års regler diskuterades om rätten till ett eget juridiskt biträde borde gälla även andra målsägande än dem som utsatts för sexualbrott. Diskussionen gällde därvid främst offer för s.k. hustrumisshandel. Slutsatsen blev att frågan om en eventuell utvidgning av rätten till biträde borde utvärderas när man fått tillräcklig erfarenhet av den nya ordningen. I propositionen våren 1984 föreslogs ingen sådan utvidgning. Redan under år 1983 hade emellertid, med stöd av reglerna i rättshjälpslagen, införts speciella möjligheter till rättshjälp för misshandlade kvinnor.

Kvinnor som utsätts för fysisk misshandel, tvång eller hot från make eller sambo, liksom prostituerade som utsätts för sådan behandling av en kund eller hallick har enligt dessa regler rätt till gratis rättshjälp, s.k. fritt rettsråd. Bestämmelserna innebär att en advokat själv kan bevilja tio timmars konsultation i ett

sådant ärende. Om kvinnan behöver mera hjälp avgör fylkesmannen om denna skall ges som fritt rettsråd. Det är inte avsett att advokaten skall bistå kvinnan i rätten, men däremot skall kvinnan kunna få råd av biträdet inför en förhandling. Kvinnan skall, liksom i våldtäktsärenden, informeras om sin rätt till rättshjälp av polisen i samband med anmälan. Fritt rettsråd skall vanligtvis ges till den som begär det, utan någon behovsprövning. Hjälpen är kostnadsfri för målsäganden.

4.3.3 Erfarenheter av reglerna om advokathjälp till vissa brottsoffer

De uppgifter som kommittén inhämtat i Danmark och Norge visar att man i allmänhet har positiva erfarenheter av de nya reglerna, men att det finns vissa tillämpningsproblem.

En allmän uppfattning i både Danmark och Norge är att rätten till bistånd är viktigast under förundersökningen. Här kan anmärkas att handläggningstiden i våldtäktsmål i både Danmark och Norge enligt uppgift ofta uppgår till ett år. Målsäganden är vidare i både Danmark och Norge ett vittne i processen, vilket innebär att hon i allmänhet bara är närvarande vid rättegången när hon själv förhöras.

Erfarenheterna visar att biståndsadvokaten ofta får en förhållandevis passiv roll, speciellt under huvudförhandlingen. Detta har lett till att dessa uppdrag anses mindre attraktiva för många advokater, med undantag för ett engagerat fåtal. Speciellt från advokathåll efterlyses mer preciserade regler om vilka befogenheter advokaten har under rättegången, liksom om advokatens rätt att få ta del av handlingar i målet. Det har i vissa fall visat sig innebära problem att fastställa ersättningen till biståndsadvokaten på grund av att uppdraget innefattar mera kurativa uppgifter än andra biträdesuppdrag. I både Danmark och Norge har skade-

ståndsfrågan kommit mera i centrum sedan ordningen med
biståndsadvokat infördes.

5 ÖVERVÄGANDEN OCH FÖRSLAG

5.1 Inledning

I tidigare avsnitt har vi beskrivit en del av de insatser som hittills gjorts för att hjälpa offer för sexualbrott och vissa andra våldsbrott (kap. 2) och vi har redogjort för de bestämmelser som i dag påverkar målsägandens situation under förundersökning och rättegång (kap. 3). Vi har vidare redovisat innehållet i de danska och norska reglerna om advokatbistånd till våldtäktsoffer (kap. 4). I en bilaga till betänkandet presenteras resultaten av den undersökning som utförts för kommitténs räkning om situationen för målsägande i sexualbrottmål.

Alla brottsoffer behöver hjälp och det finns skäl att förbättra nuvarande regler och rutiner i olika avseenden. Som redan beskrivits innehåller den i avsnitt 2 omtalade BRÅ-promemorian (kansli PM 1986:1) ett flertal olika förslag till åtgärder för att förbättra brottsoffrens situation. Arbete pågår för närvarande såväl hos BRÅ och rikspolisstyrelsen som inom justitiedepartementet för att utveckla dessa tankegångar.

Vår uppgift blir mot denna bakgrund att överväga i vilken utsträckning det finns anledning att, utöver dessa allmänna insatser, ge vissa särskilt utsatta brottsoffer utvidgad juridisk hjälp. Vi skall därvid ta ställning till vilka målsägande som bör innefattas i en eventuell ny reglering och också närmare precisera hur hjälpen bör utformas.

I enlighet med våra direktiv behandlar den undersökning som utförts för kommitténs räkning enbart situationen för sexualbrottsoffer, eller mera exakt målsägande i mål avseende sådana sexualbrott för vilka endast fängelse ingår i straffskalan. Vi har därför ansett det vara naturligt att utgå från det behov av hjälp och stöd som vi kan konstatera hos dessa brotts-

offer. Beskrivningen i det följande gäller således de målsägande som ingår i den gjorda undersökningen. När vi klarlagt vilken hjälp dessa målsägande behöver, får vi bedöma om eventuella åtgärder bör omfatta endast vissa eller alla sexualbrottsoffer och om tillämpningsområdet för en ny ordning eventuellt bör innefatta även andra brottsoffer.

I debatten har det allmänt förutsatts att en utvidgad juridisk hjälp skall innebära att målsäganden får rätt till ett eget juridiskt biträde. Denna lösning ligger naturligtvis nära till hands, men vi har ansett att vårt uppdrag innefattar att klarlägga för- och nackdelarna med en sådan nyordning och att vi bör undersöka möjligheterna att ge målsäganden den hjälp hon behöver genom att utnyttja befintliga resurser bättre än i dag.

5.2 Målsägandens behov av hjälp i sexualbrottmål

5.2.1 Beskrivning av hjälpbehovet

Antalet anmälda sexualbrott (före den 1 juli 1984 sedlighetsbrott) var 3 321 år 1970, 2 377 år 1976 och uppgick år 1985 till 4 098. Av de år 1985 anmälda sexualbrotten avsåg 2 068 sexuellt ofredande (6 kap. 7 § BrB). Antalet anmälda våldtäkter/våldföranden var omkring 600 per år i början av 1970-talet. För år 1985 var motsvarande siffra 1 035.

Hur många sexualbrott som aldrig anmäls vet vi inte. Kriminologen Leif G.W. Persson uppger i sin kartläggning av våldtäktsbrottet (SOU 1981:64) att en minimiskattning skulle tyda på att endast vart tjugonde våldtäktsbrott polisanmäls.

Även om sexualbrotten numera faller under allmänt åtal är det uppenbart att ett sådant brott oftast inte blir utrett om målsäganden avstår från att anmäla det eller om hon vägrar att medverka under utredningen. I vår undersökning av brottsanmälningar rörande sexualbrott ville var femte målsägande ta tillbaka sin anmälan och

i nästan samtliga dessa fall lades förundersökningen ner med motiveringen "brott ej styrkt". Om man jämför detta med de uppgifter som finns i Perssons undersökning, vilken bygger på anmälda fall av våldtäkt under år 1976, blir slutsatsen att det i dag tycks vara lika vanligt som det var för tio år sedan att en utredning om sexualbrott inte fullföljs.

Det kan finnas olika anledningar varför ett brott aldrig anmäls eller varför en brottsutredning inte fullföljs. Om man ser till de skäl som målsäganden kan ha för att inte vilja medverka, kan det t.ex. vara otänkbart för henne att anmäla en nära anhörig eller att fullfölja utredningen om hon försonas med gärningsmannen. Hon kan vidare vara ovillig att ställa upp därför att hon vill glömma den hemska upplevelse hon utsatts för. Det kan även förekomma felaktiga anmälningar. Åklagarnas arbetssituation kan också göra att de inte har tid att engagera sig för de målsägande som återtar sin anmälan, trots att det kan antas att de varit utsatta för brott. Detta kan leda till att anledningen till att målsäganden återtar sin anmälan inte blir tillräckligt utredd.

Även om skälen varierar finns det ingen anledning att betvivla att en grundläggande orsak till att många brott aldrig anmäls och att många målsägande inte vill medverka vid utredningen är, att de inte vill utsätta sig för eller inte orkar med de påfrestningar som anmälan, polisutredning och rättegång innebär. I Perssons undersökning anges att den vanligaste uppgivna orsaken till att en målsägande återtog sin angivelse av ett våldtäktsbrott var att hon inte ansåg sig kunna klara de påfrestningar som den rättsliga handläggningen medförde. De samlade erfarenheter som finns när det gäller situationen för dessa brottsoffer, t.ex. genom arbetet vid RFSU:s våldtäktsklinik, visar också att det är mycket påfrestande och ibland kan vara direkt skadligt för målsäganden att nästan omedelbart efter

övergreppet utsätts för den press som förhör, läkarundersökningar och domstolsförhandling innebär. Efter övergreppet är offret ofta i ett akut chocktillstånd som kan övergå i en kris, vars verkningar kan bli varaktiga, speciellt om hon utsätts för nya svåra påfrestningar (se härom Våldtäktskrisen, Hedlund m.fl., Liber 1983).

Den omständigheten att det kan antas att många brott aldrig anmäls, liksom att det är så pass vanligt att offret inte vill stå fast vid sin anmälan, tillsammans med de kunskaper som finns om brottsoffrens reaktioner, leder till slutsatsen att målsäganden i dessa mål behöver hjälp och stöd för att våga anmäla brottet, liksom för att orka med utredningen.

Den som utsätts för ett brott måste under utredningen inför främmande personer och i en främmande miljö, ofta flera gånger, berätta om sina upplevelser. Ett sexuellt övergrepp har en speciellt integritetskränkande karaktär, som i förening med de tabun som omgärdar sexualiteten väcker starka känslor och medför att det rättsliga förfarandet blir ovanligt påfrestande för målsäganden, men också för andra inblandade i dessa mål. Det är vidare i sexualbrottmål vanligt att målsägandens berättelse är åklagarens enda bevis. Av naturliga skäl innebär detta att stora krav ställs på henne, eftersom det blir av avgörande betydelse om man kan fästa tilltro till hennes utsaga. Till detta kommer att det i dessa mål är mycket vanligt att den misstänkte förnekar gärningen. I vår undersökning av 60 fällande domar erkände den misstänkte gärningen endast i 7 fall. Också det faktum att den misstänkte ofta riskerar ett långt frihetsstraff innebär en press på målsäganden. Andelen överklagade domar är också hög i sexualbrottmål. Vår undersökning visar att nästan hälften av dem fullföljs till högre rätt, mot vart tionde i genomsnitt av samtliga brottmål. Detta innebär givetvis en ytterligare belastning för målsäganden.

När man i Danmark och Norge införde regler om advokat-hjälp till våldtäktsoffer var ett viktigt motiv att man såg ett behov av att i ett tidigt skede av förundersökningen skydda målsäganden mot insinuanta och kränkande frågor av innebörd att hon själv skulle ha varit medskyldig till den uppkomna situationen. Det är givetvis svårt att med hjälp av skriftligt förundersökningsmaterial klarlägga om dessa problem finns hos oss. Vår undersökning tyder dock inte på missförhållanden av denna art vid målsägandens kontakter med polisen. Det kan givetvis inte uteslutas att övertramp förekommer. Man måste vara medveten om att dessa mål ställer stora krav på utredarna och att även berättigade frågor kan uppfattas som kränkande på grund av deras känsliga karaktär. Det tycks emellertid som om den uppmärksamhet detta problem rönt, först när sexualbrottsutredningens betänkande kom år 1976 och därefter i samband med sexualbrottskommitténs förslag och den lagstiftning som trädde i kraft år 1984, har lett till positiva resultat. Redan vid redovisningen av erfarenheterna från RFSU:s våldtäktsklinik liksom i Perssons undersökning angavs att polisutredningarna så gott som alltid genomfördes på ett korrekt sätt. Det är också påtagligt att debatten, som när den startade år 1976 till stor del handlade just om målsägandens svåra situation under polisutredningen, numera främst gäller målsägandens situation inför och i samband med rättegången.

Även om målsäganden inte utsätts för osakliga eller olämpliga frågor kan förhören, som redan sagts, kännas förnedrande och pressande när hon utfrågas om intima detaljer kring brottssituationen. När våldtäktsparagrafen ändrades år 1984, så att även med samlag jämförligt sexuellt umgänge skulle föranleda ansvar för våldtäkt, förutsattes det i förarbetena att man med den nya regeln i viss mån skulle komma ifrån frågor om de exakta detaljerna vid övergreppet. Vår undersökning ger inte belägg för några sådana effekter. Det är ock-

så vår uppfattning att utredningen av brottet kräver att man noga analyserar både händelseförloppet och relationen mellan offer och gärningsman. Dessa omständigheter är fakta som ingår i en fullständig brottsutredning och som inte generellt kan fränkännas betydelse. En nära relation mellan offer och gärningsman skall inte, vilket ofta skedde tidigare, medföra att brottet bedöms som mindre allvarligt, men frågan om parternas inbördes relation är för den skull inte utan intresse. På samma sätt är det alltid betydelsefullt att få en så detaljerad bild av händelsen som möjligt för att kunna avgöra hur gärningen skall rubriceras och hur allvarlig den är. Det är därför ofrånkomligt att målsäganden utsätts för många och svåra frågor. Det är då viktigt att hon förstår varför dessa frågor måste ställas, liksom att hon behandlas på ett sådant sätt att hon inte utsätts för onödigt obehag.

I sexualbrottmål har den tilltalade ofta ett intresse av att förringa målsägandens trovärdighet och att framställa henne i ofördelaktig dager. Vid huvudförhandlingen tar sig detta uttryck dels i de frågor som den offentlige försvararen ställer till målsäganden, dels i den tilltalades berättelse, som ofta avges medan målsäganden är närvarande. Målsägandens berättelse är ofta åklagarens huvudsakliga bevisning och det är vanligt att uppgift står mot uppgift. När åklagaren, försvararen och ofta även domstolen utsätter målsäganden för många och upprepade frågor, kan detta lätt ge henne uppfattningen att man ifrågasätter hennes uppgifter. Det är naturligt om hon i dessa situationer känner sig utsatt och hjälplös. Hon kan då behöva hjälp för att slippa kränkande eller onödiga frågor, liksom för att förstå att det faktiskt är i hennes intresse att berätta om sina svåra upplevelser. Hon kan även ha önskemål om att slippa förhöras i den tilltalades närvaro och hon kan ha intresse av att förhandlingen hålls inom stängda dörrar.

Vår undersökning av 135 förundersökningar i sexualbrottmål visar att målsäganden sällan hade träffat förhørsledaren vid mer än två tillfällen. Vid polisförhören var i två tredjedelar av fallen ett förhörsvittne närvarande. Detta var oftast en polisman. Endast en mindre del av förhørsledarna uppgav att de hade informerat målsäganden om hennes möjligheter att få stöd och hjälp. Omkring hälften av målsägandena hade enligt polisens uppgift någon som stöttade dem under utredningen.

I vår undersökning av mål som ledde till fällande dom hade åklagaren, under utredningstiden eller inför huvudförhandlingen, sammanträffat med 15 av de 42 målsägande som var närvarande för att höras vid rättegången. Åtta målsägande hade haft någon kontakt med domstolen före huvudförhandlingen. 16 av 60 tillfrågade åklagare uppgav att de hade informerat målsäganden om olika stöd- och hjälpmöjligheter. 19 av 42 målsägande kom ensamma till rättegången. Målsäganden hade ett rättshjälpsbiträde i 7 av 60 mål.

Knappt hälften av de 42 målsägande som hördes vid rättegången hade med sig en stödperson. Denne var oftast en tjänsteman inom sjukvården eller socialtjänsten, såsom en kurator, psykolog eller socialsekreterare. I två fall kom stödpersonen från en kvinnojour och i ett fall var det en s.k. kontaktperson enligt socialtjänstlagen. Stödpersonerna utgjorde i de undersökta målen ett rent personligt stöd för målsäganden och ingrep inte aktivt under rättegången. De hade oftast liten erfarenhet av hur det går till i en rättegång och saknade i regel kunskaper om brottmålsprocessen. De flesta av de domare som deltog i undersökningen antog att de stödpersoner som förekom, exempelvis socialsekreterare och kuratorer, skulle ha varit med vid rättegången även om målet hade handlagts innan den nya regeln om stödperson infördes år 1984.

Av de i undersökningen tillfrågade åklagarna och domarna ansåg endast ett fåtal att målsäganden skulle ha haft nytta av mera hjälp i det aktuella målet. Samtidigt svarade dock två tredjedelar av dem att de rent allmänt ansåg att målsäganden i sexualbrottmål skulle behöva ett eget juridiskt biträde. Biträdets uppgift skulle emellertid endast eller främst vara att bistå målsäganden i skadestandsfrågan.

Bland de stödpersoner som intervjuades i undersökningen var det en allmän uppfattning att målsägande i sexualbrottmål har ett stort behov av hjälp och stöd som endast delvis kan tillgodoses av en person utan vana vid brottmålsprocessen.

Målsäganden i sexualbrottmål, liksom i andra brottmål, kan ha behov av hjälp för att föra talan om enskilt anspråk i målet. Enligt vår undersökning yrkades skadestånd i knappt hälften av de mål som ledde fram till dom. Kraven avsåg till största delen ideellt skadestånd, dvs. anspråk på ersättning för sveda, värk och olägenheter i övrigt (5 kap. 1 § SkL). Hälften av de målsägande som begärde skadestånd hade fått fysiska skador av brottet. Åklagaren förde målsägandens skadeståndstalan i en tredjedel av fallen. Bland de i vår undersökning tillfrågade personerna var det en allmän uppfattning att målsägandena i allmänhet behöver mera hjälp i skadestandsdelen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att målsäganden i sexualbrottmål behöver hjälp för att orka igenom utredningen och för att få veta vad förundersökningen och rättegången innebär för henne. Hon kan vidare behöva hjälp för att få sina intressen tillgodosedda när det gäller olika handläggningsfrågor för att såvitt möjligt undvika onödiga påfrestningar i samband med förhör och rättegång. Hon kan även behöva hjälp för att få ersättning för uppkomna skador.

Om man jämför våra undersökningsresultat med de förslag till åtgärder som framfördes av sexualbrottskommittén (SOU 1982:61 s. 129) kan man konstatera att kontaktpersoner inom socialtjänsten som stöd åt målsägande i sexualbrottmål knappast förekommer. Omkring hälften av de målsägande som hördes vid huvudförhandlingen hade med sig en "stödperson", men reformen har inte inneburit någon avsevärd skillnad jämfört med vad som tidigare gällde. Det är fortfarande få tjänstemän som genomgått någon form av utbildning när det gäller handläggningen av dessa mål. Många målsägande får bristfällig eller ingen information om sina rättigheter och skyldigheter under utredningen.

5.2.2 Formerna för en utvidgad juridisk hjälp

Vår undersökning ger vid handen att de åtgärder som hittills vidtagits för att förbättra målsägandens situation inte har gett avsett resultat. Många målsägande i sexualbrottmål har fortfarande i olika avseenden behov av mera hjälp. Det är emellertid inte självklart att detta behov skall tillgodoses genom att målsäganden får rätt till ett eget juridiskt biträde.

Konstruktionen att i processen införa en rätt till juridiskt biträde även åt målsägande som inte är part i rättegången skulle innebära en processuell nyordning. Eftersom många brottsoffer har behov av hjälp och stöd kan det också vara svårt att på ett sakligt godtagbart sätt bestämma vilka målsägande som bör få rätt till sådant biträde. De uppgifter som biträdet skulle utföra kan uppfattas som mera kurativa och mindre juridiska än det arbete som utförs av ett ordinärt rättegångsbiträde. Om bitrådets juridiska uppgifter är begränsade kan detta leda till att man får svårt att engagera exempelvis advokater för sådana uppdrag. Vissa sådana problem finns enligt vad vi erfarit i Danmark och Norge.

I debatten har kravet på ett juridiskt biträde ibland förefallit innefatta en önskan att finna en enda person

som kan tillgodose brottsoffrets hela behov av hjälp och stöd. Vår uppfattning är att det endast i begränsad omfattning går att finna någon sådan person, och att lösningen här är samarbete. Målsäganden behöver ofta hjälp av flera olika slag och behovet är individuellt både när det gäller hur mycket och vilken hjälp som efterfrågas. Samverkan av den typ vi här förordar förekommer bl.a. inom de länsgrupper för samarbete mellan olika myndigheter och organisationer i frågor som rör övergrepp mot barn som finns bl.a. i Östergötlands och Gävleborgs län.

Vad som nu sagts utgör skäl för att försöka uppnå förbättringar inom ramen för gällande ordning, t.ex. genom ytterligare insatser när det gäller information och utbildning av berörda personalgrupper.

Om man skall kunna ge målsäganden erforderlig hjälp utan att hon får ett eget biträde förutsätter det större insatser än i dag av de tjänstemän som kommer i kontakt med henne under utredningen.

Enligt vår mening kan polis och åklagare och i viss mån domstolen i större utsträckning vidta praktiska åtgärder för att hjälpa målsäganden. Det måste således vara möjligt att bättre än i dag försäkra sig om att målsäganden känner till hur utredningen och rättegången går till och att se till att hon ges möjlighet att ställa frågor beträffande handläggningen. Vi hänvisar till de förslag som lagts fram i promemorian Stöd och hjälp åt brottsoffer, (BRÅ kansli PM 1986:1, särskilt avsnitten 2.1 - 2.7) och tillstyrker dem. En större lyhördhet från domstolarnas sida för de önskemål och frågor målsäganden kan ha, liksom fastare regler och rutiner för polis och åklagare under utredningen, kan säkerligen konsekvent genomfört ge resultat.

När det gäller att tillvarata målsägandens intressen i frågor som rör t.ex. sekretess eller utformningen av förhör, liksom när det gäller mera allmänt personligt

stöd är det svårare att ange exakt vilka krav man kan ställa på polis, åklagare och domstol. Åklagaren bör i viss utsträckning kunna bistå målsäganden i nu nämnda avseenden. Åklagarens huvuduppgift är emellertid att föra ansvarstalan i målet och åklagaren är ålagd att vara objektiv. I detta krav ligger att han bl.a. skall se till att få fram så många fakta som möjligt i målet och att han hela tiden har att kritiskt värdera alla utsagor, målsägandens såväl som den tilltalades. Han får i vart fall under förundersökningen aldrig handla så att det kan uppfattas som att han oförbehållsamt står på målsägandens sida. Även om åklagaren när han väcker åtal är övertygad om den misstänktes skuld, kan kravet på objektivitet medföra att han inte fullt ut kan fungera som ett målsägandens biträde. Han kan ju även under rättegången lägga ned åtalet om han finner att bevisningen för den misstänktes skuld inte är tillräckligt stark. Även om åklagaren vill bistå målsäganden kan det vara svårt för honom att hinna med denna uppgift om arbetsbelastningen är stor och tiden pressad på grund av att den misstänkte är häktad.

Domstolen har av naturliga skäl begränsade möjligheter att hjälpa målsäganden, eftersom det aldrig får ges utrymme för att ifrågasätta domstolens opartiskhet. Det ligger också i rättens intresse att få fram alla tänkbara relevanta uppgifter för att kunna bedöma skuld- och påföljdsfrågan, vilket i sin tur kan leda till att man exempelvis blir obenägen att självmant inskrida mot frågor, även om de kan synas till viss del oväsentliga eller otillbörliga.

Det finns emellertid åklagare och även vissa domare som ser det som sin uppgift att mera aktivt hjälpa och stödja målsäganden och som inte uppfattar detta som ett avsteg från kravet på objektivitet. Bland de stödpersoner som intervjuats i vår undersökning, var den allmänna uppfattningen att när polis, åklagare och domstol intresserade sig för målsägandens situation

och t.ex. genom personliga samtal såg till att hon förstod vad som skedde, var hennes situation i processen godtagbar.

Det bör således vara möjligt att inom ramen för nuvarande ordning finna vägar att förbättra hjälpen till målsäganden. Vi måste dock samtidigt konstatera att det trots allt är osäkert om man med hjälp av sådana insatser kan garantera målsäganden den hjälp hon behöver.

Det finns uppenbarligen skilda uppfattningar, främst bland åklagarna, om hur aktivt de kan engagera sig för att stödja och hjälpa målsäganden. Systemet med stödperson innebär endast en möjlighet till rent personligt stöd. Med tanke på den arbetsbelastning som råder hos åklagare och i domstolar är det knappast heller rimligt att förutsätta att åklagare och domare skall kunna utföra den till en inte obetydlig del sociala insats som det här är fråga om. Det är också ett faktum att många målsägandes situation är oförändrat svår trots att dessa problem uppmärksammats under en följd av år. De åtgärder inom systemets ram som vi hittills diskuterat kan med visst fog sägas vara en upprepning av krav som redan tidigare framförts utan att detta gett tillfredsställande resultat. Till detta kan läggas att vår undersökning visar att det finns många bland dem som arbetar med sexualbrottmål som förordar tanken på ett eget juridiskt biträde åt målsäganden.

Införandet av en rätt till eget juridiskt biträde åt vissa målsägande innebär inte en problemfri lösning, och en sådan nyordning kan aldrig lösa målsägandens alla problem. Hittills gjorda insatser har emellertid inte inneburit sådana förändringar att situationen i dag kan anses tillfredsställande. Att nu försöka en nyordning som ger vissa målsägande rätt till ett eget biträde bedömer vi därför vara det otvivelaktigt snabbaste och mest effektiva sättet att garantera berörda målsägande bättre hjälp i de avseenden vi tidigare beskrivit. Vi förordar därför en sådan reform.

5.3 Tillämpningsområdet

5.3.1 Offer för sexualbrott

När det gäller tillämpningsområdet för en ny reglering sägs i våra direktiv att vi bör inrikta oss på de situationer där behovet har "upplevts som mest akut".

Med utgångspunkt i sexualbrotten blir därvid den första frågan om det finns skäl att begränsa tillämpningsområdet till endast vissa av dessa brott. I den allmänna debatten har det talats mest om behovet av hjälp hos dem som utsatts för våldtäkt. I Danmark är det endast våldtäktsoffer som har rätt till biståndsadvokat. I Norge har man nu innefattat även vissa brott mot barn i sin reglering. Ett viktigt skäl när man i Danmark, liksom ursprungligen i Norge, valde att ge endast våldtäktsoffer biståndsadvokat, var att man ansåg att just dessa målsägande under förundersökning och rättegång utsattes för särskilt pressande och ibland kränkande frågor, bl.a. om sitt sexualliv och sina sexualvanor. Detta sadet vara en konsekvens av våldtäktsbrottets konstruktion, enligt vilken samtycke eller förmodat samtycke i dessa fall utesluter ansvar för brott.

Vi har tidigare konstaterat att detta problem inte tycks förekomma i samma utsträckning hos oss, men att man givetvis inte kan utesluta att ovidkommande eller otillbörliga frågor tas upp. Vår uppfattning är emellertid att denna typ av frågor förekommer även vid andra sexualbrott än våldtäkt och att behovet av hjälp är lika stort i dessa fall.

Inte heller när det gäller behovet av kunskap om hur utredningen går till och om målsägandens rättigheter och skyldigheter, eller när det gäller praktiska handläggningsfrågor, t.ex. om offentlighet och sekretess, anser vi att det finns skäl att särbehandla just våld-

täktsoffren. Vår undersökning ger inte belägg för att en sådan särbehandling skulle vara motiverad.

Vår uppfattning är att behovet av hjälp generellt sett kan antas vara lika stort hos alla målsägande som utsetts för allvarliga sexualbrott och det är således knappast möjligt att göra en generell inbördes gradering mellan dessa brott. Med allvarliga sexualbrott menar vi då brott mot 6 kap. BrB med enbart fängelse i straffskalan, dvs. våldtäkt och grov våldtäkt (1 §), sexuellt tvång (2 §), sexuellt utnyttjande (3 §), sexuellt utnyttjande av underårig och grovt sexuellt utnyttjande av underårig (4 §), sexuellt umgänge med avkomling eller med syskon (5 §), sexuellt umgänge med barn (6 §), koppleri (8 §) och grovt koppleri (9 §) samt i förekommande fall försök, förberedelse eller stämpling till dessa brott.

När det gäller sexuellt ofredande (7 §) och förförelse av ungdom (10 §) ingår böter i straffskalan för brotten. Dessa brott innebär i regel inte sådana allvarliga kränkningar som de övriga sexualbrotten och det är svårt att motivera en ordning som innebär att alla målsägande i sådana mål skulle få rätt till biträde. År 1985 polisanmäldes 2 068 fall av sexuellt ofredande (tidigare otuktigt beteende), och 226 personer dömdes samma år för detta brott, varav 178 till böter. Brottet förförelse av ungdom förekommer mycket sällan. År 1985 polisanmäldes 25 fall och en person dömdes för detta brott till dagsböter. Vi anser inte att det finns skäl att låta en ny reglering omfatta dessa målsägande.

När det gäller brottet koppleri (6 kap. 8 och 9 §§ BrB) finns det i vissa fall inte någon målsägande. Som exempel kan nämnas att den som hyr ut en lägenhet till en prostituerad kan dömas för koppleri.

Vid sådana koppleribrott som innebär att gärningsmannen på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersätt-

ning finns det emellertid alltid en målsägande vars situation är jämförbar med den som gäller för andra sexualbrottsoffer. Dessa prostituerades svåra situation betonas bl.a. av polismän som uttalat sig i vår undersökning. Även dessa målsägande bör innefattas i en ny reglering.

I våra direktiv sägs att de situationer där behovet av hjälp är störst gäller fall då kvinnor har varit utsatta för övergrepp. Även om flertalet sexualbrott riktar sig mot kvinnor är det viktigt att minnas att nästan 40 % av brotten riktar sig mot barn under 15 år. Dessa barn är givetvis i stort behov av olika former av stöd och hjälp. Vår undersökning visar att det förekommer att målsägande som är under 15 år kallas för att höras personligen i rättegången och att det inträffar att barn kommer ensamma till en rättegång där de skall höras. När det gäller övergrepp inom familjen förekommer det t.ex. att hustrun tar mannens parti och att det barn som utsatts för övergreppet står ensamt. Det åligger visserligen socialtjänsten att bistå barn som far illa, men de speciella behov av juridisk hjälp som vi tidigare beskrivit finns även när det gäller unga målsägande. Även när målsäganden är ett litet barn är det självfallet viktigt att hennes rätt tillgodoses, exempelvis när det gäller frågor om sekretess. När barn är målsägande finns det också i många fall ett motsvarande behov av hjälp till barnets vårdnadshavare. Även män kan utsättas för sexualbrott och har då behov av stöd och hjälp på samma sätt som kvinnor och barn.

Mot bakgrund av vad som nu sagts anser vi sammanfattningsvis att en ny reglering bör omfatta alla som utsatts för allvarliga sexuella övergrepp, oavsett kön och ålder. Vi föreslår att alla målsägande som utsatts för brott enligt 6 kap. 1 - 6, 8, 9 och 12 §§ BrB skall få rätt till ett eget juridiskt biträde.

5.3.2 Andra brottsoffer

Utöver sexualbrottsoffren är det främst de kvinnor som utsatts för misshandel inom familjen av make eller sambo, som i debatten angetts ha behov av ett eget juridiskt biträde. Bland dem som uttalat sig i vår undersökning finns det emellertid många som pekar på att också andra målsägandegrupper kan vara i behov av särskild hjälp. Utöver kvinnomisshandel nämns således bl.a. mera vidsträckt familjevåld, rån och bostadsinbrott. Härtill kan läggas t.ex. olaga frihetsberövande och försök till mord.

Vi anser att de allvarliga sexualbrotten generellt sett skiljer sig i två avseenden från andra brott. För det första menar vi att sexuellt våld innebär en särskilt svår kränkning av offret. Ett sexuellt övergrepp har en speciellt integritetskränkande karaktär som medför svåra påfrestningar för målsäganden under det rättsliga förfarandet. För det andra är frågan om målsägandens trovärdighet nästan alltid av avgörande betydelse i i sexualbrottmål. Det saknas nämligen ofta i dessa mål annan bevisning än målsägandens berättelse och det är också vanligt att den misstänkte förnekar brottet. Vi menar att nu beskrivna omständigheter gör att målsägandens behov av hjälp, i de avseenden vi tidigare beskrivit i avsnitt 5.2.1, typiskt sett är större i sexualbrottmål än i andra brottmål.

Självfallet är det ändå så att den som utsatts för vissa typer av misshandel kan ha behov av hjälp liknande vad som gäller i sexualbrottmål. Det finns emellertid som redan sagts även andra brott såsom olaga hot, rån och olaga frihetsberövande, som i sin integritetskränkande karaktär kan jämföras med misshandelsbrotten. Det är enligt vår mening svårt att hävda att det bland dessa brott just vid kvinnomisshandel skulle finnas ett särskilt stort behov av juridisk hjälp när det gäller frågor som direkt berör brottmålet. Detta behov kan i varje fall antas vara lika stort när det gäller miss-

handel av barn eller föräldrar. Antalet anmälda miss-handelsbrott var drygt 30 000 år 1985, av vilka ett stort antal avsåg brott där det uppenbarligen inte finns något behov av biträde. Om man vill utvidga tillämpningsområdet utöver sexualbrotten, måste man således i varje enskilt fall ta ställning till om det finns behov av biträde med hänsyn till faktorer som brottets grovhet, målsägandens person, personliga förhållanden och relation till gärningsmannen. En sådan ordning skulle innebära att kostnaderna för reformen med nödvändighet ökade högst avsevärt. Medan sexualbrotten är en begränsad och relativt homogen grupp av brott, finns det en mycket större variation bland andra våldsbrott. Att ge vissa målsägande rätt till ett eget biträde innebär vidare en principiell nyordning. Vi är av den uppfattningen att man bör starta med en reform, som tar sikte på de brottsoffer vilkas behov av hjälp vi vet är stort och vars konsekvenser relativt väl kan överblickas. Rätten till juridiskt biträde bör därför nu förbehållas målsägande som utsatts för sexualbrott enligt 6 kap. 1 - 6, 8, 9 och 12 §§ BrB. Erfarenheterna av reformen bör följas och utvärderas efter viss tid. Därefter får på nytt övervägas om tillämpningsområdet bör utvidgas.

5.4 Målsägandebiträde

5.4.1 Biträdets processuella ställning

Vi har funnit att målsägande som utsatts för allvarliga sexuella övergrepp bör få rätt till ett eget juridiskt biträde. Biträdet kallas i fortsättningen målsägandebiträde.

Inledningsvis finns det skäl att något beröra frågan om målsägandebiträdets processuella ställning. Vi har tidigare (avsnitt 3.2) beskrivit målsägandens ställning i rättegången och därvid konstaterat att en målsägande som inte för talan formellt sett inte är part i målet.

Hon har dock i flera avseenden samma rättigheter som en part och hon betraktas i praktiken ofta som en motpart till den misstänkte.

Enligt rättegångsbalkens regler får en parts talan föras genom ombud. Parten kan också vid utförande av sin talan anlita ett biträde. Det är bara den som är part i rättegången som kan ha ett rättegångsombud eller rättegångsbiträde. När vi nu föreslår att vissa målsägande, även då de inte för talan, skall ha rätt till ett målsägandebitråde, innebär detta därför en nyordning. Ett sådant biträde är inte ett rättegångsbiträde i rättegångsbalkens mening, men rättegångsbalkens regler om rättegångsbiträde bör gälla även för målsägandebiträdet.

Den som är part kan alltid ha ett biträde i målet. Bestämmelser i bl.a. rättshjälpslagen reglerar i vilka fall staten träder in och betalar hela eller del av partens kostnad för biträdet. En motsvarande utformning av reglerna om målsägandebitråde skulle innebära att alla målsägande gavs rätt att anlita ett målsägandebitråde, medan hjälp att täcka kostnaderna endast skulle ges till de målsägande som utsatts för allvarliga sexualbrott. Vi är dock inte beredda att förorda en sådan allmän regel utan föreslår att målsägandebitråde endast skall kunna förekomma i mål som rör brott mot 6 kap. 1 - 6, 8, 9 och 12 §§ BrB och att målsägandebiträdet alltid skall vara förordnat av domstol.

Ett rättegångsbiträde får inte i denna egenskap självständigt företa processuella handlingar för sin huvudmans räkning. Han skall endast biträda när huvudmannen utför sin talan och kan handla för huvudmannens räkning endast när denne är närvarande (12 kap. 22 § RB). För att själv kunna göra en framställning till rätten måste biträdet i princip ha en fullmakt så att han intar ställning som ombud. När det gäller försvarare finns i 21 kap. 8 § RB en regel som ger denne rätt att självständigt vidta vissa processuella åtgärder för huvudmannens räkning. Försvararen kan t.ex. begära viss utred-

ning eller förebringa bevisning inför rätten. Även ett offentligt biträde som förordnats för ett barn handlar i praktiken, inom uppdragets ramar, självständigt för att tillgodose barnets intressen.

De flesta av målsägandebiträdets uppgifter kommer att utföras i målsägandens närvaro. Det bör dock ges möjlighet för biträdet att i viss utsträckning, i linje med vad som gäller för en försvarare, uppträda självständigt för att ta till vara målsägandens intressen. Det kan t.ex. röra sig om att ta kontakter med polis, åklagare och domare för att framföra målsägandens önskemål i praktiska frågor under utredningen och inför huvudförhandlingen, eller att för målsägandens räkning begära att få ta del av handlingar i målet. Det kan självfallet aldrig bli fråga om att låta biträdet vidta åtgärder som kan medföra rättsförlust för målsäganden.

5.4.2 Biträdets kvalifikationer

Av den som skall förordnas som målsägandebiträde måste krävas att han har kunskaper om de regler som gäller förundersökningen och rättegången i brottmål och att han har processvana. Han bör ha insikt om de problem som ofta uppkommer för brottsoffer och känna till vilka olika möjligheter som finns att få ytterligare hjälp och stöd. Man kan inte förutsätta att målsägandebiträdet skall kunna tillgodose målsägandens hela behov av hjälp. Biträdets uppgifter hänför sig främst till själva brottmålet. Som vi kommer att utveckla i det följande skall målsägandebiträdet i förekommande fall kunna föra målsägandens talan om enskilt anspråk i brottmålet. Detta förutsätter givetvis vissa skadeståndsrättsliga kunskaper.

Vår uppfattning är att målsägandebiträdet oftast skall vara jurist och vi förutsätter att dessa uppdrag i regel kommer att utföras av advokater eller biträdande jurister på advokatbyrå. Vi menar att samma övervägan-

den bör göras i dessa fall som när det gäller andra rättshjälpsbiträden (se vidare specialmotiveringen). Det är viktigt att rätt personer förordnas som målsägandebiträden. Situationen kan jämföras med den som gäller för offentliga biträden i mål rörande omhändertagande av barn. Det har ibland riktats kritik mot att alltför oerfarna biträden förordnas i dessa mål.

5.4.3 Biträdets uppgifter och behörighet

5.4.3.1 Allmänt

En viktig uppgift för målsägandebiträdet under förundersökningen är att förklara för målsäganden hur denna går till och att hålla henne informerad om hur utredningen fortskrider. Biträdet skall även informera målsäganden om andra stödmöjligheter som finns, och vid behov hjälpa henne att ta kontakt med personer inom t.ex. sjukvården, socialtjänsten, kvinnojourerna eller BRIS. När målsäganden är ett barn kan hennes intressen ofta tillgodoses genom att vårdnadshavaren får denna information och hjälp.

Biträdet skall under förundersökningen ha rätt att närvara vid alla förhör med målsäganden, hos polisen och i domstol, och skall därvid kunna ställa kompletterande frågor. När åtal väcks bör biträdet, för målsägandens räkning, kunna begära att få en avskrift av förundersökningen i målet (jämför 23 kap. 21 § RB).

Inför rättegången skall biträdet beskriva för målsäganden hur huvudförhandlingen går till och förklara hennes roll i denna. Biträdet skall också på lämpligt sätt genom kontakter med åklagare och domstol före rättegången ta reda på hur denna är planerad och framföra eventuella önskemål från målsäganden. Målsägandebiträdet skall alltid ha rätt till ersättning om han är närvarande vid en huvudförhandling där målsäganden eller hennes ställföreträdare är kallad att höras personligen, och skall också i dessa fall kallas till huvudförhandlingen. Om

varken målsäganden eller hennes ställföreträdare skall höras finns det däremot inte någon anledning att kalla biträdet till huvudförhandlingen. Om målsägandebiträdet för målsägandens talan om enskilt anspråk i brottmålet kan han emellertid företräda målsäganden i egenkap av ombud och han kallas i sådana fall till förhandlingen oavsett om målsäganden skall höras eller ej. Om biträdet på eget initiativ är närvarande vid huvudförhandlingen bör han, som framgått av vad som nu sagts, inte kunna påräkna ersättning för sin inställelse.

I samband med huvudförhandlingen skall biträdet se till att målsägandens intressen tillgodoses. Han kan t.ex. begära att det förordnas om stängda dörrar eller att förhör med målsäganden får ske i den tilltalades utevaro. Biträdet skall också kunna fästa rättens uppmärksamhet på att en viss fråga enligt hans uppfattning är kränkande eller saknar relevans i målet.

Biträdet skall, på samma sätt som målsäganden själv, kunna ställa frågor till den tilltalade och bör även med rättens tillstånd kunna få ställa frågor till målsäganden och till vittnen. Biträdet får emellertid inte bli en ytterligare åklagare. Eventuella frågor skall syfta enbart till att förtydliga gjorda uttalanden eller att komplettera bilden i något för målsäganden väsentligt avseende (se vidare nedan avsnitt 5.4.3.3).

5.4.3.2 Skadeståndstalan

När det gäller frågan om målsägandens skadeståndstalan finns det skäl att påpeka att målsäganden redan i dag ofta kan få rättshjälp med biträde i denna del. Att denna möjlighet inte utnyttjas i större utsträckning torde åtminstone delvis bero på att många målsägande saknar kunskap om gällande regler. Vi har tidigare nämnt att det för närvarande pågår arbete för att för-

bättra brottsoffers möjligheter att få ersättning för uppkomna skador.

Vi har funnit att man bör vidta speciella åtgärder för att hjälpa offer för sexualbrott. Men detta innebär inte att vi anser att det finns anledning att särbehandla dessa målsägande när det gäller rätten till hjälp i skadeståndsfrågan. Det är dessa brottsoffers behov av stöd och hjälp för att orka genomföra utredningen och rättegången som är huvudskälet för reformen. Alla som skadats genom brott har ett rättmätigt krav på kompen- sation. Det saknas därför anledning att prioritera någon viss grupp av målsägande när det gäller möjligheten att få hjälp i skadeståndsdelen.

När vi nu föreslår att målsägande i allvarliga sexual- brottmål skall få rätt till ett målsägandebiträde, fö- reslår vi dock att detta biträde även skall kunna föra målsägandens skadeståndstalan i brottmålet. Detta moti- veras av att en annan ordning får anses praktiskt och processekonomiskt mindre lämplig. Om målsägandebiträdet inte fick biträda i skadeståndsdelen skulle detta inne- bära att målsäganden kunde komma att ha två biträden i samma mål, alternativt att samma person i samma mål skulle inneha två skilda biträdesförordnanden, dels som målsägandebiträde, dels som rättshjälpsbiträde. För att undvika detta skulle man vara tvungen att utesluta de målsägande som för talan om enskilt anspråk från rätten till målsägandebiträde. En sådan ordning är inte god- tagbar. Målsägandebiträdets förordnande bör således in- nefatta rätt att utföra målsägandens talan om enskilt anspråk i brottmålet. Detta innebär i sin tur att måls- ägandena i dessa sexualbrottmål i praktiken inte kommer att ha behov av allmän rättshjälp i denna del.

När målsägandebiträdet utför målsägandens skadestånds- talan är det naturligt att målsäganden också skall kun- na erhålla ersättning för bevisning och utredning i skadeståndsdelen i samma omfattning som om hon hade be- viljats allmän rättshjälp. En målsägande som beviljas

rättshjälp genom målsägandebiträde kommer således i praktiken att få samma rätt till hjälp i skadeståndsdelen i brottmålet som om hon hade beviljats allmän rättshjälp med biträdesförordnande.

Målsägandebiträdet skall emellertid inte i denna egenskap kunna biträda målsäganden i skadeståndsfrågan om denna avskiljs för att handläggas som tvistemål. Detta överensstämmer med vad som gäller i fråga om en offentlig försvarares möjligheter att bistå den tilltalade i skadeståndsdelen. Målsägandebiträdet skall inte heller i övrigt kunna biträda målsäganden i skadeståndsfrågan utanför brottmålet. Som exempel på sådana situationer kan nämnas talan hos brottsskadenämnden eller krav mot försäkringsbolag. Det saknas skäl för en särbehandling av sexualbrottsoffren när det gäller dessa frågor. Denna begränsning av bitrådets uppgifter innebär också praktiska fördelar. Att låta bitrådets uppgifter ligga helt inom ramen för brottmålet medför t.ex. att domstol kan fatta beslut i alla frågor som rör rättshjälp genom målsägandebiträde (se nedan avsnitt 5.4.6).

Om målet går vidare till högre rätt genom att åklagaren eller den tilltalade överklagar tingsrättens dom i ansvars- eller påföljdsfrågan, skall målsägandebiträdets förordnande gälla även i processen i högre rätt. Om enbart skadeståndsfrågan överklagas skall målsägandebiträdet däremot inte i denna egenskap kunna biträda målsäganden i högre rätt. Även här överensstämmer denna ordning med vad som gäller en offentlig försvarare.

5.4.3.3 Ansvarstalan

En målsägande kan i vissa fall tänkas vilja ha juridisk hjälp för att själv kunna föra ansvarstalan i brottmålet eller för att få till stånd en överprövning av ett negativt åtalsbeslut.

De bestämmelser som finns i dag innebär att alla målsägande har vissa möjligheter att handla i ansvarsfrågan, men att dessa är begränsade och snarast innebär en kontrollfunktion. Det är primärt samhällets ansvar att se till att brott som faller under allmänt åtal beivras. Vår uppfattning är att det vore olyckligt om man vidtog åtgärder som kunde ge intryck av, eller faktiskt leda till, att ansvaret för att brott blir uttömmande och riktigt utredda läggs över på målsäganden. Det vore speciellt olämpligt att i detta avseende särbehandla en viss grupp av brottsoffer. Att ge målsägandebiträdet rätt att bistå målsäganden om hon vill föra egen ansvarstalan skulle kunna uppmuntra till fler enskilda åtal i dessa mål. Det skulle även ge intrycket att man ifrågasatte samhällets förmåga att utreda och beivra just dessa svåra och känsliga brott. Kritik mot att åtal inte väcks eller mot hur förundersökningar bedrivs bör, oavsett om kritiken är befogad eller ej, inte föranleda att målsägandena ges en utvidgad möjlighet att själva föra ansvarstalan. I stället bör befogad kritik tillmötesgåas genom t.ex. förändrade rutiner och klarare bestämmelser i fråga om handläggningen av sexualbrottmål.

Det är alltså vår uppfattning att det inte i målsägandebiträdets förordnande skall ingå att bistå målsägande som vill begära överprövning av ett negativt åtalsbeslut eller som vill biträda åtalet, alternativt själv föra talan i ansvarsdelen.

5.4.4 Förutsättningar för förordnande av målsägandebiträde

Vi anser att man bör utgå från att målsäganden i allvarliga sexualbrottmål alltid behöver ett biträde. Hon kan emellertid aldrig antas ha behov av två biträden i brottmålet. Om målsäganden begär att få ett målsägandebiträde skall därför ett sådant biträde alltid förordnas när det är fråga om ett sådant brott som sägs i

6 kap. 1 - 6, 8, 9 eller 12 §§ BrB, förutsatt att målsäganden inte redan har ett biträde i målet.

Det måste stå en vuxen målsägande fritt att själv avgöra om hon vill ha ett biträde. Dock bör det finnas möjlighet att i enstaka undantagsfall förordna biträde utan att detta begärts. Behov härav kan föreligga om målsäganden inte förmår ta till vara sin rätt, t.ex. på grund av ett chocktillstånd. Beträffande barn se avsnitt 5.4.5.

Ett målsägandebiträde skall kunna förordnas så snart anmälan om brottet upptagits hos polisen, men det skall även vara möjligt att förordna målsägandebiträde först inför huvudförhandlingen. Det torde dock ofta vara värdefullt både för målsäganden och för utredningen om biträdet kommer in redan på ett tidigt stadium. Målsäganden kan t.ex. redan vid anmälningstillfället vilja ha med sig den person som hon önskar skall förordnas som biträde. Vi förutsätter att det på samma sätt som när det gäller offentliga försvarare kommer att skapas rutiner så att det går att få tag i ett biträde även under kvällar och helger. Biträdet bör, liksom en offentlig försvarare, i viss utsträckning kunna erhålla ersättning även för arbete som utförts före förordnandet.

Polisen skall så snart det är möjligt informera målsäganden om hennes rätt till biträde och också hjälpa till med att förmedla hennes begäran om biträde till den domstol som har att fatta beslut i frågan.

Det måste finnas möjlighet att entlediga målsägandebiträdet om målsäganden begär det eller om förutsättningarna för att förordna biträde inte längre föreligger.

5.4.5 Speciellt om barn

Den som är omyndig och har utsatts för ett brott mot person kan inte själv ange brottet eller föra talan

om ansvar eller skadestånd i anledning härav. En person under 18 år är, liksom den som är omyndigförklarad, inte processbehörig när det gäller talan som rör brott mot hans person eller en skadegörande handling. Det är i stället den omyndiges vårdnadshavare som i egenskap av ställföreträdare är behörig att föra dennes talan (20 kap. 14 § RB). Den omyndige intar emellertid ställning som målsägande, och i förekommande fall som part i processen.

Som vi tidigare sagt bör även en omyndig målsägande, oavsett ålder, ha rätt att få ett målsägandebiträde. Vårdnadshavaren får i dessa fall för barnets räkning begära att ett biträde förordnas. Biträdet får sedan rådgöra med vårdnadshavaren och med den omyndige när så är lämpligt, för att på bästa sätt tillvarata den omyndiges intressen. När det finns anledning att framställa skadeståndsanspråk får vårdnadshavaren ge målsägandebiträdet i uppdrag att utföra denna talan.

Det finns emellertid fall där barnets och vårdnadshavarens intressen inte sammanfaller, eller där vårdnadshavaren av andra skäl inte förmår tillvarata barnets intressen. Främst gäller detta när den omyndige har utsatts för övergrepp inom familjen. Situationen kan t.ex. vara den att vårdnadshavaren är misstänkt för brottet eller att vårdnadshavaren tar parti för den misstänkte. Beträffande en omyndigförklarad kan en motsvarande situation uppstå när den misstänkte är den omyndiges förmyndare. Det måste med tanke på dessa situationer finnas möjlighet för domstolen att förordna ett målsägandebiträde för den omyndige ex officio. Om domstolen bedömer att det saknas någon som tillgodoser en omyndig målsägandes intressen bör således ett biträde förordnas för denne. Detsamma gäller om den omyndige själv eller t.ex. en socialsekreterare eller åklagaren meddelar domstolen att den omyndige behöver ett biträde.

Målsägandebiträdets ställning kommer i dessa fall att likna den som ett offentligt biträde har när han förordnats som biträde åt ett barn under 15 år i ett mål enligt LVU. Ett sådant biträde utför sitt uppdrag, att ta till vara barnets intressen, utan att ha en processbehörig huvudman. Däremot är barnet i det fallet alltid part i målet. På samma sätt bör ett målsägandebiträde kunna ge en omyndig målsägande stöd och hjälp och ta till vara hennes intressen oavsett vårdnadshavarens inställning.

Om målsäganden har lidit skada och det finns skäl att väcka talan om enskilt anspråk kan målsägandebiträdet emellertid inte väcka en sådan talan utan att ha fått detta uppdrag från vårdnadshavaren. En annan ordning skulle strida mot de grundläggande bestämmelser som gäller beträffande en omyndigs rättshandlingsförmåga.

När det saknas någon som företräder den omyndige i skadeståndsdelen förekommer det i dag att man förordnar en god man för denne enligt 18 kap. 2 § FB. Bestämmelserna om god man har tillkommit för att tillgodosätta den omyndiges behov av hjälp när det gäller förmögenhetsrättsliga frågor. I praxis finns det emellertid exempel på att god man förordnats även i faderskaps- och vårdnadsmål. Att denna möjlighet utnyttjas i mål som rör sexualbrott mot barn inom familjen har framkommit under arbetet med vår undersökning om offer för sexualbrott. Av de uppgifter som inhämtats framgår dock att man på många håll är osäker på hur dessa situationer skall hanteras.

När en god man förordnas ersätter han förmyndaren i den aktuella angelägenheten och kan därefter lämna fullmakt till någon, vanligen ett rättshjälpsbiträde, som i egenskap av ombud för den omyndige kan föra dennes talan om enskilt anspråk. Eftersom en god man enligt 18 kap. 2 § FB träder i stället för den omyndiges förmyndare förutsätter den ovan beskrivna lösningen dock att vårdnadshavaren, vilkens intressen strider

mot den omyndiges, samtidigt är dennes förmyndare. Detta är så gott som alltid fallet när vårdnadshavaren är barnets förälder eller adoptivförälder. Det kan emellertid förekomma att vårdnadshavaren inte samtidigt är förmyndare. I ett sådant fall torde det i dag vara omöjligt att ersätta vårdnadshavaren med en god man. Den omyndige kan därvid enligt vårt förslag visserligen få ett målsägandebitråde men det krävs en överflyttning av vårdnaden för att barnet skall ha någon som tar till vara dess intresse av att få ersättning för inträffad skada. Nu beskrivna problem visar på den skevhet som finns i förhållandet mellan de två funktionerna vårdnadshavare och förmyndare.

För att säkerställa att en omyndig målsägande alltid har någon som tar till vara hennes intressen kan man tänka sig olika lösningar. En möjlighet är att genom ett tillägg i 18 kap. 2 § FB utvidga denna regel så att det går att förordna en god man också när det är vårdnadshavarens och den omyndiges intressen som kolliderar. En annan möjlighet är att ändra 20 kap. 14 § RB så att också förmyndaren får talerätt i fråga om brott som rör den omyndiges person. En ytterligare möjlighet skulle vara att ge även omyndiga talerätt i dessa fall.

Förmynderskapsutredningen (Ju 1984:07) har bl.a. i uppdrag att se över reglerna i 18 kap. FB. Frågor som rör barns processbehörighet behandlas av utredningen om barnens rätt (Ju 1977:08). Mot bakgrund av att nu antydda problem således är föremål för överväganden och med tanke på att den i detta sammanhang viktigaste frågan, nämligen att säkerställa att även omyndiga målsägande får rätt till det personliga stödet från ett målsägandebitråde, kan lösas genom en ordning som överensstämmer med vad som i dag gäller för vissa offentliga biträden, anser vi oss inte ha anledning att nu föreslå några ändringar i fråga om vårdnadshavares/förmyndares funktioner.

5.4.6 Beslutsmyndighet

Vi anser att alla beslut som rör målsägandebiträdet bör fattas av domstol, närmare bestämt av den domstol som handlägger eller kommer att handlägga det aktuella brottmålet.

När åtal väckts är det självklart att målsägandebiträdet bör förordnas av domstol. Detta i enlighet med principen att rättshjälpsfrågor som uppkommer i mål eller ärenden som är anhängiga vid domstol skall avgöras av domstolen. Det kunde däremot övervägas att låta rättshjälpsnämnden fatta beslut om och förordna målsägandebiträde under förundersökningsstadiet. En sådan ordning skulle överensstämma med huvudregeln att allmän domstol i dag inte fattar beslut om rättshjälp annat än i hos domstolen anhängiga ärenden. När det gäller offentlig försvarare förordnas emellertid sådan alltid av domstol.

En grundregel bör vara att den myndighet som bäst kan bedöma frågan också skall fatta beslut. Rättshjälpsnämnderna har liten erfarenhet av brottmål och skulle i dessa frågor inte ha stor möjlighet att göra en självständig bedömning. En nackdel med att låta domstol fatta beslut innan åtal väckts är att domstolen härigenom får handha även de ärenden som sedermera aldrig leder till åtal. Det är svårt att förutsäga hur många ärenden detta kan gälla. Med tanke på att antalet anmälda allvarligare sexualbrott år 1985 var ca 2 000, medan antalet dömda i sådana mål var ca 300, finns det skäl att tro att biträde kan komma att förordnas i en hel del ärenden som aldrig leder till åtal och dom. Det rör sig emellertid om ett totalt sett litet antal ärenden. Samma problem finns för övrigt när det gäller offentliga försvarare, utan att det i de fallen anses besvärande.

Vi förordar således att domstol skall vara beslutsmyndighet i dessa ärenden. Detta kommer i praktiken att

innebära en ordning som i allt väsentligt överensstämmer med vad som gäller beträffande offentliga försvarare. Om åtal väckts kommer frågan således att behandlas i det redan anhängiga brottmålet, medan en begäran om målsägandebitråde i annat fall får tas upp som ett nytt brottmål i domstolen.

5.4.7 Biträdets ersättning

Målsägandebiträdets rätt till ersättning bör regleras i enlighet med vad som nu gäller beträffande antingen rättshjälpsbiträden eller offentliga försvarare. Ersättning till rättshjälpsbiträden och offentliga försvarare bestäms i dag enligt i princip likalydande regler i 22 § RHL resp. 21 kap. 10 § RB. Vi har i vårt tidigare betänkande, Den allmänna rättshjälpen, föreslagit vissa ändringar i ersättningsreglerna för rättshjälpsbiträden som syftar till en förbättrad kostnadskontroll (SOU 1984:66 s. 147 ff, jämför 2 kap. 34 § LR). Ett rättshjälpsbitråde liksom en offentlig försvarare får inte förbehålla sig extra ersättning av huvudmannen (23 § RHL jämför 2 kap. 35 § LR och 21 kap. 10 § tredje stycket RB). Av vad som nu sagts framgår att det sakligt sett inte gör någon skillnad vilken av de två modellerna man väljer. Målsägandebiträdet förekommer endast i brottmål och det torde vara rimligt att den timkostnadsnorm som gäller försvarare också skall tillämpas vid beräkning av målsägandebiträdets ersättning för arbete. Vi har därför valt att i fråga om ersättningen till målsägandebiträdet hänvisa till RB:s regler.

Målsägandebiträdet skall i större utsträckning än andra biträden kunna få ersättning för uppgifter som närmast kan betecknas som kurativa (jämför avsnitt 5.4.3.1).

5.5 Kostnadstäckning

5.5.1 Kostnadstäckning via försäkring?

Vi skall enligt direktiven ta upp frågan om det finns någon möjlighet att inom försäkringväsendets ram täcka

kostnaderna för den utvidgade juridiska hjälpen till vissa målsägande.

Med dagens regler skulle målsäganden inte via försäkring kunna täcka någon annan del av kostnaden för ett målsägandebiträde än den som hänför sig till utförandet av en talan om enskilt anspråk.

För att inom ramen för någon av de försäkringsformer som finns i dag, varav det i detta sammanhang endast är målsägandens egen rättsskydds försäkring som skulle kunna vara aktuell, kunna täcka alla hennes kostnader skulle det krävas väsentliga ändringar av nuvarande försäkringsvillkor. En grundläggande förutsättning i dessa är nämligen att försäkringstagaren är part i en tvist, vilket inte är fallet när hon behöver juridisk hjälp enbart i egenskap av målsägande.

Om bolagen ändrar sina försäkringsvillkor, skulle ändå vissa målsägande stå utan möjlighet till ersättning, eftersom alla inte i dag har hemförsäkring med rättsskydd.

Redan av vad som nu sagts framgår att det inte torde vara praktiskt möjligt att föra över någon del av kostnaderna för denna reform till försäkringsväsendet.

5.5.2 Val av rättshjälpsform

Vi har kommit fram till att kostnaderna för målsägandebiträdet inte kan täckas via försäkringsväsendet. I våra direktiv förutsätts då att den juridiska hjälpen skall utformas inom ramen för den allmänna rättshjälpen eller rättshjälpsformen offentligt biträde.

Det visar sig dock att ingen av dessa rättshjälpsformer passar särskilt väl för detta nya biträde. Vårt förslag har i och för sig beröringspunkter med såväl reglerna om allmän rättshjälpen och rättshjälpen genom offentligt biträde som med reglerna om offentlig försvarare. Om man försöker föra in bestämmelserna om måls-

ägandebiträde under någon redan existerande rättshjälpsform krävs det emellertid, oavsett vilken modell man väljer, så pass omfattande kompletteringar av gällande regler för att få till stånd en fungerande reglering att bestämmelserna blir svåröverskådliga. Det finns inte så stora fördelar med en anpassning till någon nu gällande rättshjälpsform att man bör söka uppnå en sådan på bekostnad av bestämmelsernas sakliga utformning. Även om det här är fråga om en liten grupp av ärenden är den samtidigt särpräglad. Vår uppfattning är att bestämmelserna om målsägandebiträde bör utformas på ett sådant sätt att man får en sammanhängande bild av denna nya form av rättshjälp.

I Danmark och Norge har man valt att sätta in reglerna om biståndsadvokat i de lagar som motsvarar vår rättegångsbalk. Man kan i linje härmed tänka sig att placera reglerna om målsägandebiträde i 20 kap. RB. Det är även tänkbart att föra in ett nytt kapitel om målsägandebiträde i den av oss tidigare föreslagna lagen om rättshjälp (LR). Däremot är det svårt att nå en tillfredsställande lösning genom att foga in bestämmelserna om målsägandebiträde i något befintligt kapitel i RHL eller i LR.

Det finns således flera tänkbara lösningar, av vilka ingen är avgjort att föredra. Med hänsyn till att det är fråga om en speciell biträdeshjälp, avsedd för en begränsad målgrupp, och till att det pågår arbete som syftar till förändringar av såväl rättegångsbalken som den nuvarande rättshjälpslagen, samt till att det framförts krav på snabba insatser för utsatta brottsoffer, har vi valt att lägga fram förslag till en ny lag om målsägandebiträde, jämte vissa kompletterande ändringar i bl.a. rättegångsbalken och förslaget till lag om rättshjälp. De föreslagna bestämmelserna torde utan större svårighet kunna fogas in i rättegångsbalken alternativt i rättshjälpslagen eller i lagen om rättshjälp, om så anses lämpligt.

5.5.3 Målsägandens kostnadsansvar

Enligt vår mening bör den grupp av speciellt utsatta målsägande som nu föreslås få rätt till ett målsägandebitråde inte behöva betala för denna hjälp. Eftersom en målsägande som inte för talan inte är part i målet kan de tankegångar som ligger bakom rättegångsbalkens och den allmänna rättshjälpens rättegångskostnadsregler inte anses relevanta i detta sammanhang. I stället har målsägandens situation beröringspunkter med vad som gäller i de fall där den som utsätts för vissa ingripande åtgärder från samhällets sida är berättigad till kostnadsfri hjälp i form av offentligt biträde. Vår uppfattning är därför att målsäganden i allmänhet inte skall åläggas att betala någon del av kostnaden för målsägandebiträdet.

Det är dock naturligt att låta målsäganden ansvara för uppkomna kostnader i samma utsträckning som annars gäller beträffande hennes kostnadsansvar i brottmål enligt 31 kap. RB. Målsägande som utan skäl gjort anivelse eller eljest föranlett åtalet, liksom målsägande som föranlett rättegångskostnader genom vårdslöshet eller försummelse, skall således enligt 31 kap. 3 och 4 §§ RB kunna åläggas ersättningsskyldighet även för kostnader som uppkommit enligt lagen om målsägandebitråde.

5.5.4 Den tilltalades kostnadsansvar

Den tilltalade kan givetvis bli skyldig att betala uppkomna kostnader endast i de fall där utredningen leder till åtal och fällande dom. Enligt nu gällande regler kan den tilltalade, när målsäganden för skadeståndstalan, förpliktas att betala hennes rättegångskostnader i denna del. Ersättningsskyldigheten regleras enligt vad som gäller för rättegångskostnad i tvistemål. Samma ordning bör här gälla om det i brottmålet uppkommer kostnader för utredning och bevisning i skadeståndsdelen. Detta följer av 31 kap. 11 §

tredje stycket RB jämfört med 18 kap. 12 och 13 §§ RB. Även om rätten till målsägandebiträde utgör en form av rättshjälp kan det, med tanke på att målsägandebiträdets huvuduppgift är att biträda i brottmålet, knappast komma i fråga att låta den tilltalades ersättningsskyldighet när det gäller kostnaden för målsägandebiträdet regleras enligt bestämmelserna i 18 kap. RB. Däremot förefaller det rimligt att ålägga den dömda att betala kostnaden för biträdet i samma omfattning som enligt 31 kap. RB gäller beträffande andra kostnader som enligt rättens beslut utgått av allmänna medel.

5.6 Kostnaderna för en reform

År 1985 fanns det ca 2 000 anmälda sexualbrott där målsäganden, med det av oss föreslagna tillämpningsområdet, skulle ha kunnat begära ett målsägandebiträde. Av dessa anmälningar ledde ca 300 till dom. En utvärdering som gjordes i Norge när reglerna där tillämpats en tid visade att omkring 40 % av de målsägande som hade rätt till advokatbistånd begärde denna hjälp, men att nästan alla målsägande i de mål som gick till åtal och dom hade en biståndsadvokat. Det bör då observeras att det där rörde sig enbart om fall av våldtäkt.

Det finns inga säkra hållpunkter när det gäller att bedöma hur stor arbetsinsats som kommer att behövas av målsägandebiträderna. En skattning, med utgångspunkt i förhandlingstiden i dessa mål, kan vara att man får beräkna i genomsnitt fem timmars förhandlingstid i de mål som går till rättegång, vartill kan beräknas åtminstone lika mycket arbete under utredningstiden.

Detta skulle innebära en kostnad för den föreslagna reformen som i dag kan beräknas till omkring 2,5 milj. kr per år.

Våra nu framlagda förslag skall ses som en del av hela arbetet med att reformera rättshjälpssystemet. Vi förutsätter således att de besparingar som våra tidigare

förslag inneburit kan utnyttjas för att täcka kostnaderna för denna nya rättshjälpsform.

6 SPECIALMOTIVERING

6.1 Förslag till lag om målsägandebitråde

1 §

Med mål avses här den aktuella saken, från brottsanmälan till dess den avgjorts genom lagakraftvunnen dom eller slutligt beslut (jämför Ekelöf, Rättegång I, sjätte upplagan, s. 24).

Målsägandebitråde kan endast förordnas i mål som rör allvarliga sexualbrott. Beträffande frågan vad som sker om gärningen får en annan rubricering under utredningens gång, se under 5 § nedan.

Den valda konstruktionen innebär att det endast är den som blivit förordnad härtill som kan inneha ställning som målsägandebitråde (jämför den allmänna motiveringens avsnitt 5.4.1).

Med målsägande avses här den som blivit utsatt för det sexuella övergreppet, dvs. enligt 20 kap. 8 § RB "den mot vilken brott är begånget". I sällsynta fall kan det förekomma att också någon annan än den som utsatts för det sexuella övergreppet lidit skada därav, t.ex. genom att hans egendom blivit förstörd. Även en sådan person intar formellt ställning som målsägande men mot bakgrund av de överväganden som motiverat införandet av denna nya form av rättshjälp finns det uppenbarligen inte skäl att låta den som av brottet enbart "lidit skada" få rätt till ett målsägandebitråde. Däremot har givetvis den mot vilken brottet är begånget ofta samtidigt lidit skada därav.

Målsägandebitråde kan förordnas även för den som är omyndig och oavsett om målsäganden skall höras personligen under förundersökningen och i rättegången eller ej.

Rättshjälp genom målsägandebiträde får beviljas målsäganden i mål som rör allvarliga sexualbrott om det inte måste antas att behov av sådant biträde saknas. Det finns således en presumtion för att målsäganden i dessa mål har behov av ett målsägandebiträde. Om målsäganden redan har ett biträde i målet måste det emellertid antas att behov av målsägandebiträde saknas. Detsamma gäller i regel om målsäganden själv, eller beträffande omyndig målsägande hennes ställföreträdare, uppger att hon inte vill ha ett målsägandebiträde (se härom närmare under 3 §).

Om målsäganden beviljas rättshjälp med biträde i brottmålet men denna upphör under målets handläggning, kan ett målsägandebiträde förordnas för henne. Detsamma gäller om hon begär att den som varit ett privat biträde i stället skall förordnas som hennes målsägandebiträde. Målsägandebiträdet kan emellertid aldrig biträda i ansvarsdelen. Grundtanken är att målsäganden aldrig kan antas ha behov av två biträden i brottmålet. Hon skall inte kunna ha två olika biträden och samma person skall inte heller kunna vara förordnad som målsägandebiträde och samtidigt inneha ställning som biträde enligt rättshjälpslagen eller som ett privat biträde åt målsäganden i brottmålet.

I rättegångsbalken finns behörighetsvillkor för den som skall vara rättegångsbiträde och där anges också biträdets behörighet (12 kap. 22 § RB jämförd med 12 kap. 2 - 5 §§ och 6 § andra stycket RB). Det finns vidare regler om domarjäv och undantag från vittnesplikt som gäller rättegångsbiträde (4 kap. 13 § resp. 36 kap. 5 § RB). I 49 kap. RB finns bestämmelser om fullföljd av talan mot beslut som rör biträde (49 kap. 4 § punkterna 1, 5 och 7). Ett rättegångsbiträde som genom sitt handlande förorsakar rättegångskostnader kan också i viss utsträckning förpliktas att ersätta dessa (18 kap. och 31 kap. RB).

Ett rättegångsbiträde får sin behörighet genom att parten inför rätten förklarar att en person som gör honom sällskap intar denna ställning. Rätten får därvid pröva om den aktuella personen uppfyller rättegångsbalkens krav och om han inte avvisas blir därefter reglerna om biträde i rättegångsbalken tillämpliga beträffande honom. Ett rättshjälpsbiträde förordnas, utom i vissa familjerättsliga ärenden där biträdet själv kan bevilja rättshjälp, av rättshjälpsnämnd eller av rätten, som därvid har att pröva om de i rättshjälpslagen uppställda behörighetsvillkoren är uppfyllda. När ett sådant biträde uppträder i rättegång intar han ställning som rättegångsbiträde och de ovan beskrivna bestämmelserna i rättegångsbalken är därvid tillämpliga.

Målsägandebiträdets uppgifter har beskrivits i den allmänna motiveringen och tas också upp under 2 § nedan. Om målsägandebiträdet biträder målsäganden med hennes skadeståndstalan i brottmålet intar han i den delen i processen ställning som rättegångsbiträde enligt rättegångsbalkens regler. Om emellertid målsäganden inte för någon talan i målet och målsägandebiträdet således enbart utför sin huvuduppgift, att bistå målsäganden i hennes egenskap av målsägande, är han inte utan att detta särskilt stadgas ett biträde i rättegångsbalkens mening. Hänvisningen till rättegångsbalkens regler om biträde är således nödvändig på grund av den principiellt viktiga skillnaden mellan att biträda den som är part och den som inte är part i målet. Enligt rättegångsbalken företräder/biträder ett rättegångsombud/biträde alltid någon som är part i målet. Den nu föreslagna ordningen innebär att en målsägande i vissa fall skall kunna ha ett målsägandebiträde trots att hon inte för talan och således inte är part i målet. Enär de ovan beskrivna bestämmelserna om

rättegångsbiträde bör gälla också för ett målsägandebiträde har hänvisning skett till rättegångsbalkens regler härom.

Ersättningen till målsägandebiträdet och kostnaden för eventuell utredning och bevisning betalas av allmänna medel. Förmånen är kostnadsfri för målsäganden (jämför dock under 8 § nedan). Ersättningsskyldighet för den tilltalade föreligger enligt reglerna i 31 kap. RB.

2 §

Målsägandebiträdets uppgifter har närmare beskrivits i den allmänna motiveringen, avsnitt 5.4.3. När vi i det följande talar om vad biträdet får göra avses de arbetsuppgifter för vilka han är berättigad till ersättning på grund av sitt förordnande.

Som nämnts under avsnitt 5.4.1 måste ett målsägandebiträde i viss utsträckning kunna handla självständigt för att ta till vara målsägandens intressen och ge henne stöd och hjälp. Detta är nödvändigt med hänsyn till bitrådets uppgifter och innebär inte något avsteg från rättegångsbalkens regler om biträde. Målsägandebiträdet bör således för målsägandens räkning kunna framställa önskemål när det gäller olika handläggningsfrågor, men kan däremot självfallet inte, lika litet som andra biträden, föra huvudmannens talan i dennes utemål utan att inneha en fullmakt.

I begreppet "ta till vara målsägandens intressen" ligger även att målsägandebiträdet skall bistå målsäganden när hon för talan om enskilt anspråk. Någon skillnad gentemot ett vanligt rättegångsbiträdes uppgifter i sådant avseende finns inte. När ett målsägandebiträde förordnas finns det därför i praktiken inte behov av att i brottmålet bevilja målsäganden allmän rättshjälp i skadeståndsdelen (se vidare under 1 §).

Ibland kan målsäganden ha utsatts för flera olika brott vilka handläggs gemensamt som ett brottmål i domstolen.

Det bör i sådana fall anses ingå i ett målsägandebiträdes uppgifter att biträda målsäganden i anledning av samtliga de brott som tas upp i samma mål som det sexualbrott som föranlett biträdets förordnande. En annan ordning skulle leda till praktiska problem. (jämför avsnitt 5.4.3.2).

Beträffande de speciella problem som kan uppkomma när målsäganden är omyndig hänvisas till den allmänna motiveringen, avsnitt 5.4.5.

3 §

Målsägandebiträde kan förordnas så snart en anmälan om ett brott som faller under något av de i 1 § angivna lagrummen upptagits hos polisen. (Beträffande beslutande myndighet se 9 §.) Det är emellertid också möjligt att förordna ett biträde först under pågående förundersökning eller inför en eventuell huvudförhandling. För att ett förordnande skall kunna ges förutsätts att det framkommit så mycket uppgifter att polisen diariefört en brottsanmälan såsom avseende en gärning vilken är att beteckna som ett brott mot 6 kap. 1 - 6, 8, 9 eller 12 §§ BrB. Om gärningen omrubriceras eller målet av annat skäl inte längre avser ett sådant brott som anges i 1 § skall biträdets i regel entledigas (se vidare under 5 § nedan).

Det är normalt brottets benämning i polisanmälan eller i åklagarens stämningsansökan som avgör om ett målsägandebiträde kan förordnas. Det är således polisens eller åklagarens rubricering som skall ligga till grund för bedömningen av huruvida målet gäller ett sådant brott som anges i 1 §.

En myndig målsägande begär själv att få ett biträde. När målsäganden är omyndig är det vårdnadshavaren som får göra framställning härom (jämför 20 kap. 14 § RB). Speciellt med tanke på de fall där det i målet råder ett motsatsförhållande mellan en omyndig målsägande och vårdnadshavaren, men även med tanke på att en myn-

dig målsägande i enstaka fall på grund av chock eller av andra skäl kan vara ur stånd att ta till vara sina egna intressen, bör det finnas möjlighet att i vissa fall förordna ett målsägandebiträde även om inte målsäganden eller hennes ställföreträdare begärt detta (jämför under 1 § ovan). Om det saknas någon som tar till vara den omyndiges intressen, liksom om en myndig målsägande inte begär att få ett biträde, trots att det framgår klart att hon behöver sådan hjälp, bör ett målsägandebiträde således förordnas för målsäganden. När det gäller en myndig målsägande skall dock aldrig ett biträde förordnas om hon uttryckligen motsätter sig detta.

Beträffande de speciella problem som finns när det gäller omyndiga målsägande hänvisas till den allmänna motiveringen (avsnitt 5.4.5).

För att ett målsägandebiträde skall kunna förordnas under förundersökningen, utan att målsäganden själv begärt det, måste någon anmäla till rätten att det finns behov av biträde. Om en sådan anmälan kommer från polisen, åklagaren eller socialtjänsten bör biträde förordnas. Detsamma gäller om den omyndige själv begär det. Rätten får i dessa fall, när så erfordras, genom kontakt med undersökningsledaren skaffa nödvändig information i ärendet.

Begäran om målsägandebiträde kan ske formlöst.

4 §

Regeln överensstämmer med vad vi tidigare föreslagit i fråga om vem som skall kunna förordnas som rättshjälpsbiträde (se 2 kap. 12 § LR). Det bör således ställas samma krav på målsägandebiträden som på övriga rättshjälpsbiträden (se härom bl.a. prop. 1972:4 s. 257 f).

Det är av stor vikt att den som förordnas är lämplig för uppdraget. Med tanke på målsägandebiträdets uppgifter torde det i regel vara en advokat med erfarenhet av

brottmålsprocessen som bäst kan tillgodose målsägandens behov. Det kan dock i enstaka fall finnas andra personer med erfarenheter och kunskaper som gör dem lämpliga för dessa uppdrag. Hänsyn skall självfallet tas till målsägandens egna önskemål, men det bör ställas krav på att den som förordnas har erforderliga kunskaper om denna typ av ärenden.

Vi har i vårt huvudbetänkande (SOU 1984:66 s. 187 f) Den allmänna rättshjälpen, när det gäller biträde åt part som beviljats allmän rättshjälp, konstaterat att man bör kunna utgå från att advokater och biträdande jurister på advokatbyråer är lämpliga, men att en prövning skall kunna ske av den individuella lämpligheten även inom dessa kategorier om det finns särskild anledning härtill. Detta bör, mot bakgrund av vad som sagts ovan, gälla även vid förordnande av ett målsägandebiträde.

5 §

Som framgått av den allmänna motiveringen har vi ansett att man inte nu bör utvidga tillämpningsområdet till andra brottsoffer än dem som utsatts för allvarliga sexuella övergrepp.

Om undersökningsledaren under utredningens gång omrubricerar gärningen, så att denna inte längre bedöms som ett sådant brott som anges i 1 §, skall målsägandebiträdets förordnande därför i regel upphävas. Om övergreppets art och målsägandens situation, trots omrubriceringen, bedöms vara jämförbar med vad som gäller vid ett allvarligt sexualbrott bör det emellertid vara möjligt att i vissa fall låta målsägandebiträdet kvarstå. Särskilda skäl kan t.ex. anses föreligga om åklagaren i ett sent utredningsskede beslutar att omrubricera gärningen till ett annat grovt våldsbrott. Det samma gäller om utredningen avser flera brott mot samma målsägande, varav bl.a. ett sexualbrott, och åklagaren på grund av bristande bevisning beslutar att inte väcka åtal för sexualbrottet. Det torde vidare i

regel vara rimligt att låta biträdet kvarstå om åklagaren först under huvudförhandlingen justerar åtalet till att avse annat brott än som anges i 1 §. Att i dessa och liknande fall entlediga målsägandebiträdet skulle kunna drabba målsäganden hårt. Hänsyn måste alltid tas till målsägandens person i dessa fall.

Utöver vad som nu sagts bör entledigande, byte och substitution kunna ske under samma förutsättningar som gäller för ett biträde enligt lagen om rättshjälp (se härom våra överväganden i SOU 1984:66 s. 188 f). När det gäller entledigande av biträde kan vidare hänvisas till vad som sagts under 3 § i fråga om förordnande av målsägandebiträde. Som där angetts kan det förutsättas att de målsägande som har rätt att få ett målsägandebiträde också har behov härav, men det finns aldrig anledning att en målsägande skall ha mer än ett biträde i brottmålet. Om en målsägande som har ett målsägandebiträde beviljas rättshjälp med biträdesförordnande för att föra egen ansvarstalan i brottmålet, eller om hon skaffar sig ett privat biträde som skall bistå henne med sådan talan, finns därför inget behov av att hon samtidigt skall ha ett målsägandebiträde och denne skall därför entledigas. Detta gäller även om det är målsägandebiträdet som åtagit sig att biträda också i ansvarsfrågan.

6 §

I paragrafen hänvisas till rättegångsbalkens regler, närmare bestämt till 21 kap. 10 § RB. Vad som där sägs om avdrag för eventuell uppbumen rådgivningsavgift och om förbud mot att förbehålla sig ytterligare ersättning gäller också i här aktuella fall.

Målsägandebiträdet bör i enlighet med den praxis som utbildats beträffande offentlig försvarare ha rätt till ersättning även för visst arbete som utförts före förordnandet. Detta kan bli aktuellt exempelvis om den som senare förordnas biträder målsäganden redan när brottet polisanmäls.

Den taxa som gäller offentliga försvarare är självfallet inte användbar, men det är däremot rimligt att den timkostnadsnorm som gäller försvarare i brottmål tillämpas också beträffande målsägandebiträden.

7 §

När målsägandebiträdet för målsägandens talan om enskilt anspråk i brottmålet kommer biträdet att ha samma uppgifter som ett rättshjälpsbiträde. Praktiska hänsyn kräver att målsäganden i dessa fall skall kunna få ersättning för bevisning och utredning i skadeståndsdelen i samma utsträckning som om hon beviljats allmän rättshjälp i målet. Detta bör gälla även om åklagaren, trots att biträde förordnats, för målsägandens talan om enskilt anspråk. Vi hänvisar beträffande kostnader för bevisning och utredning till de överväganden vi gjort i vårt huvudbetänkande (SOU 1984:66 s. 205 ff). I sexualbrottmål torde det i regel endast röra sig om att skaffa in enklare intyg avsedda att styrka uppgifter om uppkomna skador. I överensstämmelse med vad som gäller ett rättshjälpsbiträde bör målsägandebiträdet kunna besluta om mindre omfattande utredningar, se härom 10 § nedan.

8 §

Paragrafen har utformats med motsvarande bestämmelse om rättshjälp åt misstänkt i brottmål som förebild (jämför 38 § RHL).

När utredningen leder till åtal och fällande dom kan den tilltalade förpliktas att ersätta uppkomna kostnader för målsägandebiträdet i samma utsträckning som i övrigt gäller beträffande ersättningsskyldighet för kostnader som enligt rättens beslut utgått av allmänna medel. Ett tillägg har gjorts i 31 kap. 1 § RB, som innebär att ersättning som utgått enligt 6 § dvs. kostnad för målsägandebiträdet, är en sådan kostnad som den dömde skall betala tillbaka till staten. Ersättningsskyldighet föreligger dock endast om den

tilltalade döms för ett sådant brott som anges i 1 §. I de enstaka fall då biträdesförordnandet får kvarstå, trots att målet inte längre avser brott enligt 1 §, skall den dömda således inte kunna förpliktas att ersätta kostnaden för biträdet. Detta har särskilt angetts, eftersom ersättningsskyldighet enligt 31 kap. 1 § RB annars torde kunna föreligga även i ett sådant fall.

När det gäller kostnader för utredning och bevisning i skadeståndsdelen regleras den tilltalades ersättningsskyldighet i överensstämmelse med gällande rättegångskostnadsregler i tvistemål. Hänvisningen till rättegångsbalkens regler innebär att vad som sägs i 31 kap. 11 § tredje stycket RB skall gälla. Den tilltalade skall om han döms för brott enligt 1 § förpliktas att till staten återbetala de målsägandens kostnader för utredning och bevisning som enligt rättens beslut utgått av allmänna medel (18 kap. 12 § jämfört med 18 kap. 13 § RB).

Enligt 31 kap. 3 och 4 §§ RB kan målsäganden i vissa fall åläggas att ersätta statsverkets kostnader i målet. Enligt 31 kap. 5 § RB kan bl.a. partsbiträde förpliktas att jämte denne stå för de kostnader som parten förpliktas att ersätta. Genom att målsägandebiträdet jämställts med ett biträde enligt rättegångsbalken kommer vad som sägs i 31 kap. 3 - 5 §§ om ersättningsskyldighet för målsägande och dennes biträde nu att gälla även i fråga om kostnader enligt lagen om målsägandebiträde. Målsäganden kan givetvis härutöver, om hon inte vinner bifall till sin talan om enskilt anspråk, förpliktas att ersätta den tilltalades rättegångskostnader i skadeståndsdelen enligt rättegångsbalkens regler.

9 §

Det är domstol som är beslutande myndighet. Liksom ett rättshjälpsbiträde bör dock målsägandebiträdet kunna besluta om viss mindre utredning som hänför sig till ett enskilt anspråk (jämför 7 §). Regeln i andra styck-

et överensstämmer med vad vi tidigare föreslagit när det gäller rättshjälpsbiträde enligt reglerna om allmän rättshjälp (jämför 2 kap. 55 § andra stycket LR).

Som angetts i den allmänna motiveringen (avsnitt 5.4.6) kommer frågor enligt denna lag att tas upp i brottmålet när detta är anhängigt i domstol, medan det innan åtal väckts eller försvarare förordnats, bör ligga närmast till hands att utnyttja samma rutiner som i dag gäller för förordnande av offentlig försvarare. För att underlätta den praktiska handläggningen torde det vara lämpligast att begäran om biträde görs hos undersökningsledaren som därefter förmedlar denna till domstolen (jämför förslaget till ändring av 23 kap. 5 § RB nedan). Han kan därvid bekräfta att det pågår en utredning och ge erforderlig information här om. Om biträde begärs direkt hos domstolen innan åtal har väckts får det förutsättas att upplysningar i regel inhämtas från undersökningsledaren.

Om åtal väcks fattar rätten beslut om ersättning till biträdet i samband med att målet avgörs. Om ärendet skrivs av på förundersökningsstadiet får biträdet hos rätten begära ersättning för sitt arbete på samma sätt som en offentlig försvarare i motsvarande situation.

10 §

När det gäller möjligheterna att överklaga beslut enligt denna lag bör dessa utformas i överensstämmelse med vad som i dag gäller andra beslut om rättshjälp. Rättegångsbalkens fullföljdsregler är tillämpliga när det gäller domstols beslut enligt denna lag. Biträdes beslut om utredning kan däremot inte överklagas (jämför 49 § RHL och 6 kap. 1 § LR).

Genom ett tillägg i 49 kap. 7 § RB har beslut om att förordna ett målsägandebiträde jämställts med beslut om att bevilja rättshjälp åt misstänkt i brottmål. Ett beslut om att förordna målsägandebiträde skall således inte kunna överklagas, medan ett beslut att avslå be-

gäran om målsägandebitråde kan överklagas enligt 49 kap. punkt 1 RB och ett beslut att förordna annan än den som målsäganden föreslagit kan prövas enligt 49 kap. 4 § punkt 7 RB.

6.2 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

20 kap. 15 a §

Denna bestämmelse, som tillkom vid ändringarna rörande sexualbrotten år 1984, har behandlats i avsnitt 2. Även om det kan förutsättas att behov av stödperson inte kommer att finnas i de fall där målsägandebitråde förordnas bör regeln kvarstå, främst med tanke på de målsägande som har behov av stöd, men som inte kan erhålla ett målsägandebitråde. Det kan givetvis inte komma i fråga att förbjuda den som har ett målsägandebitråde att också ta med sig någon som ett ytterligare stöd vid förhandlingen.

För tydlighetens skull bör begreppet stödperson införas i lagen och det bör vidare anges att en stödperson som är känd för rätten skall få besked om tidpunkten för rättegången. Vidare finns det skäl att uttryckligen ange att målsägandebiträdet, på samma sätt som en försvarare, skall kallas till rättens sammanträden där målsäganden eller hennes ställföreträdare skall höras.

23 kap. 5 §

Liksom det åligger undersökningsledaren att anmäla när det finns skäl att förordna offentlig försvarare, bör det åligger undersökningsledaren att se till att målsägandens begäran om biträde föreläggs domstolen. Han skall vidare underrätta domstolen om ett biträde bör förordnas ex officio eller om det finns anledning att entlediga ett målsägandebitråde, t.ex. därför att utredningen inte längre avser ett sådant brott som anges i 1 §. Frågan vem som skall ansvara för denna uppgift i de fall då fråga om att förordna målsägandebitråde uppkommer innan förundersökning inletts förutsätts bli löst genom föreskrifter eller praxis.

23 kap. 10 och 11 §§

Målsägandebiträdets rätt att vara närvarande vid förhör med målsäganden och att ställa frågor till henne har slagits fast genom tillägg i dessa paragrafer.

23 kap. 21 §

Redan i dag har målsäganden rätt att utan avgift erhålla avskrift av förundersökningen i målet (jämför 8 § expeditionskungörelsen 1964:618). Det finns dock skäl att betona denna möjlighet genom att i förundersökningskapitlet särskilt ange att målsäganden liksom den misstänkte har rätt att få en avskrift av utredningen i målet.

31 kap. 1 §

Som närmare beskrivits under 8 § lagen om målsägandebiträde har kostnader enligt denna lag jämställts med de övriga kostnader som den dömda kan förpliktas att återbetala till statsverket.

49 kap. 7 §

Ändringen i denna paragraf innebär att ett positivt beslut om förordnande av målsägandebiträde, liksom ett beslut om att bevilja rättshjälp åt misstänkt i brottmål, inte kan överklagas.

6.3 Förslag till lag om ändring i förslaget till lag om rättshjälp

För att klargöra att rätt till målsägandebiträde liksom rätt till offentlig försvarare utgör en form av rättshjälp har i förslaget till lag om rättshjälp införts en hänvisning till lagen om målsägandebiträde. Ett tillägg har vidare gjorts i rubriken till 3 kap. LR.

6.4 Förslag till förordning om ändring av förundersökningskungörelsen

7 §

Ändringen är en följd av den ändring som gjorts i 23 kap. 10 § RB.

20 §

Det bör av förundersökningsprotokollet framgå att målsäganden informerats om möjligheten att få ett målsägandebitråde.

6.5 Ikraftträdande

Bestämmelserna om målsägandebitråde avses träda i kraft med omedelbar verkan. Detta innebär att förordnande kommer att kunna ges i mål där utredningen påbörjats före lagens ikraftträdande, förutsatt att målsäganden inte redan har ett biträde (jämför 3 §).

Bilaga 1 Tilläggsdirektiv till
rättshjälskommittén (Ju 1982:01)
Dir 1984:43

Kommittédirektiv

Dir 1984:43

Tilläggsdirektiv till rättshjälskommittén (Ju 1982:01)

Dir 1984:43

Beslut vid regeringssammanträde 1984-11-29.

Chefen för justitiedepartementet, statsrådet Wickbom, anför.

Mitt förslag

Jag föreslår att rättshjälskommittén (Ju 1982:01) får i uppdrag att undersöka hur det rättsliga förfarandet i mål om ansvar för sexualbrott har fungerat i praktiken från målsägandens synpunkt sedan nya regler i ämnet infördes den 1 juli 1984. På grundval av denna undersökning bör kommittén ta upp frågan om formerna för utvidgad rättshjälp åt i första hand kvinnor som har utsatts för sexualbrott eller vissa andra våldsbrott.

Bakgrund

För kvinnor som utsatts för våldsbrott kan det rättsliga förfarande som brottet ger upphov till många gånger innebära stora påfrestningar. Detta gäller kanske främst när fråga är om våldtäkt eller något annat sexualbrott men även i åtskilliga fall vid misshandel.

De ändringar som nyligen genomfördes i fråga om sexualbrotten (SFS 1984:399) innebär att förundersökningen och rättegången i våldtäktsmål generellt sett bör bli mindre påfrestande för kvinnan än vad som tidigare var fallet.

De särskilda angivelsereglerna har tagits bort. Det betyder att åklagaren ensam bestämmer om åtal skall väckas. Hur brottet kommit till myndigheternas kännedom, skall kvinnan därför inte behöva riskera att bli utsatt för påtryckningar för att underlåta eller ta tillbaka en anmälan.

Den bestämmelse om våldförande som tidigare gällde tolkades ofta så att brottet bedömdes vara mindre allvarligt om kvinnan hade haft något slags relation till mannen. Detsamma kunde bli fallet, om hon tillåtit vissa

närmanden från hans sida. Vid den rättsliga prövningen beaktades ibland också faktorer med anknytning till hennes levnadssätt. Den berörda bestämmelsen har nu tagits bort. I motiven till den ändringen sägs uttryckligen att brottsbeskrivningen inte bör vara så utformad att de omständigheter som har föregått ett sexuellt övergrepp inverkar på brottsrubriceringen och att lagstiftningen inte får ha en sådan inriktning att man riskerar att uppmärksamheten, i stället för att fokuseras på själva övergreppet, kommer att riktas mot hur kvinnan har uppträtt. Sådana faktorer som exempelvis hur kvinnans levnadssätt har varit blir utan betydelse för den rättsliga bedömningen. Den del av förundersökningen och rättegången som tidigare ibland inriktades på sådana faktorer blir därmed onödig.

I propositionen med förslag till de nya reglerna om sexualbrott (prop. 1983/84:105) underströk jag också vikten av att de som blivit utsatta för sexualbrott får en insiktsfull och hänsynsfull behandling i samband med den rättsliga handläggningen. I enlighet med vad som förutskickades i propositionen har riksåklagaren, rikspolisstyrelsen, domstolsverket och socialstyrelsen fått i uppdrag att utarbeta material för information och utbildning såvitt gäller förundersökning och rättegång i mål om ansvar för sexualbrott och kvinnomisshandel. Myndigheterna skall samråda med Riksförbundet för sexuell upplysning och Sveriges advokatsamfund samt med företrädare för ideella organisationer som verkar för stöd och hjälp åt kvinnor som har blivit utsatta för sådana brott. Jag räknar med att myndigheterna kommer att redovisa detta uppdrag under våren 1985.

I propositionen framhölls emellertid att övergrepp av det slag som jag nu har berört kan medföra konflikter och påfrestningar för målsäganden oavsett om de rättsvårdande instanserna agerar invändningsfritt i alla avseenden. Ofta kan naturligtvis i sådana fall den närmaste omgivningen vara till personligt stöd och hjälp för brottsoffret. I andra fall kan det finnas behov av stöd utifrån.

Samhället erbjuder f.n. sådant stöd på många olika sätt. Här kan nämnas psykiatrisk hjälp eller annan läkarvård, familjerådgivning och olika åtgärder av socialtjänsten. Enskilda organisationer såsom kvinnojourer och kvinnohus gör också betydelsefulla insatser, ofta med samhällets stöd. När det särskilt gäller stöd och hjälp under det rättsliga förfarandet i mål av det slag som det här är fråga om har självfallet polis och åklagare ansvarsfulla och grannliga uppgifter.

Såvitt gäller möjligheterna för den som har drabbats av brott att få juridisk hjälp pekades i propositionen på reglerna i rättshjälpslagen (1972:429) som innebär att allmän rättshjälp med vissa undantag kan beviljas personer som behöver bistånd i rättsliga angelägenheter. Om sökanden inte kan ta tillvara sin rätt själv eller genom någon som i sin tjänstställning eller annars lämnar

honom eller henne bistånd, kan ett biträde förordnas. Till sådant biträde förordnas advokat, biträdande jurist på advokatbyrå eller någon annan som är lämplig för uppdraget. Den som får rättshjälp skall betala en avgift som baserar sig på den rättssökandes ekonomiska förhållanden. I vissa fall skall också en procentuell tilläggsavgift betalas.

En grundläggande förutsättning för att allmän rättshjälp skall kunna beviljas är alltså att sökanden behöver hjälp i en rättslig angelägenhet. Den omständigheten att någon skall höras som målsägande vid en rättegång anses inte i sig innebära att en sådan angelägenhet föreligger. Om målsäganden framställer ett eget yrkande i målet, kan emellertid – beroende på omständigheterna i det särskilda fallet – allmän rättshjälp med biträdesförordnande beviljas för målsäganden. Det åligger annars i regel allmän åklagare att föra skadeståndstalan för målsägandens räkning.

En annan form av rättshjälp enligt rättshjälpslagen är offentligt biträde. Ett sådant kan förordnas i samband med ingripanden bl. a. enligt den sociala vårdlagstiftningen och utlänningslagstiftningen. Den som fått ett offentligt biträde betalar ingenting för den hjälpen.

Någon ändring i rättshjälpslagen föreslogs inte i propositionen rörande sexualbrotten. I enlighet med vad som föreslogs i propositionen har intresset av att den som drabbas av brott av aktuellt slag får personligt stöd under rättegången i stället tillgodosetts genom att en ny regel införts i rättegångsbalken (20 kap. 15 a §). Den nya regeln innebär att en målsägande, som hörs med anledning av åklagarens talan och som med hänsyn till brottets art eller annars kan antas vara i behov av personligt stöd under rättegången, får åtföljas av en lämplig person som sådant stöd. Den som biträder målsäganden med personligt stöd utanför rättegången – vare sig det är fråga om en kontaktperson enligt socialtjänstlagstiftningen, en sjukhuskurator, en företrädare för ett kvinnohus, en anhörig eller någon annan – skall alltså kunna fungera som ett sådant stöd även under rättegången. Stödpersonens uppgifter begränsas emellertid till vad som faller inom ramen för beredande av personligt stöd. Han eller hon har med andra ord inte någon befogenhet att ingripa i förfarandet från juridiska utgångspunkter.

När jag anmälde propositionen framhöll jag (prop. 1983/84:105 s. 79) angelägenheten av att man uppmärksamt följer effekterna av den nya lagstiftningen i stort och av de förordade formerna för hjälp åt framför allt kvinnor som varit utsatta för sexualbrott. Jag uttalade vidare att det var min avsikt att ta initiativ till en utvärdering av hur de nya reglerna hade fungerat i praktiken och att, om det skulle visa sig behövas, frågan om utvidgade möjligheter att ge målsäganden rätt till juridiskt biträde borde tas upp till omprövning.

Frågans behandling i riksdagen

Vid frågans behandling i riksdagen gjordes från flera håll gällande att det inte är tillräckligt att målsäganden får ett personligt stöd utan att det i många fall också finns behov av juridiskt biträde under det rättsliga förfarandet i anledning av det aktuella brottet.

Justitieutskottet framhöll att den nya ordningen redan från början måste följas med särskild uppmärksamhet och att det så snart det över huvud taget finns tillräckligt underlag bör ske en utvärdering av hur de nya reglerna fungerat i praktiken. Visar det sig att det finns ett uttalat behov av juridiskt biträde som stöd åt målsägande under förundersökning och rättegång, bör man enligt utskottet noga överväga den saken på nytt. Samtidigt måste andra hithörande frågor undersökas, bl.a. frågan om kostnadsansvaret och frågan huruvida regleringen bör ges en generell giltighet och omfatta t.ex. även fall av andra våldsbrott och annan brottslighet (JuU 1983/84:25 s. 29). Vad utskottet sålunda anfört gav riksdagen som sin mening regeringen till känna (rskr 332).

Undersökningen bör anförtros åt rättshjälpskommittén

Den undersökning som riksdagen begärt och som jag själv förutskickat bör nu komma till stånd. Uppdraget bör ges åt rättshjälpskommittén (Ju 1982:01) som f.n. utreder hur samhällets rättshjälp i framtiden bör vara utformad.

En första uppgift för kommittén blir att på lämpligt sätt utvärdera hur de nya reglerna har fungerat i den praktiska tillämpningen. Det bör ankomma på utredningen själv att avgöra de närmare formerna för en sådan undersökning. Bland tänkbara metoder kan nämnas enkäter till polis, åklagare, domstolar och socialtjänstens organ, intervjuundersökningar med brottsoffer, offentliga försvarare och åklagare samt genomgång av domar, förundersökningsprotokoll och andra domstolshandlingar i mål av aktuellt slag. På grundval av resultatet av denna undersökning bör kommittén sedan ta upp frågan om formerna för utvidgad juridisk hjälp åt i första hand kvinnor som har varit utsatta för sexualbrott eller andra våldsbrott.

Lagstiftningen i Danmark och Norge bör uppmärksammas

Jag vill i det sammanhanget erinra om att det i både Danmark och Norge finns en ordning som innebär att den som har utsatts för ett sexuell övergrepp kan få ett juridiskt biträde under det rättsliga förfarandet. Systemet infördes i Danmark år 1980 och i Norge år 1981. Det är i väsentliga avseenden likartat uppbyggt i båda länderna och innebär i huvudsak följande.

Polisen skall redan då en kvinna gör anmälan om våldtäkt upplysa henne om hennes rätt att få juridiskt biträde. Det är i princip domstolen som förordnar det juridiska biträdet. Kvinnan behöver inte underkasta sig förhör hos polisen utan att det juridiska biträdet är närvarande.

Det juridiska biträdet har rätt att vara närvarande vid förhör med kvinnan såväl under förundersökningen som i rättegången och kan komplettera utredningen genom att ställa frågor till kvinnan.

När det gäller det juridiska bitrådets ställning i processuellt avseende saknas mera detaljerade regler. I såväl de danska som de norska förarbetena sägs att avsikten inte är att biträdet skall verka som en ytterligare åklagare i målet. Regleringen i båda länderna förutsätter emellertid att biträdet skall kunna t.ex. företräda målsäganden i skadeståndsfrågan.

I de danska förarbetena uttalas att bitrådets uppgifter kan vara av både juridisk och mer allmän karaktär. Utöver stöd till målsäganden vid förhör hos polisen och inför rätten och bistånd vid eventuella skadeståndsanspråk kan det bli tal om bl. a. personligt stöd och vägledning; det betonas att det mer allmänna biståndet ofta kan vara av mycket väsentlig betydelse för målsäganden. I de norska bestämmelserna sägs uttryckligen att biträdet skall tillvarata målsägandens intressen i samband med förundersökningen och vid huvudförhandlingen samt att biträdet skall ge målsäganden den hjälp och det stöd som eljest är naturligt och rimligt i samband med saken.

Rätten till juridiskt biträde är i princip kostnadsfri i såväl Danmark som Norge.

Kommittén bör på lämpligt sätt bilda sig en uppfattning om hur systemet i våra grannländer fungerar och undersöka om det är en sådan ordning som bör bilda modell för ett nytt system för svensk del eller om systemet här bör ges en annorlunda utformning.

Tillämpningsområdet

Jag förutsätter att en ny ordning på området i linje med vad som gäller i våra grannländer i princip bör inriktas på de situationer där behovet har upplevts som mest akut, dvs. fall då kvinnor har varit utsatta för övergrepp. Kommittén bör emellertid närmare överväga och söka precisera tillämpningsområdet i linje med vad riksdagen har uttalat i denna fråga.

Övriga frågor

Kommittén bör undersöka om det finns utrymme för att genom försäkringsväsendet täcka kostnaderna för juridisk hjälp eller om samhället bör stå för kostnaderna inom ramen för den allmänna rättshjälpen eller rättshjälpsformen offentligt biträde. I det senare fallet bör kommittén söka

bilda sig en uppfattning om kostnaderna för det allmänna och ange hur en reform på området bör finansieras. Kommittén bör också ta upp frågan om den som döms för brottet bör vara återbetalningskyldig för kostnaden.

Oavsett vilken lösning kommittén stannar för i de hänseenden som angetts nyss bör kommittén precisera vilka frågor den juridiska hjälpen skall avse. Särskilt på denna punkt bör resultatet av den utvärdering som har anförtrots åt kommittén vara till god nytta.

Kommittén bör vara oförhindrad att ta upp också andra frågor inom den ram för utredningsarbetet som nu har redovisats.

Kommittén bör lägga fram förslag till erforderliga författningsändringar.

Hemställan

Jag hemställer att regeringen utvidgar rättshjälpskommitténs uppdrag i enlighet med vad jag nu har anfört.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hans hemställan.

(JUSTITIEDEPARTEMENTET)

Bilaga 2

OFFER FÖR SEXUALBROTT

En beskrivning av målsägandens situation under förundersökning och rättegång

Undersökning utförd för rättshjälpskommittén av Anna Skarhed

INNEHÅLL

1	INLEDNING	5
2	UNDERSÖKNINGSMATERIALET	9
2.1	Inledning	9
2.2	135 polisanmälda sexualbrott	10
2.3	60 domar i mål om sexualbrott	13
2.4	Allmänna erfarenheter och synpunkter	14
2.5	Sammanfattning - undersökningsmaterialet	14
3	UNDERSÖKNING AV 135 POLISANMÄLDA SEXUAL- BROTT	17
3.1	Brotten	17
3.2	Offren	17
3.3	Brottssituationen	18
3.4	Brottsanmälan	20
3.5	Förhörssituationen	21
3.6	Stöd och hjälp under utredningen	23
3.7	Skadeståndsfrågan	25
3.8	Utredningstiden	25
3.9	Förundersökningsresultatet	26
4	UNDERSÖKNING AV 60 DOMAR I MÅL OM SEXUAL- BROTT	29
4.1	Brotten	29
4.2	Offren	30
4.3	Brottssituationen m.m.	30
4.4	Målsägandens kontakter med åklagaren och domstolen	31
4.5	Stöd och hjälp	33
4.6	Huvudförhandlingen	35

4.7	Skadeståndsfrågan	36
4.8	Handläggningstiden	36
4.9	Närmare om innehållet i domarna m.m.	37
5	ALLMÄNNA ERFARENHETER OCH SYNPUNKTER	41
5.1	Tjänstemännen - poliser, åklagare och domare	41
5.1.1	Tidigare erfarenhet av sexualbrottmål m.m.	41
5.1.2	Anvisningar och riktlinjer på myndigheterna	42
5.1.3	Erfarenheter av 1984 års lagändringar	43
5.1.4	Målsägandens behov av stöd och hjälp	44
5.2	Stödpersoner och andra som bistått målsägande i sexualbrottmål	47
5.3	Kontaktperson enligt socialtjänstlagen som stöd åt målsäganden	49
6	ENKÄTEN TILL KVINNOJOURERNA	51
6.1	Kvinnojourernas verksamhet	51
6.2	Kvinnojourernas uppfattning om hjälpbehovet	53
7	SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER	57

Enligt tilläggsdirektiv i november 1984 (Dir 1984:43) fick rättshjälpskommittén i uppdrag att undersöka "hur det rättsliga förfarandet i mål om ansvar för sexualbrott har fungerat i praktiken från målsägandens synpunkt sedan nya regler i ämnet infördes den 1 juli 1984". På grundval av denna undersökning skulle kommittén därefter "ta upp frågan om formerna för utvidgad rättshjälp åt i första hand kvinnor som har utsatts för sexualbrott eller vissa andra våldsbrott".

I direktiven¹ beskrivs inledningsvis vissa av de ändringar i fråga om sexualbrotten som trädde i kraft den 1 juli 1984. Det sägs därvid att dessa ändringar bör innebära att det rättsliga förfarandet generellt sett blir mindre påfrestande än tidigare för brottsoffret. Härefter anförs dock att det redan i propositionen, och därefter under riksdagsbehandlingen av förslaget till ny lagstiftning, påpekades att den nya ordningen, och då speciellt frågan om formerna för hjälp åt dem som utsatts för sexualbrott, måste följas med särskild uppmärksamhet. Riksdagen uttalade därvid att en utvärdering av hur de nya reglerna fungerar i praktiken borde ske så snart det fanns tillräckligt underlag.

Detta är den av riksdagen begärda utvärderingen. Rättshjälpskommittén har fått bestämma de närmare formerna för undersökningen. Jag har fått uppdraget att utföra denna för kommitténs räkning. Jag står själv för undersökningsresultaten. Sociologen Marie Torstens-

¹ Dessa återges i sin helhet i bilaga 1.

son har hjälpt till med bearbetningen och sammanställningen av materialet.

Undersökningens syfte är att beskriva målsägandens¹ situation under förundersökningen och rättegången i sexualbrottmål. Särskilt intresse har ägnats åt frågan vilka stödinsatser som erbjuds målsäganden och hur dessa utnyttjas. Undersökningen är vidare ett försök att klarlägga om, och i så fall i vilka avseenden, dessa brottsoffer har behov av ytterligare stöd och hjälp.

Arbetet med undersökningen har innefattat genomgång av förundersökningsmaterial och domstolshandlingar i sammanlagt 195 sexualbrottmål. Det har vidare genomförts ett antal enkätundersökningar. Härutöver har information och synpunkter inhämtats genom intervjuer och samtal med tjänstemän, advokater och enskilda.

Undersökningen ger i huvudsak en bild av förhållandena under det första året efter det att de nya reglerna om sexualbrotten trädde i kraft den 1 juli 1984. Härav följer att den endast delvis kan ses som en utvärdering av den nya ordningen. De eventuella effekterna av de informations- och utbildningsinsatser som gjorts kan inte förväntas förrän efter några år. Däremot bör man eventuellt kunna bedöma om det medfört några förändringar för målsäganden att det inte längre krävs åtalsangivelse för vissa sexualbrott och att straffbestämmelsen om våldtäkt fått en delvis ny utformning.

I Sverige finns det inte tidigare någon undersökning med det huvudsakliga syftet att försöka kartlägga situationen för en grupp målsägande under det rättsliga förfarandet. Det finns dock tre arbeten som innehåller uppgifter om brottsoffer och som är av intresse som jämförelsematerial. I den av kriminologen Leif G.W. Persson

¹ Brottsoffret kallas med rättegångsbalkens terminologi för målsäganden. Denna benämning används i fortsättningen för att beteckna den som utsatts för brottet. Målsäganden kallas "hon" eftersom det övervägande flertalet av dem som utsatts för sexualbrott är kvinnor.

på sexualbrottskommitténs uppdrag utförda undersökningen (SOU 1981:64) Våldtäkt - en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet, finns uppgifter om behandlingen av målsägande under förundersökningen i våldtäktsmål och om förekomsten av stödåtgärder. I boken Våldtäktskrisen (Hedlund m.fl., Prisma 1983), redovisas erfarenheter från en av RFSU bedriven mottagning för våldtagna kvinnor, bl.a. beträffande dessa kvinnors kontakter med polisen. I rapporten Brottsoffer i Malmö, del II (Lunds universitet 1980, Carlsson/Frost) presenteras uppgifter om reaktioner och påverkan hos brottsoffer. Den omfattar dock inte offer för sexualbrott eller andra våldsbrott inom familjen.

Perssons kartläggning bygger huvudsakligen på förundersökningsmaterialet i drygt 900 anmälda fall av våldtäkt, våldförande och försök till sådana brott medan Hedlunds beskrivning av offrens situation grundar sig på uppgifter som lämnats av 57 kvinnor som fått hjälp inom ramen för RFSU:s våldtäktsmottagning. Carlsson/Frost redovisar i sin uppsats svaren på en enkät som besvarades av 350 brottsoffer. Den nu genomförda undersökningen bygger delvis på skriftligt material i form av polisprotokoll och domstolshandlingar. De flesta uppgifterna har dock inhämtats genom enkäter till poliser, åklagare och domare, vartill kommer intervjuer med advokater, tjänstemän inom socialtjänsten och sjukvården samt enskilda personer som bistått offer för sexualbrott. Till skillnad från de tidigare nämnda undersökningarna är det således främst de inblandade tjänstemännen som fått ge sin bild av utredningen och rättegången. Det är också i högre grad förhållandena under den senare delen av utredningen och i samband med rättegången som här står i centrum.

2.1 Inledning

Straffbestämmelserna om sexualbrott finns i 6 kap. brottsbalken. Kapitlet innefattar brotten våldtäkt och grov våldtäkt (1 §), sexuellt tvång (2 §), sexuellt utnyttjande (3 §), sexuellt utnyttjande av underårig och grovt sexuellt utnyttjande av underårig (4 §), sexuellt umgänge med avkomling och syskon (5 §), sexuellt umgänge med barn (6 §), sexuellt ofredande (7 §), koppleri (8 §), grovt koppleri (9 §) och förförelse av ungdom (10 §). Även försök till brott enligt 1 - 4, 6, 8 och 9 §§ är straffbelagda. Detsamma gäller förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri. I straffskalan för sexualbrotten ingår enbart fängelse utom när det gäller sexuellt ofredande och förförelse av ungdom. Vid dessa brott är straffet böter eller fängelse i högst ett år resp. sex månader. För våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri är minimistraftet två års fängelse, för grov våldtäkt fyra års fängelse.

Syftet med denna undersökning är, som ovan sagts, att belysa målsägandens situation i sexualbrottmål. Undersökningen skall utgöra underlag för rättshjälpskommitténs överväganden rörande formerna för utvidgad rätts hjälp åt särskilt utsatta brottsoffer. Jag har därför valt att i undersökningsmaterialet inte redovisa mål avseende de mera bagatellartade brotten sexuellt ofredande och förförelse av ungdom. Med sexualbrott menas

därför i denna undersökning samtliga brott mot 6 kap. brottsbalken med enbart fängelse i straffskalan.

Det finns inga synpunkter från brottsoffren själva i undersökningen. En förklaring till detta är att det skulle ha krävt mera tid och pengar att göra intervjuer med brottsoffer, bl.a. därför att endast personer med utbildning för att hjälpa människor i kris skulle ha kunnat anförtros denna uppgift. Det främsta skälet är emellertid att sådana intervjuer knappast är den effektivaste metoden om man vill beskriva hur utredningen och rättegången i sexualbrottmål går till. Att många brottsoffer själva upplever sin situation som svår och pressande finns redan väl dokumenterat och det gäller därför här snarast att ta fram fakta som kan förklara varför det förhåller sig så och som kan utgöra underlag för överväganden om tänkbara åtgärder.

Undersökningen omfattar tre delar. I den första beskrivs målsägandens situation under förundersökningen, med utgångspunkt i 135 brottanmälningar avseende sexualbrott (avsnitt 3). Den andra delen behandlar målsägandens situation i samband med rättegången i 60 mål om sexualbrott som ledde till fällande dom i tingsrätten (avsnitt 4). Den tredje delen innehåller uppgifter och synpunkter från tjänstemän och enskilda med anknytning till de undersökta målen, samt en redogörelse för kvinnojourernas verksamhet och erfarenheter (avsnitt 5 och 6). Avslutningsvis ges i en tabellbilaga vissa statistiska uppgifter rörande sexualbrotten och brotten mot liv och hälsa.

2.2 135 polisanmälda sexualbrott

Rikspolisstyrelsen har tagit fram uppgifter beträffande samtliga anmälningar om sexualbrott (utom sexuellt ofredande 7 § och förförelse av ungdom 10 §) under tiden 1 juli 1984 t.o.m. maj/juni 1985, totalt drygt 1 200 brottanmälningar. Anmälningarna har delats i sju grupper enligt de brottskoder som används av polisen vid

ärenderegistreringen. Uppdelningen har skett dels med hänsyn till brottet (1 §, 2 - 6 §§ samt 8 och 9 §§), dels med hänsyn till målsägandens ålder vid tidpunkten för brottet (under/över 15 år). Grupperingen garanterar att olika brottstyper blir representerade i undersökningsmaterialet. Ur fyra grupper har därefter plockats ut var tionde, och ur tre grupper, där det totala antalet ärenden varit mindre än 50, var femte anmälan i löpnummerföljd.

Grupp	Ålder	Brott	Antal	Andel ur resp. grupp
1	Under 15 år	Försök till våldtäkt, grov våldtäkt	5	20 %
2	"-	Våldtäkt, grov våldtäkt	8	20 %
3	"-	6 kap. 2 - 6 §§ BrB	38	10 %
4	15 år och äldre	Försök till våldtäkt, grov våldtäkt	24	10 %
5	"-	Våldtäkt, grov våldtäkt	38	10 %
6	"-	6 kap. 2 - 6 §§ BrB	17	10 %
7	Samtliga	Koppleri, grovt koppleri	8	20 %
Totalt			138	

Polisdistrikten har tillhandahållit kopia av brottsanmälan samt övriga förundersökningshandlingar i de utvalda ärendena. Tre ärenden har därvid fallit bort. Ett visade sig avse annat brott (misshandel) och två hade överflyttats till annan myndighet. Undersökningsmaterialet omfattar således förundersökningshandlingar beträffande 135 anmälda sexualbrott.

Av de åtta kopplerimålen avsåg fyra brott som inte riktade sig mot en enskild person så att någon var att anse som målsägande. I dessa fall redovisas följaktli-

gen inga svar på de frågor som gäller målsägandens person.

De poliser som var förhørsledare i de utvalda ärendena har under hösten 1985 besvarat en enkät med frågor rörande dels det aktuella ärendet, dels hans eller hennes allmänna erfarenheter av sexualbrottmål. Bortfallet i denna del utgörs av tio ärenden som antingen avskrivits utan förundersökning eller där förhørsledaren ej gått att nå. Undersökningsmaterialet omfattar således 125 förhørsledarenkäter.

I 47 av de 135 ärendena (35 %) beslutade åklagaren sedan utredningen avslutats att inte väcka åtal med motiveringen "brott ej styrkt". 46 av dessa åklagare har under hösten 1985 besvarat en enkät med frågor motsvarande dem som ställts till förhørsledarna.

Av de 135 brottsanmälningarna ledde 44 till åtal. När undersökningen slutfördes hade dom meddelats i 43 av dessa mål. Även vissa uppgifter ur domarna ingår i undersökningsmaterialet.

Det finns ett internt bortfall i materialet eftersom enstaka uppgifter saknas i vissa förundersökningar och alla de tillfrågade förhørsledarna och åklagarna inte har svarat på samtliga frågor. I tabellerna beräknas procenttalen enbart på de ärenden där uppgift finns. Bastalen kan därför variera.

Materialet har vid redovisningen ofta delats i två grupper med hänsyn till målsägandens ålder; under 15 år resp. 15 år och äldre. Eftersom målsäganden var 15 år eller äldre i nästan 85 % av våldtäktsmålen och i samtliga kopplerimål där det fanns en målsägande, medan nästan 70 % av brotten enligt 6 kap. 2 - 6 §§ BrB riktade sig mot barn innebär detta samtidigt en uppdelning mellan olika brottstyper.

Redovisningen i avsnitt 3 bygger således dels på uppgifter som hämtats ur tillgängliga handlingar, dels på de svar som getts av poliser och åklagare.

2.3 60 domar i mål om sexualbrott

Grundmaterialet i denna del av undersökningen är samtliga i landet, under tiden februari t.o.m. april 1985, meddelade tingsrättsdomar vari någon dömdes för sexualbrott (utom sexuellt ofredande och förförelse av ungdom). Det gäller dock bara de domar där något av de sexualbrott som prövades hade brottsdatum efter den 1 juli 1984, då de nya reglerna om sexualbrotten trädde i kraft.

I materialet finns enbart fällande domar. Detta beror på att frikännande domar inte registreras i statistiken med angivande av vilket brott misstanken avsett. Domar där åtalet har ogillats kan därför inte tas fram på annat sätt än genom att gå till de enskilda domstolarnas arkiv. Det torde kunna förutsättas att utredningen och rättegången ofta innebär extra stora påfrestningar för målsäganden i de fall där bevisningen inte räcker till en fällande dom. Den omständigheten att undersökningen inte innefattar några frikännande domar bör därför inte medföra att den ger en alltför negativ bild av målsägandens situation.

I undersökningen ingår 60 domar som har tagits fram av statistiska centralbyrån enligt ovan angivna kriterier. Listan upptog ursprungligen 66 domar. Av dessa bortföll fyra sedan de visat sig gälla sexuellt ofredande. En dom avsåg inte sexualbrott och en dom har uteslutits eftersom offret mördades i samband med det sexuella övergreppet. Tingsrätterna har tillhandahållit kopia av domen, tingsrättens dagsboksblad och protokollet från huvudförhandlingen i varje mål.

De domare som var rättens ordförande vid huvudförhandlingen i de utvalda målen har fått besvara en enkät med

frågor rörande dels det aktuella målet, dels hans eller hennes allmänna erfarenheter av denna typ av mål. Det samma gäller de åklagare som förde talan i målen. Samtliga domare och åklagare, totalt 120, har besvarat dessa enkäter.

Det finns ett visst internt bortfall i materialet, eftersom enstaka åklagare och domare avstått från att besvara vissa frågor. Några uppgifter saknas vidare i de fem mål där sekretess gäller för uppgifter i domen eller protokollet.

Redovisningen i avsnitt 4 bygger således dels på uppgifter ur de tillgängliga domstolshandlingarna, dels på de svar som getts av åklagare och domare.

2.4 Allmänna erfarenheter och synpunkter

Undersökningsmaterialet i denna del utgörs för det första av de svar som har lämnats av poliser (125 st), åklagare (106 st) och domare (60 st) i de tidigare beskrivna enkäterna. Härutöver har ett tjugotal advokater, tjänstemän och enskilda personer som varit engagerade i de undersökta målen intervjuats. Vissa uppgifter har också inhämtats vid samtal med tjänstemän inom socialtjänsten. Slutligen har 69 av landets kvinnojourer besvarat en enkät där de tillfrågats om sin verksamhet och sina erfarenheter.

2.5 Sammanfattning - undersökningsmaterialet

Undersökningsmaterialet kan sammanfattningsvis beskrivas enligt följande.

1. 135 polisanmälda sexualbrott

- a) 135 brottsanmälningar jämte förundersökningsprotokoll/motsvarande
- b) 43 domar
- c) 125 enkätsvar från poliser
- d) 46 enkätsvar från åklagare

2. 60 domar i mål om sexualbrott

- a) 60 tingsrättsdomar
- b) Tingsrättens dagboksblad och protokollet från huvudförhandlingen i dessa mål
- c) 60 enkätsvar från domare
- d) 60 enkätsvar från åklagare

3. Allmänna erfarenheter och synpunkter

- a) 125 enkätsvar från poliser
- b) 106 enkätsvar från åklagare
- c) 60 enkätsvar från domare
- d) Drygt 20 intervjuer med advokater och stödpersoner
- e) Uppgifter från tjänstemän inom sjukvården och socialtjänsten
- f) 69 enkätsvar från landets kvinnojourer

3 UNDERSÖKNING AV 135 POLISANMÄLDA SEXUALBROTT

3.1 Brotten

Drygt hälften av de anmälningar som ingår i denna del av undersökningen rubricerades som misstanke om våldtäkt, grov våldtäkt eller försök till våldtäkt. Åtta ärenden gällde misstänkta koppleribrott medan övriga anmälningar avsåg brott mot 6 kap. 2 - 6 §§ brottsbalken eller försök till sådana brott, bl.a. sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande och sexuellt umgänge med barn eller avkomling.

Tabell 1 Brottsrubricering

	Barn	Kvinnor	Målsägande saknas	Totalt	Procent
Våldtäkt 1 §	12	61	0	73	54,1
Koppleri 8 - 9 §§	0	4	4	8	5,9
Övriga brott 2 - 6 §§	37	17	0	54	40,0
Totalt	49	82	4	135	100

Fördelningen överensstämmer väl med vad som redovisas i den officiella statistiken beträffande polisanmälda sexualbrott för hela år 1985.

3.2 Offren

Av de anmälda brotten riktade sig 49 mot barn under 15 år (36 %) medan målsäganden i de övriga fallen var 15

år eller äldre, oftast 20 - 25 år. Andelen barnären den överensstämmer med den andel som redovisas beträffande dessa brott i den officiella statistiken för år 1985. Målsägandena över 15 år var alla kvinnor. Av barnen var 75 % flickor och 25 % pojkar. (När materialet i det följande delas med hänsyn till målsägandens ålder kallas grupperna kvinnor resp. barn.)

3.3 Brottsituationen

Om man beträffande hela materialet gör en uppdelning med hänsyn till relationen mellan offret och gärningsmannen (okänd, bekant eller familjemedlem) får man tre ungefär lika stora grupper. Om man endast ser på brotten mot barn, var gärningsmannen någon helt okänd i 10 % och en familjemedlem i mer än 60 % av fallen. Brotten mot kvinnor begicks däremot av någon helt okänd i 40 % och av någon inom familjen i 15 % av fallen. Mer än hälften av brotten mot kvinnor och 90 % av brotten mot barn utfördes således av någon som offret var åtminstone ytligt bekant med.

Tabell 2 Relationen mellan offer och gärningsman (procent)

	Barn	Kvinnor	Totalt
Okänd	10,0	40,5	29,1
Bekant	26,0	44,0	37,3
Make/sambo (även f.d.) eller annan släkting	64,0	15,5	33,6
Totalt antal	49	84	133

Om man försöker karakterisera brotten som "överfall", "uppragging" eller "bekanta" är andelen överfall följaktligen låg i barngruppen (8 %) medan nästan vart tredje brott mot kvinna kan betecknas som ett överfall. S.k. uppraggningsfall var också vanligare bland de äldre målsägandena, drygt 20 % jämfört med 12 % bland barnen.

Tabell 3 Brottstyp (procent)

	Barn	Kvinnor	Totalt
Överfall	8,2	30,4	21,9
Uppraggning	12,2	21,5	18,0
Bekanta	79,6	48,1	60,1
Totalt antal	49	79	128

Om man jämför uppgifterna om relationen mellan parterna med dem om brottstyp, framgår det att gruppen "uppragging" innefattar både fall där offret och gärningsmannen inte hade haft någon kontakt före övergreppet (t.ex. liftare, prostituerad) och fall där de var ytligt bekanta (t.ex. vid en danstillställning).

Brottsplatsen var, oavsett offrets ålder, oftast målsägandens eller gärningsmannens bostad (65 %). En fjärdedel av brotten inträffade utomhus eller i en bil.

Om man, med användning av de kriterier som Persson anger i sin undersökning (SOU 1981:64 s. 78 ff), försöker bestämma i vilken utsträckning brotten innefattat fysiskt våld mot offret, finner man att ungefär 70 % av barnen och 10 % av kvinnorna inte utsattes för något fysiskt våld. Detta gällde t.ex. brott mot små barn, brott där gärningsmannen utnyttjade offrets beroendeställning och brott där offret var så rädd att hon inte gjorde något motstånd. 30 % av barnen och majoriteten av kvinnorna utsattes för något fysiskt våld, alltifrån att hållas fast till att få slag och sparkar. Grovt våld såsom kraftiga struhtag och omfattande misshandel, ibland med vapen eller annat tillhygge, förekom vid drygt 20 % av brotten mot kvinnor.

Totalt i materialet hade 5 av 131 målsägande, samtliga kvinnor, skador efter övergreppet som av läkare bedömdes som allvarliga. Mindre skador hade 20 % av kvinnorna och knappt 10 % av barnen (rispor, hudavskrap,

blåmärken). Knappt hälften av målsägandena blev såvitt framgår av handlingarna undersökta av läkare efter övergreppet.

Tabell 4 Fysiska skador (procent)

	Barn	Kvinnor	Totalt
Nej	92,3	73,8	79,8
Bagatellartade	7,7	20,0	16,0
Grövre	0	6,2	4,2
Totalt antal	39	80	119

Det finns givetvis inget brott som är det andra helt likt. Sammanfattningsvis kan man dock urskilja två huvudtyper av brott. En grupp utgörs av fall där målsäganden var ett barn, gärningsmannen en nära släkting eller bekant och de fysiska våldsinslagen nästan obefintliga. Den händelse som anmälan avsåg var i dessa fall ofta bara ett av flera övergrepp som pågått under en längre tid. Den andra gruppen är fall där offren var kvinnor, de flesta mellan 20 och 25 år. Gärningsmannen var antingen helt okänd eller en tillfällig bekantskap. I det förra fallet rörde det sig oftast om rena överfall, i det senare om situationer där misshandel, alkohol och narkotika var vanliga inslag.

3.4 Brottanmälan

Ungefär 40 % av brotten polisanmäldes samma dag som de inträffade och drygt hälften inom en vecka efter brottet. Beträffande en tredjedel av brotten gjordes emellertid anmälan mer än en månad efter det uppgivna brottstillfället. Detta gällde nästan bara brott mot barn.

Brotten mot barn polisanmäldes i mer än hälften av fallen av de sociala myndigheterna. Barnets föräldrar anmälde en tredjedel av dessa brott. I övrigt förekom an-

mälan av skolsköterska, lärare, läkare och av barnet självt. Två anmälningar skedde anonymt. Brotten mot kvinnor polisanmäldes i två tredjedelar av fallen av målsäganden själv. Sociala myndigheter stod för en fjärdedel av dessa anmälningar. Det gällde nästan i samtliga fall tonårsflickor som utsatts för övergrepp inom familjen.

Anmälan om brottet hade i regel tagits upp av förhørsledaren själv eller annan utredningspersonal. Endast en anmälan av fem hade tagits emot av en vakthavande polisman.

3.5 Förhörssituationen

I en femtedel av de undersökta 135 ärendena hölls det, att döma av förundersökningshandlingarna, aldrig något förhör med målsäganden. Skälen till detta var flera. När brottet riktade sig mot ett litet barn hölls ofta inget förhör med barnet utan endast med t.ex. föräldrar, psykolog eller sjukvårdspersonal som återgav barnets berättelse. När det inte hölls förhör med en vuxen målsägande berodde det oftast på att hon vägrade att medverka i utredningen. Beträffande tre anmälningar inleddes vidare ingen förundersökning (se avsnitt 3.9) och fyra anmälningar avsåg koppleribrott där det inte fanns någon målsägande.

I de ärenden där det hölls förhör skedde detta i de flesta fall inom en vecka från anmälan. Det finns i materialet ett tiotal s.k. incestbrott mot barn där en månad eller mera förflöt från anmälan till första målsägandeförhöret. I dessa ärenden förhördes inledningsvis socialtjänstemän, sjukvårdspersonal eller föräldrar, uppenbarligen för att kartlägga händelsen innan barnet blandades in.

Tabell 5 Första förhör med målsäganden (procent)

	Barn	Kvinnor	Totalt
Före anmälan	2,4	5,3	4,3
Anmälningsdatum	14,6	28,9	23,9
Inom en vecka	41,5	34,2	36,8
Inom en månad	9,8	6,6	7,7
Längre tid	14,6	1,3	6,0
Ej förhör	17,1	23,7	21,4
Totalt antal	41	76	117
(Uppgift saknas	8	10)

I regel förhöordes målsäganden bara en eller två gånger under förundersökningen utöver anmälningsstillfället. Enligt förhørsledarna hölls det i 52 ärenden ett förhör och i 42 ärenden två förhör. Tre eller flera, ofta långa och detaljerade förhör hölls i 19 ärenden, bl.a. med några barn under 15 år.

De flesta av målsägandena förhöordes enbart av den polisman som var förhørsledare i ärendet. En av fyra blev emellertid förhörd av två olika poliser vid olika tillfällen och i två ärenden förekom flera än två förhörskontakter.

Enligt förhørsledarnas uppgifter var ett förhörsvittne eller någon annan peson utöver förhørsledaren själv närvarande vid drygt två tredjedelar av samtliga de förhör som hölls med målsägandena i de undersökta målen. Detta gällde alla de förhör som hölls med barn. Det var därvid vanligen en förälder och/eller en socialtjänsteman som var med. Vid knappt hälften av förhören med kvinnor var någon mer än förhørsledaren närvarande. Förhörsvittnet var i dessa fall oftast en polisman. Flera av de förhørsledare som besvarade enkäten uppgav att något förhörsvittne inte inkallades eftersom målsäganden inte önskade det.

I Perssons undersökning av närmare 1 000 utredda våldtäktsbrott drogs slutsatsen att förundersökningarna nästan alltid hade genomförts på ett korrekt sätt, dvs. det fanns få exempel på olämpliga förhör eller antydningar om offrets vandel eller delaktighet i det inträffade (SOU 1981:64 s. 185 f). En motsvarande bedömning av materialet i denna undersökning ger samma resultat. Bara i två fall, som gällde brott mot kvinnor, fanns i förhören omotiverade omdömen om målsägandens handlingssätt.

Av de 125 förhørsledare som besvarade enkäten uppgav 27 att målsäganden ville "ta tillbaka" sin anmälan under utredningens gång (22 %). Andelen var ungefär lika stor bland barnen som bland kvinnorna. Gärningsmannen var i 22 av fallen antingen helt obekant för offret eller en tillfällig bekantskap. Av dessa 27 förundersökningar lades 24 ned av åklagaren med motiveringen "brott ej styrkt" medan 3 fördes vidare till åtal.

3.6 Stöd och hjälp under utredningen

Enligt förhørsledarnas uppfattning hade hälften av målsägandena någon utomstående som hjälpte dem under förundersökningen. Detta kunde vara en tjänsteman inom sjukvården eller socialtjänsten, någon från en frivillig organisation, en advokat eller i vissa fall en familjemedlem eller en vän. Kontakterna hade oftast etablerats redan före det aktuella övergreppet.

Förhørsledarna fick i sin enkät svara på frågor om de informerat målsäganden om hennes möjligheter att få 1) rättshjälp, 2) kontaktperson enligt socialtjänstlagen, 3) s.k. "stödperson" vid rättegången eller 4) hjälp av t.ex. kvinnojour, BRIS eller sjukvården. Få förhørsledare uppgav att målsäganden fått information om någon eller några av dessa möjligheter (1) 19 %, 2) 14 %, 3) 14 %, 4) 27 %).

Många uppgav att de inte gett sådan information då de ansåg att målsäganden redan hade stöd av sociala myndigheter, föräldrar eller vänner. Ett tjugotal svarade att de inte kunde erinra sig om de gett denna typ av information. "Det är svårt att minnas. Det är inte sådant man antecknar." Vissa uppgav att målsäganden inte ville ha någon hjälp. "Det var tillräckligt jobbigt för henne att i långa och utdragna förhör i detalj berätta om övergreppet. Hon sade sig inte orka med någon utomstående person som skulle sitta med och lyssna."

Förhørsledarna fick även frågan om de hade hjälpt målsäganden att kontakta andra myndigheter eller organisationer. Knappt en av fem uppgav att de gett sådan hjälp. I de flesta fallen gällde det kontakt med kvinnojour eller sociala myndigheter.

Som tidigare sagts ville 27 målsägande "ta tillbaka" sin anmälan under utredningstiden. Av dessa hade hälften någon form av hjälp eller stöd under förundersökningstiden och fem av dem fick hjälp av förhørsledaren att ta kontakt med socialtjänsten eller den lokala kvinnojouren.

I 47 av de 135 undersökta ärendena beslutade åklagaren att inte väcka åtal, med motiveringen att brott inte kunde anses styrkt. Dessa åklagare har fått besvara en enkät med frågor bl.a. om handläggningen av det aktuella ärendet. Av de 46 åklagare som besvarade enkäten hade 7 träffat målsäganden eller talat med henne i telefon innan de fattade beslutet om att inte väcka åtal.

Liksom förhørsledarna fick åklagarna besvara frågor om de hade informerat målsäganden om olika stödmöjligheter eller hjälpt henne att få kontakt med någon myndighet eller organisation. Det var 2 av 46 åklagare som uppgav att de hade gett någon sådan information. Dessa två åklagare hade också hjälpt målsäganden att få kontakt med en advokat resp. en socialsekreterare.

3.7 Skadeståndsfrågan

Enligt förhørsledarna diskuterades frågan om eventuella skadeståndsanspråk i ungefär en tredjedel av fallen. Flera uppgav att de inte mindes om skadeståndsfrågan hade tagits upp. I sex förundersökningsprotokoll fanns antecknat att målsäganden begärde skadestånd. I fem av dessa gällde brottsmisstanken våldtäkt. I två protokoll fanns uppgift om att målsäganden hade begärt att åklagaren skulle föra hennes skadeståndstalan.

3.8 Utredningstiden

I drygt 40 % av de undersökta målen redovisade polisen förundersökningen inom 30 dagar efter brottsanmälan. Utredningstiden var som längst tre månader i 80 % av fallen. När förundersökningen pågick under längre tid än tre månader rörde det sig om spaningsärenden (fall där man inte hade funnit någon misstänkt), mycket omfattande ärenden (åtta till tio anmälningar mot samma person) och vissa brott mot barn (många förhör, utlåtanden av barnpsykolog/psykiater etc.).

Tabell 6 Antal dagar mellan anmälan och redovisning av förundersökning (procent)

Antal dagar	Barn (kum.)	Kvinnor (kum.)	Totalt
0 - 7	6,4 (6,4)	5,1 (5,1)	5,6
8 - 14	10,6 (17,0)	12,7 (17,8)	11,9
15 - 30	27,7 (44,7)	24,1 (41,9)	25,4
31 - 50	14,9 (59,6)	15,2 (57,1)	15,1
51 - 100	23,4 (83,0)	21,2 (78,3)	22,2
101 -	17,0 (100,0)	21,2 (100,0)	19,8
Totalt	47	79	126

3.9 Förundersökningsresultatet

Beträffande tre anmälningar inleddes aldrig någon förundersökning. Ett fall gällde en kvinna som anmälde en våldtäkt men som därefter inte infann sig när hon kallades till polisen för förhör. En anmälan som gällde försök till våldtäkt alternativt sexuellt ofredande skrevs av på anmälan utan angivande av skäl. En anmälan om brott mot en nioårig flicka bedömdes efter samtal med flickan sakna grund. Anmälan var gjord av flickans mor och gällde ett påstått övergrepp av en fosterfar. Flickan uppgav att mammans uppgift var felaktig.

Två förundersökningar var inte slutförda när undersökningen sammanställdes. Det gällde i båda fallen ärenden med många anmälningar mot samma person.

Totalt 81 ärenden av 135 avslutades genom att förundersökningen lades ner eller med ett beslut av åklagaren att inte väcka åtal (60 %). I 47 av dessa fall var motiveringen för avskrivningsbeslutet att brott ej kunde anses styrkt. I 19 ärenden uppgavs att man inte hade uppnått spaningsresultat och i 8 fall angavs att gärningen inte var ett brott. Fem förundersökningar lades ner på grund av att den misstänkte var under 15 år och således inte straffmyndig.

Åtal väcktes i 44 fall av 135 (32 %). Anmälningarna om brott mot barn ledde i större utsträckning till åtal än dem som gällde brott mot kvinnor.

Tabell 7 Förundersökningsresultat

	Barn	%	Kvinnor	%
Åtal	20	(40,8)	24	(27,9)
Åtalsunderlåtelse	2	(4,1)	3	(3,5)
Ärendet avskrivet	26	(53,1)	55	(64,0)
Därav:				
Brott ej styrkt	19		28	
Ej spaningsresultat	1		18	
Gärningen ej brott	4		4	
Misstänkt under 15 år	2		3	
Angivelse saknas	0		1	
Förundersökningen ej slutförd	0		2	(2,3)
Förundersökning ej inledd	1	(2,0)	2	(2,3)
Totalt	49		86 ¹	

1 Här ingår de fyra koppleribrott där det inte fanns någon målsägande.

När undersökningen sammanställdes hade dom meddelats i 43 av de 44 ärenden som ledde till åtal. I 38 mål meddelades en fällande dom för sexualbrott i tingsrätten. Två åtal ogillades helt. Det ena gällde en far som var åtalad för brott mot sitt fyraåriga barn. Det andra gällde ett åtal för våldtäkt som ogillades av tingsrätten som ansåg att de inblandades minnesbilder, på grund av kraftig berusning, var så vaga att det inte kunde anses styrkt att den misstänkte tilltvingat sig samlag genom våld. Ett åtal för försök till våldtäkt bedömdes av tingsrätten som ett fall av misshandel. I två mål ledde de ursprungliga anmälningarna om sexualbrott till åtal och fällande dom för andra brott (misshandel resp. egenmäktighet med barn).

Av totalt 43 domar överklagades 19 till hovrätten. Det gällde i samtliga fall fällande domar avseende sexualbrott.

4 UNDERSÖKNING AV 60 DOMAR I MÅL OM SEXUALBROTT

4.1 Brotten

Huvudbrottet i de 60 undersökta domarna är våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig och sexuellt umgänge med barn. Samtliga sexualbrott med enbart fängelse i straffskalan utom koppleri och sexuellt umgänge med avkomling eller syskon finns således representerade. I drygt hälften av målen är det fråga om brott med straffminimum två års fängelse. Våldtäktsdomarna utgör knappt 60 % av materialet. Detta överensstämmer ganska väl med den andel våldtäktsärenden som ingick i undersökningen av 135 polisanmälda sexualbrott. Däremot var det bland de personer som, under hela år 1985, dömdes för sexualbrott, utom sexuellt ofredande, bara drygt 40 % som dömdes för våldtäkt.

Tabell 1 Brottsrubricering

Våldtäkt	20
Våldtäkt, mindre allvarlig	7
Grov våldtäkt	3
Försök till våldtäkt	5
Försök till sexuellt tvång	1
Sexuellt utnyttjande	3
Sexuellt utnyttjande av underårig	3
Grovt sexuellt utnyttjande av underårig	4
Sexuellt umgänge med barn	14
<u>Totalt</u>	<u>60</u>

I fyra domar rubricerades gärningen på annat sätt i domen än i stämningsansökan. I två av dessa fall hade åklagaren åtalat för våldtäkt enligt 6 kap. 1 § första stycket BrB, medan tingsrätten ansåg att brottet var mindre allvarligt och dömde för våldtäkt enligt 6 kap. 1 § andra stycket BrB. De övriga två fallen gällde ett våldtäktsbrott som domstolen bedömde som ett försök och ett sexuellt utnyttjande av underårig som tingsrätten till skillnad från åklagaren inte ansåg som grovt.

I samtliga de undersökta målen fördes allmänt åtal mot den misstänkte. I ett mål biträdde målsäganden åtalet.

4.2 Offren

Mer än en målsägande förekom i sju mål. Totalt var det 70 målsägande i de 60 målen. Av dessa var 36 kvinnor (18 - 75 år), 22 flickor (7 -17 år) och 12 pojkar (5 - 14 år). 27 målsägande var under 15 år när målet avgjordes i tingsrätten (38 %). Enligt den officiella kriminalstatistiken avseende anmälda sexualbrott var andelen målsägande under 15 år knappt 25 % år 1983, 30 % år 1984 och nästan 35 % år 1985. Av de 135 undersökta brottsanmälningarna avsåg 36 % brott mot barn.

4.3 Brottsituationen m.m.

Om man, på samma sätt som i den tidigare redovisningen av de undersökta brottsanmälningarna, försöker bestämma relationen mellan offret och gärningsmannen (okänd, bekant eller familjemedlem) får man även här tre ungefär jämstora grupper med en viss övervikt för brotten inom familjen. Om man emellertid enbart ser på de domar som gällde brott mot barn, var gärningsmannen en för barnet helt okänd person i 30 %, och en familjemedlem i 25 % av fallen. Motsvarande andelar av de undersökta 135 brottsanmälningarna var 10 % resp. drygt 60 %. Av de domar där målsäganden var en kvinna avsåg däremot 40 % brott av nuvarande eller f.d. make/sambo. Motsvarande andel av de undersökta anmälningarna var 15 %. En tiondel av brotten i domarna kan karakteriseras som rena överfall,

medan det i övriga ärenden förekom åtminstone någon kontakt före brottet. Bland de anmälda brotten var en femtedel överfall.

Två tredjedelar av brotten i domarna innefattade fysiskt våld mot offret. Våldet bestod i att hålla fast och trycka ner, att slå, sparka, ta struhtag och använda tillhygge eller vapen. I de fall där det förekom grovt våld hade gärningsmannen och offret oftast en nära personlig relation.

I en tredjedel av målen redovisades fysiska skador på målsäganden. I knappt hälften av fallen rörde det sig om mera allvarliga skador (t.ex. svullnader, omfattande blåmärken, sår). I de mål där det fanns uppgifter om skador åberopades i regel rättsintyg som bevisning i målet. Dessa innefattade oftast en gynekologisk undersökning.

Om man jämför uppgifterna om våldsanvändning och skador med dem som redovisades beträffande de undersökta anmälningarna framgår det att de i dessa avseenden grövre brotten oftare tycks leda till åtal och fällande dom.

I 53 av 60 mål förnekade den misstänkte helt eller delvis, eller sade sig varken kunna erkänna eller förneka brottet. I hälften av målen var den misstänkte häktad vid huvudförhandlingen och därefter fram till dess dom meddelades. I 31 mål förordnade domstolen om läkarundersökning enligt 7 § lagen om personundersökning i brottmål och i 19 mål förordnades om rättspsykiatrisk undersökning av den tilltalade.

4.4 Målsägandens kontakter med åklagaren och domstolen

I minst tio mål var två eller flera åklagare inblandade i handläggningen under utredningstiden.

På frågan "Hur fick målsäganden kännedom om att åtal väckts?" svarade 16 av 60 åklagare "vet ej". Några av dem uppgav att uppgiften att informera om åtalsbeslutet hade delegerats till kanslipersonal. 8 hade informerat målsäganden om åtalsbeslutet vid ett sammanträffande på åklagarmyndigheten, medan 25 hade lämnat beskedet per telefon eller brev. I åtta mål fick målsäganden beskedet genom kallelsen till huvudförhandlingen, medan hon i tre mål troligen aldrig underrättades om åtalsbeslutet.

I 25 mål hade åklagaren ingen direktkontakt med målsäganden under utredningstiden. I drygt hälften av dessa mål åberopades målsägandens utsaga som bevisning i målet och hon hördes personligen vid huvudförhandlingen.

I 25 mål var åklagaren närvarande vid förhör med målsäganden och/eller träffade henne för samtal under utredningstiden. I tio mål hade åklagaren kontakt med målsäganden själv eller företrädare för henne per telefon. Telefonkontakterna skedde oftast på målsägandens eget initiativ.

Åklagarnas samtal med målsäganden rörde främst proceduren i rättegången, skadeståndsanspråk och målsägandens rädsla för rättegången och för den tilltalade.

Endast tre åklagare uppgav att de berättade för målsäganden både om hennes möjlighet att få en kontaktperson enligt socialtjänstlagen, om hennes rätt till stödperson vid rättegång och om andra former av hjälp, t.ex. via kvinnojour. 16 åklagare uppgav att de talade med målsäganden om någon av dessa stödmöjligheter.

Några åklagare svarade att de inte informerade om olika hjälpmöjligheter eftersom målsäganden redan hade fått hjälp. Enligt en åklagare gav han inte någon sådan information, eftersom "målsäganden var ovanligt intelligent, säker och tålig". En åklagare i ett våldtäktsmål uppgav: "Målsäganden var en gift kvinna född år 1941 som väl kände gärningsmannen. Något behov av stöd kan knappast ha förelegat."

Fem åklagare hjälpte målsäganden att ta kontakt med andra myndigheter under utredningstiden (i två fall kurator/psykolog inom sjukvården och i tre fall brottsskadenämnden).

Av de totalt 70 målsägandena i de undersökta målen var 42 närvarande för att höras vid huvudförhandlingen. Av dessa 42 träffade 15 åklagaren en eller flera gånger och 13 talade med honom per telefon före förhandlingen. I 14 mål hade målsäganden inte någon kontakt med åklagaren inför huvudförhandlingen.

Rättens ordförande hade kontakt med 8 av 42 målsägande före huvudförhandlingen. Fem av dessa målsägande tog själva kontakt med domstolen t.ex. för att fråga om hon måste komma till förhandlingen eller om hon fick ta med sig någon som stöd. En domare hade på eget initiativ ett samtal med målsäganden och hennes fostermor där han talade om hur förhandlingen skulle gå till. I ett mål skrev rättens ordförande ett brev till de två målsägandena. Detta innehöll upplysningar om rättegången och information om vart de kunde vända sig för att få hjälp.

I sju mål kom målsäganden till huvudförhandlingen utan att dessförinnan ha haft någon kontakt vare sig med åklagaren eller med rättens ordförande. Fem av dessa målsägande kom ensamma. Bland dem var två fjortonåringar som var kallade för att höras i mål om sexuellt umgänge med barn.

4.5 Stöd och hjälp

Något fler än hälften av målsägandena hade enligt åklagaren stöd under utredningstiden av ett eget juridiskt biträde, en kontakt/stödperson eller någon anhörig, medan övriga inte hade någon som bistod dem. I de 60 målen förekom totalt 7 rättshjälpsbiträden och 2 privata ombud.

Av de 42 målsägande som hördes vid rättegången kom 19 ensamma medan 23 hade en eller flera personer med sig som stöd. Fem målsägande som framställde skadeståndsanspråk hade sällskap av ett ombud eller rättshjälpsbiträde vid huvudförhandlingen. I ett av dessa fall förde det privata ombudet även målsägandens talan då hon biträdde åtalet.

I 18 mål förekom någon som kunde betecknas som en s.k. stödperson enligt 20 kap. 15 a § RB. Hon eller han var oftast en tjänsteman, t.ex. kurator, psykolog eller socialsekreterare. I ett fall var en enligt socialtjänstlagen förordnad kontaktperson närvarande vid huvudförhandlingen. Kontaktpersonen hade emellertid inte fått sitt förordnande i anledning av brottet utan hade redan tidigare varit förordnad för att hjälpa målsäganden av andra skäl. I två mål var en representant från en kvinnojour närvarande vid rättegången. I några fall var stödpersonen en anhörig.

9 av de 42 målsägande som hördes personligen vid huvudförhandlingen var yngre än 18 år. Av dessa nio var en 15 år och två 14 år gamla. De två fjortonåringarna kom båda ensamma till domstolen. Tre flickor hade med sig sin mor eller fostermor som stöd medan fyra unga hade sällskap av en psykolog eller socialsekreterare.

I några fall där målsäganden var ett litet barn som inte själv hördes var målsägandens mor i egenskap av vårdnadshavare kallad för att vittna vid rättegången. Det förekom därvid att hon hade med sig någon som stöd vid förhandlingen.

Domarna beskrev stödpersonernas roll som att hon eller han "satt med", "var ett allmänt personligt stöd", "höll målsäganden i handen". Det finns inga uppgifter om att en stödperson ingrep aktivt i förhandlingen. Fyra domare uppgav att stödpersonens närvaro hade sin grund i den nya regeln i 20 kap. 15 a § RB, medan de flesta trodde att den aktuella personen skulle ha varit närvarande

även om förhandlingen hade hållits före den 1 juli 1984, då regeln om stödperson tillkom.

4.6 Huvudförhandlingen

Som redan nämnts var 42 av totalt 70 målsägande närvarande för att höras vid huvudförhandlingen i de 60 undersökta målen och av dessa 42 var 9 under 18 år. I sju mål åberopades målsägandens berättelse över huvud taget inte som bevisning i målet. Detta gällde små barn, och i ett fall en psykiskt sjuk kvinna. I övriga mål åberopades målsägandens berättelse under förundersökningen som bevisning. Målsägandena var i dessa fall barn, och i ett mål en sjuttiofemårig kvinna.

I drygt en tredjedel av de mål där målsäganden hördes personligen vidtog domaren särskilda praktiska arrangemang inför eller under huvudförhandlingen. Den vanligaste åtgärden var att ordna så att den misstänkte inte var närvarande under förhöret med målsäganden. I ett mål ringde domaren till socialförvaltningen för att höra om någon därifrån kunde följa med målsäganden till huvudförhandlingen.

I knappt hälften av målen var huvudförhandlingen helt offentlig. I en tredjedel av målen hölls hela huvudförhandlingen inom stängda dörrar, medan det i övriga fall förordnades om stängda dörrar under någon del av förhandlingen, vanligen vid föredragning av den tilltalades personalia. Det var, såvitt framgår av handlingarna, oftare hänsynen till den misstänkte än till offret som föranledde att förhandlingen hölls inom stängda dörrar.

När målsäganden hördes vid huvudförhandlingen skedde detta i mer än två tredjedelar av fallen i den tilltalades närvaro. I något fall framgår det att domstolen avslog målsägandens begäran om att få avge sin berättelse utan att den misstänkte var närvarande. Det finns också exempel på att målsäganden efter diskus-

sion gick med på att förhöras i närvaro av den tilltalade.

4.7 Skadeståndsfrågan

Målsäganden yrkade skadestånd i 27 mål, varav 23 våldtäktsmål. Skadeståndskrav framställdes således i 65 % av våldtäktsmålen, men bara i 16 % av de övriga målen. Ungefär hälften av de målsägande som begärde skadestånd hade att döma av handlingarna fått fysiska skador av brottet. I samtliga fall utom två avsåg det yrkade beloppet så gott som enbart ersättning för sveda och värk. Yrkade belopp varierade mellan 500 och 20 000 kr. I tolv mål yrkades 10 000 kr eller mera. Utdömda skadestånd varierade mellan 500 och 15 000 kr. I fem mål utdömdes 10 000 kr eller mera.

Inget skadeståndskrav ogillades helt, men i nästan två tredjedelar av fallen sattes beloppet ned av domstolen.

Av de målsägande som framställde skadeståndsanspråk fick en tredjedel hjälp av åklagaren med att föra sin talan, en tredjedel förde själva sin talan och lika många fick hjälp av ett rättshjälpsbiträde eller i något fall ett privat ombud. Det var inte någon regel att åklagaren biträdde i de enklare fallen. De målsägande som hade ett eget biträde yrkade inte generellt högre skadeståndsbelopp än övriga. När målsäganden själv förde sin talan gällde det i de flesta fallen krav på minst 5 000 kr.

4.8 Handläggningstiden

I 12 mål av 60 meddelades dom inom en månad och i totalt 25 mål inom tre månader från tidpunkten för det senaste i målet aktuella sexualbrottet. Många av de mål som gällde brott mot barn avsåg dock flera gärningar som delvis låg flera år tillbaka i tiden. I 15 mål dröjde det mer än sex månader från brott till dom, som mest nio månader i två fall.

Tabell 2 Tid från det senaste aktuella brottet till domen

	Barn	Kvinnor	Av de 60 domarna
- 1 månad	4	11	12
2 - 3 månader	4	9	13
4 - 6 månader	10	13	20
6 månader -	9	10	15
Totalt	27	43	60

Tiden mellan åklagarinträde och åtalsbeslut var i två tredjedelar av målen en månad eller mindre. I sju mål var denna tid fyra månader eller mer, som mest i ett fall sex månader.

Om man ser på domstolens handläggningstid, dvs. tiden mellan åtal och dom, var denna en månad eller mindre i nästan hälften av målen och fyra månader eller mer i tolv mål. I hälften av dessa tolv mål kan en förklaring till den långa tiden vara att den misstänkte genomgick en rättspsykiatrisk undersökning.

Den totala huvudförhandlingstiden i tingsrätten var i 34 mål av 60 en hel dag eller mer.

Ny huvudförhandling hölls i 14 mål och föranleddes i samtliga fall av att det vid den första huvudförhandlingen förordnats om rättspsykiatrisk undersökning eller om yttrande från socialstyrelsens rättsliga råd. I tre av dessa mål var målsäganden närvarande även vid den andra förhandlingen. I övriga fall föredrogs därvid vad hon hade berättat vid den första rättegången.

4.9 Närmare om innehållet i domarna m.m.

I de flesta av de 60 undersökta domarna beskrivs den brottsliga gärningen noggrant inte bara i åklagarens gärningsbeskrivning utan även i domskälen. Man nöjer sig således inte med att konstatera t.ex. att det fö-

rekommit sexuellt umgänge utan relaterar det inträffade händelseförloppet i detalj. I knappt en fjärdedel av domarna ges en mera ingående beskrivning av själva den sexuella handlingen.

I de undersökta domarna förekommer inga omdömen om målsäganden från domstolens sida som kan betecknas som nedläggande. I några fall redovisas dock den tilltalades eller ett vittnes berättelse som innehåller ofördelaktiga omdömen om målsäganden. Det bör observeras att alla de undersökta domarna är fällande domar. Domstolen ansåg alltså i samtliga dessa fall att målsäganden var trovärdig.

Förordnande om sekretess beträffande del av domskälen och/eller stämningsansökan förekommer i fem domar. I några fall har en motsvarande effekt uppnåtts genom att domen gjorts mycket kortfattad. I två av de fall där delar av domen sekretessbelagts har domstolen även sökt hålla målsägandens identitet hemlig genom att förordna om sekretess beträffande samtliga handlingar i målet där hennes namn förekommer.

De fem mål där delar av domen skyddas av sekretess gällde alla svåra övergrepp men de är inte unika i materialet. Det finns således, om man ser till brottets grovhet, detaljer om övergreppet och parternas relation, såsom dessa omständigheter relateras i domen, jämförbara fall där hela domen är offentlig.

I 41 av 60 domar (68 %) dömdes gärningsmannen till fängelse. Motsvarande andel för hela år 1985 var 58 %. Fängelsestraffets längd varierade från en månad till fem år, och var i drygt hälften av fallen två år eller längre. I åtta mål dömdes till slutet psykiatrisk vård. I övrigt förekom påföljderna villkorlig dom i fyra fall (gällde alla sexuellt umgänge med barn), skyddstillsyn i sju fall (gällde våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt umgänge med barn) och vård inom socialtjänsten i två fall (unga gärningsmän).

Här kan också nämnas att i 3 av de 60 domarna var nämndemän skiljaktiga i fråga om domslutet. I ett våldtäktsmål och ett mål om sexuellt utnyttjande av underårig ville således en resp. två nämndemän ogilla åtalet, och i ett mål om våldtäkt ansåg två nämndemän att brottet var att bedöma som mindre allvarligt.

Av de undersökta 60 domarna överklagades 28 till hovrätten. Detta överensstämmer med resultatet av de undersökta 135 anmälningarna där talan fullföljdes mot 19 av 38 fällande domar. Andelen runt 50 % kan jämföras med att endast drygt 10 % av 1985 års samtliga brottmålsdomar överklagades (domar i enkla bötesmål inte inräknade).

5 ALLMÄNNA ERFARENHETER OCH SYNPUNKTER

5.1 Tjänstemännen - poliser, åklagare och domare

5.1.1 Tidigare erfarenhet av sexualbrottmål m.m.

Förhørsledarenkäten besvarades av 125 polismän, flertalet kriminalinspektörer. Av dem hade 30 % utrett mer än 50 sexualbrottsärenden, 40 % 10 - 50 ärenden och 30 % mindre än 10 ärenden.

Av de totalt 106 åklagare som svarade på de två åklagarenkäterna var 42 chefsåklagare, 61 distrikts/kammaråklagare och 3 assistentåklagare. Två åklagare hade erfarenhet av mer än 30 sexualbrottsärenden under de senaste tre åren, 53 % uppgav 10 - 30 ärenden och 45 % mindre än 10 ärenden.

Av de 60 domare som fick besvara domarenkäten var 14 lagmän eller chefsrådmän, 35 rådmän och 11 tingsfiskaler. Av domarna uppgav 85 % att de hade handlagt mindre än tio mål om sexualbrott under de senaste tre åren.

Var femte förhørsledare och var tionde åklagare hade på något sätt utbildat sig speciellt för att bättre kunna handlägga sexualbrottsärenden. De hade t.ex. deltagit i samarbetsgrupper för utredningar om övergrepp mot barn eller genomgått kortare kurser om incestbrott och kvinnomisshandel i kommunal eller regional regi. Några hänvisade till egna litteraturstudier. (Sedan undersökningen gjordes har vid årsskiftet 1985/86 på polismyndigheter, åklagarmyndigheter och domstolar distribuerats en informationskrift med

titeln Misshandel och sexuella övergrepp mot kvinnor och barn.)

På frågan om de kände behov av mer utbildning och/eller anvisningar svarade två tredjedelar av polismännen och hälften av åklagarna ja. Flera nämnde därvid speciellt svårigheterna när det gäller utredningar om sexualbrott mot barn. Bland åklagarna var det påfallande att samtliga de som redan hade fått viss utbildning ansåg sig ha behov av mera kunskaper.

5.1.2 Anvisningar och riktlinjer på myndigheterna

Poliserna och åklagarna fick frågan om det på den egna myndigheten fanns några särskilda riktlinjer eller anvisningar för handläggningen av sexualbrottsärenden.

Nästan hälften av poliserna uppgav att det fanns sådana anvisningar. Speciella handlägningsrutiner beträffande sexuella övergrepp mot barn, lokala anvisningar och PM rörande våldtäktsutredningar, föreskrift om snabb handläggning och om att kvinnlig förhørsledare om möjligt skall anlitas, var bland de exempel som gavs.

De flesta av åklagarna svarade att det inte fanns några speciella anvisningar för sexualbrottsutredningar. En chefsåklagare uppgav att utdrag ur propositionen med 1984 års ändringar rörande sexualbrotten hade delats ut till distriktets samtliga åklagare. Två åklagare angav att det fanns vissa riktlinjer när det gällde utredningar om brott mot barn och på några håll sadet det pågå arbete med att skapa samarbetsformer för dessa ärenden.

En chefsåklagare uppgav att åklagarna vid myndigheten hade fått vissa rekommendationer beträffande handläggningen. Han beskrev vidare hur han själv tillämpar dessa riktlinjer i våldtäktsmål:

Jag har under de tre senaste åren handlagt cirka 20 mål angående våldtäkt eller försök därtill. Rent generellt gäller att jag strävar efter att vara närvarande vid

förhören med målsäganden, detta gäller framförallt det första förhöret. Syftet är inte bara att göra en bedömning av målsägandens trovärdighet utan också att tillgå att vederbörande blir föremål för vård och behandling av läkare, psykiater eller psykolog. Vid det första sammanträffandet erhåller målsäganden därutöver alltid information om hur förundersökningen kommer att tillgå. När förundersökningen fortskridit så långt att det förefaller klart att åtal kommer att väckas kallas målsäganden till åklagarmyndigheten där jag informerar dels om hur den kommande rättegången kommer att tillgå, dels om målsägandens möjlighet att erhålla skadestånd. Jag erbjuder mig därvid regelbundet att föra målsägandens talan. Om skadestandsfrågan är mycket besvärlig rekommenderas målsäganden att kontakta advokat. Efter huvudförhandlingen erbjuder jag mig alltid att vara behjälplig med att utfå utdömt skadestånd via försäkringsbolag eller brottsskadenämnden.

5.1.3 Erfarenheter av 1984 års lagändringar

Av de totalt 120 domare och åklagare som under hösten 1985 tillfrågades härom, hade bara 26 tidigare erfarenhet från andra mål där det förekommit en s.k. stödperson enligt den nya regeln i 20 kap. 15 a § RB. Det var främst i våldtäktsmål men även i mål om andra sexualbrott, rån och kvinnomisshandel som denna möjlighet hade utnyttjats. När det gällde misshandelsmålen uppgavs att stödpersonen ofta hade varit en representant från kvinnojouren.

Samtliga åklagare och domare, 166 st, tillfrågades också om de ansåg att påfrestningarna för målsägande i sexualbrottmål, generellt sett, blivit mindre sedan den nya lagstiftningen om sexualbrott trädde i kraft den 1 juli 1984. De flesta svarade att de inte hade märkt några sådana effekter eller att de inte hade någon uppfattning i frågan eftersom de nya reglerna tillämpats endast en kort tid. Bland dem som svarade nej menade flera att det inte kan undvikas att sexualbrottmål ofta medför stora påfrestningar för målsägandena. Totalt 26 åklagare och domare svarade att de nya reglerna hade lett till förbättringar för målsägandena. De nämnde därvid särskilt möjligheten att få ta med en stödperson vid rättegången, den pågående attitydför-

ändring som de ansåg sig se hos inblandade tjänstemän och advokater och i ett fall betydelsen av ökade insatser från den lokala kvinnojouren.

5.1.4 Målsägandens behov av stöd och hjälp

Enligt förhørsledarnas uppgifter hade ungefär hälften av målsägandena i de undersökta 135 anmälningarna om sexualbrott någon utomstående som stöd under utredningen. De flesta ansåg att detta var till nytta för målsäganden.

I de ärenden där målsäganden inte hade någon som bistod henne ansåg en tredjedel av förhørsledarna att det skulle ha varit till hjälp för utredaren om hon hade haft sådant stöd. Hälften av dem angav att det skulle ha varit till hjälp för målsäganden att ha någon vid sin sida.

Även de som tyckte att målsäganden i det aktuella målet inte behövde mera hjälp ansåg att det fanns andra ärenden där målsäganden behöver någon som stöd under utredningen. De flesta nämnde därvid våldtäktsmål men många angav härutöver brott såsom koppleri, andra sexuella övergrepp, misshandel, olaga hot, mera allmänt brott som kränkt den personliga integriteten och brott mot barn. En allmän uppfattning bland förhørsledarna var att behovet av stöd är störst i de fall där målsäganden och gärningsmannen har en närmare personlig relation. Flera beskrev därvid att det ofta är särskilt svårt för kvinnan att orka stå fast vid sina uppgifter under polisutredningen i kopplerimål. En annan grupp som särskilt nämndes var barn eller ungdomar som blivit utsatta för sexuella övergrepp inom familjen.

Såvitt framgår av protokollen från huvudförhandlingarna i de 60 undersökta målen som ledde till fällande dom, kom 19 målsägande ensamma till huvudförhandlingen. Domarna i dessa mål fick svara på frågan om det skulle ha varit av värde för målsäganden eller för domstolen om målsäganden hade haft med sig någon som stöd. Fem domare ansåg att detta skulle varit av värde för målsäganden

och två ansåg att det skulle ha varit till hjälp för domstolen. De som var positiva angav att målsäganden hade behov av stöd för att klara påfrestningarna under förhandlingen och de menade att det är svårt för åklagaren och rätten att mera aktivt hjälpa henne eftersom de är skyldiga att vara objektiva. Ytterligare sades att målsäganden behövde samtala med någon som kunde förklara att det var viktigt att hon ställde upp i rättegången och att hon behövde information om hur en rättegång går till.

4 åklagare av 106 tyckte att målsäganden i det aktuella målet var i behov av mer stöd och hjälp.

Ett fåtal av åklagarna och domarna ansåg således att målsäganden i det aktuella målet behövde mera stöd. Nästan två tredjedelar av dem svarade emellertid ja på frågan om de, allmänt sett, mot bakgrund av sin yrkeserfarenhet tycker att målsäganden i sexualbrottmål behöver ett eget juridiskt biträde. De flesta gjorde dock inskränknngen att ett juridiskt biträde endast eller i varje fall främst behövs när målsäganden för talan om enskilt anspråk.

När det gällde att ange ett tänkt biträdes uppgifter ansåg följaktligen de flesta att denne främst eller enbart skulle bistå målsäganden i skadestandsfrågan. Några anförde att ett juridiskt biträde måste ha juridiska arbetsuppgifter och att detta är fallet endast om målsäganden för talan om skadestånd eller ansvar.

Det fanns emellertid de som menade att vissa målsägande behöver hjälp av ett biträde också i andra avseenden än när det gäller att föra skadeståndstalan. De angav t.ex. att ett biträde skulle kunna utgöra ett personligt stöd för målsäganden och att han eller hon också, mera allsidigt än en stödperson skulle kunna biträda henne och bevaka hennes intressen. Att bistå praktiskt genom kontakter med olika myndigheter, att vara med vid förhör och se till att målsägandens version

av händelseförloppet kommer fram och att förklara för henne hur rättegången kommer att gå till, var andra tänkbara uppgifter som nämndes.

Bland de åklagare och domare som var positiva till tanken på ett juridiskt biträde åt målsäganden var det få som ansåg att en sådan rätt borde gälla enbart våldtäktsoffer. Många angav att samma behov torde finnas i andra sexualbrottmål liksom i vissa misshandelsmål och några nämnde mera allmänt grova våldsbrott mot person.

Bland åklagarna var det flera som speciellt nämnde att barn och ungdomar som blivit utsatta för övergrepp inom familjen ofta står utan hjälp. När vårdnadshavaren är gärningsman, eller solidariserar sig med denne, finns det i dag inte någon som kan företräda barnet, t.ex. när det gäller att framställa skadeståndsanspråk.

De åklagare och domare som menade att det inte finns skäl att ge målsägande i sexualbrottmål ett juridiskt biträde hänvisade till den hjälp som kan ges av sjukvården och socialtjänsten och till regeln om s.k. stödperson. Polis, åklagare och domstol borde enligt deras uppfattning kunna ge målsäganden nödvändig information. Åklagaren borde vidare kunna stödja henne i samband med rättegången och åklagare och domstol borde kunna vinnlägga sig om en varsam behandling av målsäganden. Några av de tillfrågade var av den uppfattningen att det skulle leda till svåra avgränsningsfrågor att ge vissa målsägande rätt till biträde och de betonade att det finns flera grupper än offer för sexualbrott som har ett stort stödbehov, t.ex. åldringar och personer som utsatts för oprovocerad misshandel eller bostadsinbrott.

Bland de mera allmänna synpunkter som framfördes av åklagare och domare kan nämnas följande. Den allmänna attityden hos de inblandade handläggarna är viktigare än att målsäganden alltid har ett biträde eller en stödperson. Särskilt åklagarens attityd till målsäganden är betydelsefull. Det finns fortfarande på vissa

håll en nedlåtande eller fördömande attityd gentemot målsägande i sexualbrottmål. Många målsägande behöver bättre kunskaper om hur processen går till. De s.k. stödpersoner som förekommer tycks oftast sakna kunskaper om de bestämmelser som reglerar utredningen och rättegången. Det borde finnas en lista på personer som är villiga att ställa upp som stödpersoner i domstol och stödpersoner borde också ha rätt till ersättning för sitt arbete.

5.2 Stödpersoner och andra som bistått målsägande i sexualbrottmål

I det följande redovisas synpunkter från ett tjugotal personer som hjälpte målsägandena i de undersökta målen, under utredningen och/eller i samband med rättegången. De intervjuade är dels advokater som i egenkap av rättshjälpsbiträden förde målsägandens skadeståndstalan, dels personer som i sitt arbete blivit engagerade för att stödja målsäganden, såsom kuratorer, socialsekreterare, psykologer och läkare. Vidare finns bland de utfrågade några lärare och företrädare för kvinnojourer.

Alla de intervjuade ansåg att målsägandena i de aktuella sexualbrottmålen hade stort behov av hjälp och stöd. Det var de stödpersoner som hade minst erfarenhet av och kunskaper om brottmålsprocessen som uppfattade målsägandens situation som mest utsatt. Deras reaktioner inför utredningen och rättegången kan antas ligga närmast offrens egna.

Stödpersonerna hade sällan mera aktivt försökt påverka den rättsliga handläggningen. Endast ett fåtal hade varit med vid polisförhör. Några hade tagit kontakter med åklagaren eller domstolen för att ställa frågor eller framställa något målsägandens önskemål inför huvudförhandlingen. I domstolen förhöll de sig passiva. Enligt deras uppfattning påverkades målsägandens situation främst av hur hon blev bemött av polis, åkla-

gare och domare. Det uppfattades t.ex. positivt när åklagaren tog sig tid att träffa målsäganden före huvudförhandlingen för att berätta för henne vad som skulle ske. Flera påpekade att det kunde vara viktigt för målsäganden att få hjälp med att begära stängda dörrar vid rättegången och att åklagaren kunde göra en viktig insats bara genom att samtala med henne i förhandlingspauserna. I de fall där dessa och liknande åtgärder hade vidtagits uppfattades målsägandens situation som visserligen svår, men acceptabel. När de inblandade handläggarna inte visade något intresse för målsägandens problem och inte heller frågade efter hennes behov och önskemål beskrevs hennes situation i termer som orimligt pressande och utsatt. Detta tycktes mera sällan bero på att man uppfattade åklagaren, domaren eller försvararen som direkt fientlig eller ohövlig. Det var oftare en fråga om att målsäganden kände sig bortkommen och utlämnad i en skrämmande miljö. Som exempel nämndes att domstolen avslög en begäran om förhör i den tilltalades utevaro eller att målsäganden utsattes för svåra och ingående förhör, utan att någon förklarade varför detta var nödvändigt. I vissa fall uppfattades också förhören som orimligt långa och ingående. Även om stödpersonerna i dessa fall ansåg att de utgjorde ett värdefullt personligt stöd åt målsäganden kunde de inte kompensera bristen på engagemang från de inblandade tjänstemännen.

Även de intervjuade advokaterna beskrev målsägandens situation som påfrestande och svår. De hade alla, trots att de formellt var förordnade enbart i skadeståndsdelen, även hjälpt målsäganden t.ex. genom att förmedla kontakt med psykolog och informera henne om hur rättegången skulle gå till.

Flera av advokaterna ansåg att det leder till en bättre jämvikt i processen och därigenom gagnar rättegången när målsäganden har ett biträde i dessa mål. De påpekade att dagens ersättningsregler inte medger för advokater att ge målsäganden nödvändig hjälp. De framhöll därvid

att denna typ av ärenden med nödvändighet är tidsödande, eftersom målsäganden ofta är rädd och förvirrad och har svårt både att ge och ta emot information. De flesta av de tillfrågade advokaterna ansåg sig ha en uppgift att fylla under utredningen och rättegången i sexualbrottmål, även om målsäganden inte kräver skadestånd. Några menade att även målsägande som utsatts för andra våldsbrott kan ha ett motsvarande behov av hjälp. Även advokaterna pekade på vikten av att polis, åklagare och domstol intresserar sig för målsägandens situation. Några hade positiva erfarenheter av ett organiserat samarbete mellan berörda myndigheter i ärenden rörande övergrepp mot barn, enligt den modell som bl.a. finns i Östergötland. Liksom bland åklagarna fanns det advokater som särskilt nämnde att barn och ungdomar som blivit utsatta för sexuella övergrepp inom familjen skulle behöva mera hjälp när de saknar föräldrarnas stöd. En advokat uppgav att hon i flera fall hade förordnats som god man åt sådana barn, för att se till att deras intresse av att få skadestånd på grund av brottet blev tillgodosett. I egenskap av god man kunde hon därvid, för barnets räkning, ansöka om rättshjälp med biträdesförordnande.

5.3 Kontaktperson enligt socialtjänstlagen som stöd åt målsäganden

Sexualbrottskommittén föreslog i sitt betänkande (SOU 1982:61) att enligt socialtjänstlagen förordnade kontaktpersoner skulle utnyttjas som stöd åt målsäganden i sexualbrottmål. För att få veta om denna ordning tillämpats i praktiken har uppgifter inhämtats från socialförvaltningarna i Stockholm och Göteborg.

I Stockholm finns på varje socialdistrikt två tjänstemän som är ansvariga för att kontaktpersoner utses när någon begär det. Polisdistrikten har informerats om detta och skall således känna till att möjligheten finns och att de kan hänvisa målsägande som behöver stöd till socialtjänsten.

I praktiken har endast ett fåtal kontaktpersoner förordnats, eftersom det inte funnits någon efterfrågan.

Ett undantag utgör socialdistrikt 15 i Vällingby där man bedrivit en försöksverksamhet som syftat till att utveckla användningen av kontaktpersoner inom socialtjänsten. Enligt projektledaren, socialinspektören Christina Duvander, har man under tiden maj 1984 - januari 1986 förordnat tolv lekmän och två socialtjänstemän som kontaktpersoner åt kvinnor som blivit utsatta för misshandel. Det har således i dessa fall inte handlat om anmälda sexualbrott.

Erfarenheterna av försöksverksamheten är positiva. Kontaktpersonerna har utgjort ett värdefullt personligt stöd för de drabbade kvinnorna. Få av kontaktpersonerna har emellertid varit med vid polisförhör eller domstolsförhandlingar och det råder därför viss osäkerhet om, och i så fall i vilken utsträckning, de klarar av att bistå under en polisutredning och rättegång. De erfarenheter man hittills haft visar att det kan vara svårt för en kontaktperson som inte själv är van vid brottmålsprocesser att ge målsäganden den information och övriga hjälp som hon behöver.

I Göteborg finns centralt inom socialförvaltningen tjänstemän som ansvarar för förordnandet av kontaktpersoner. T.o.m. våren 1986 hade man endast förordnat en kontaktperson i ett fall som gällde en misshandlad kvinna. Kontaktpersonen var här en privatperson som genom förordnandet kunde få ersättning för sina kostnader när hon följde med till domstolsförhandlingen.

6 ENKÄTEN TILL KVINNOJOURERNA

6.1 Kvinnojourernas verksamhet

I april 1985 fanns, enligt en lista sammanställd av kvinnojouren i Luleå, totalt 101 kvinnojourer runtom i Sverige. Till samtliga dessa jourer sändes i juli 1985 en enkät. Från sju jourer meddelades att de inte bedrev någon verksamhet eller att de hade för liten erfarenhet för att vilja svara. 25 jourer hörde inte av sig, trots påminnelse. Av de 69 kvinnojourer som besvarade enkäten hade hälften fungerat under tre år eller mera, de två äldsta, i Göteborg resp. Kristianstad, i sju år. Fem av jourerna hade varit verksamma i mindre än ett år.

Kvinnojourernas målsättning varierar något men kan sammanfattningsvis beskrivas enligt följande.

1. Att ge stöd i akuta nödsituationer till kvinnor som utsatts för våld,
2. att sprida kunskap om våldet mot kvinnor,
3. att bedriva verksamhet som bidrar till kvinnors frigörelse politiskt och kulturellt och som främjar förståelsen för alla människors lika värde.

Två av de jourer som besvarade enkäten skiljer sig från de övriga. Den ena är stödcentrum mot incest i Stockholm, som enbart vänder sig till kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp inom familjen. Den andra är jourhemmet för kvinnor i Göteborg. Jourhemmet drivs av Göteborgs kommun med personal anställd av socialförvaltningen.

Med undantag för jourhemmet för kvinnor i Göteborg, som således är en helt kommunal verksamhet, uppgav samtliga jourer att de får visst ekonomiskt stöd från resp. kommun. Bland dem som angav ett exakt belopp var bidragets storlek i genomsnitt 85 000 kr för år 1985 (5 000 - 410 000 kr). Många angav att kommunen betalar hyra, el, telefon etc. för en lägenhet åt jouren. Förutom bidrag från kommunerna förekommer bidrag från vissa landsting, kyrkan och olika fonder. I några fall betalar kommunen hela eller del av kostnaden för en anställd.

En viktig princip för kvinnojourerna är att de kvinnor som kommer dit skall få vara anonyma. Det är därför vanligt att man inte får någon statistik över verksamheten. På frågan hur många kontakter jouren hade haft totalt sedan starten, uppgav de flesta att man inte kunde ange någon exakt siffra och några avstod helt från att svara. Av de svar som gavs framgår dock att minst 20 000 kvinnor har vänt sig till kvinnojourerna sedan dessa startade sin verksamhet. Av de jourer som besvarade enkäten hade hälften haft mindre än 100 kontakter totalt. Fem jourer uppgav att de sedan starten hade haft kontakt med mer än 1 000 kvinnor vardera.

Flertalet av de kvinnor som söker hjälp hos kvinnojourerna kommer dit därför att de har blivit miss-handlade av sin make eller sambo. Samtliga jourer uppgav att de hade haft kontakt med misshandlade kvinnor och många hade främst eller enbart erfarenhet av misshandelsfall. Flera påpekade dock att även om misshandeln var den direkta orsaken till att kvinnan sökte upp dem, fanns det ofta sexuellt våld, alkohol och långvariga samlevnadsproblem i bakgrunden.

Drygt hälften av jourerna hade haft kontakt med kvinnor som blivit utsatta för våldtäkt och/eller andra sexualbrott.

Av enkätsvaren framgår att det oftast är kvinnan själv som tar initiativet att söka upp kvinnojouren. Hälften

av jourerna uppgav att det förekommer att främst polisen och socialtjänsten, men även sjukhus, kurator, präst eller en vän till kvinnan förmedlar en kontakt. Några jourer uppgav att de får sina flesta kontakter via polisen eller socialjouren. I dessa fall finns ett etablerat samarbete där kvinnojouren fungerar som ett alternativ till sjukvårdens och socialtjänstens resurser. En jour hade t.ex. via brandförsvaret fått en personsökare så att de kan ställa upp i akuta situationer när någon behöver deras hjälp.

På frågan vilka former av hjälp som jouren ger svarade i stort sett samtliga att jouren erbjuder kvinnorna någon att tala med, att de kan ordna tillfällig bostad och att de hjälper till att ta kontakter med olika myndigheter.

Drygt hälften av jourerna uppgav att de, under det senaste året, hade hjälpt kvinnor genom att gå med till polisförhör eller rättegång.

En tredjedel av jourerna uppgav att det förekommit att någon från jouren blivit förordnad som kontaktperson enligt socialtjänstlagen, eller fungerat som s.k. stödperson åt målsäganden vid rättegång. Av svaren att döma skulle det, totalt sedan jourerna startade, röra sig om ca 30 förordnanden som kontaktperson och ca 80 rättegångstillfällen.

6.2 Kvinnojourernas uppfattning om hjälpbehovet

De jourer som hade hjälpt kvinnor i samband med förundersökning och rättegång fick frågan om de kunde ange i vilket skede behovet av hjälp är störst; i samband med anmälan, under polisutredningen eller inför och vid domstolsförhandlingen. De flesta svarade att behovet är lika stort under hela denna tid.

På frågan vilken hjälp de kvinnor som vände sig till dem ville ha i samband med den rättsliga handläggningen, svarade nästan samtliga jourer att kvinnorna

främst behövde moraliskt stöd för att orka med sin svåra situation. Stöd för att våga göra polisanmälan, hjälp att påskynda utredningen, förberedelse och information inför och stöd vid förhör och rättegång, hjälp med skadeståndsanspråk och mera allmänt juridisk hjälp var andra behov som angavs av många.

Med få undantag ansåg jourerna att de kvinnor som hade fått hjälp av dem i samband med en förundersökning och/eller rättegång, skulle ha behövt mer hjälp och stöd än de fick. En egen advokat alternativt bättre kontakt med åklagaren var de förslag till förbättringar som dominerade. De flesta som besvarade enkäten menade att det är svårt för jourerna att tillgodose kvinnornas behov av information om hur utredningen och rättegången går till, och att jourerna inte heller har de kunskaper och den status som krävs för att kvinnorna skall känna att deras intressen tillgodoses under den rättsliga handläggningen.

På frågan om målsäganden i sexualbrottmål bör ha rätt till ett eget juridiskt biträde svarade kvinnojourerna entydigt ja och gav följande synpunkter på vilka uppgifter ett sådant biträde kunde ha.

Biträdet skulle informera kvinnan om hur utredningen och rättegången går till och se till att hennes intressen tillgodoses. Biträdet skulle kunna ge målsäganden en beredskap inför förhör och rättegång genom att förklara varför många svåra frågor måste ställas. I samband med förhör skulle hon eller han kunna se till att kvinnans berättelse blir komplett och att hon inte utsätts för otillbörliga frågor. Biträdet skulle vara någon som stod på kvinnans sida och som hjälpte henne att orka stå fast vid sin anmälan, trots alla påfrestningar. Ett juridiskt biträde åt kvinnan skulle skapa balans i domstolen, främst som en motvikt mot försvararen, och ett eget biträde skulle kunna bidra till att kvinnan inte uppfattar sig själv som en anklagad i processen. Biträdet skulle kunna hjälpa till att påskynda utredningen. Biträdet måste ha juridiska kunskaper för att fylla sin funk-

tion, men att det är samtidigt nödvändigt att hon eller han har insikter om brottsoffrets reaktioner och kan utgöra ett personligt stöd.

På frågan om en rätt till juridiskt biträde, såsom i Danmark och Norge, bör omfatta endast våldtäktsoffer eller om det finns andra grupper där behovet är lika stort, svarade de flesta att även misshandlade kvinnor behöver sådan hjälp. Omkring hälften nämnde härutöver andra sexualbrott, olaga hot eller mera allmänt våldsbrott. Flera jourer pekade på att invandrarkvinnor har en speciellt svår situation.

Härutöver kan nämnas att flera jourer var kritiska till tanken att i detta sammanhang utnyttja socialtjänstlagens regler om kontaktperson. De menade att denna möjlighet av många inte ses som ett tänkbart alternativ. Kvinnor som inte redan har kontakt med socialtjänsten är inte sällan ovilliga att vända sig dit, eftersom de t.ex. tror att detta skulle kunna vara till nackdel för dem i en eventuell framtida vårdnadstvist.

Som en sammanfattning av de nu redovisade undersökningsresultaten skall här tas upp några av de frågor som är av särskilt intresse för en bedömning av hur målsägandens situation gestaltar sig i sexualbrottmål.

De polisanmälda sexualbrotten riktar sig mot kvinnor och barn. Den brottsliga gärningen innefattar i många fall fysiskt våld och det förekommer nästan alltid hot om våld eller någon form av tvång. Det är vanligt att den som begår övergreppet är någon som offret känner. När det gäller anmälda sexualbrott mot barn är den misstänkte oftast någon i barnets familj. Den utpekade gärningsmannen förnekar nästan alltid att han begått det påstådda brottet. Vad som nu sagts kan jämföras med resultaten av den undersökning om offer för vissa tillgreppsbrott, rån och misshandel utanför familjen som gjordes av Carlsson/Frost. De fann att de brottsoffer som påverkades mest av övergreppet var kvinnor som blivit misshandlade av någon de kände.¹

Den nu gjorda undersökningen tyder på att förundersökningen i sexualbrottmål oftast slutförs inom tre månader från brottsanmälan. Förhören med målsäganden tycks så gott som alltid genomföras på ett oklanderligt sätt. Många förhørsledare har stor erfarenhet av att utreda denna typ av brott. Även Persson och Hedlund²

1 Lars A. G. Carlsson och Mats Frost, *Brottsoffer i Malmö, del II*, Lunds universitet 1980.

2 Leif G. W. Persson, *Våldtäkt (SOU 1981:64)*, Hedlund m.fl., *Våldtäktskrisen*, Prisma 1983.

fann i sina undersökningar att polisutredningarna i allmänhet genomfördes på ett korrekt sätt.

Vid alla förhör som hölls med barn i de undersökta målen var, utöver förhørsledaren, också barnets vårdnads-havare eller någon annan person närvarande. Ett förhörsvittne förekom emellertid vid mindre än hälften av de förhör som hölls med målsägande över 15 år. Förhörsvittnet var i dessa fall oftast en polis. Persson uppgav i sin rapport, som gällde anmälda våldtäktsbrott åren 1970 - 1976, att ett förhörsvittne förekom vid vart tredje målsägandeförhör (a.a. s. 184). Av dessa uppgifter att döma tycks det inte vara mycket vanligare i dag, än det var för tio år sedan, att förhörsvittne är närvarande vid förhör med vuxna målsägande.

Målsäganden träffar i allmänhet bara förhørsledaren en eller två gånger under förundersökningen. De flesta av målsägandena i de undersökta målen hade ingen kontakt med åklagaren under utredningstiden.

En målsägande av fem fick under utredningen information av förhørsledaren om olika möjligheter att få hjälp och stöd. En av tre informerades av förhørsledaren om möjligheten att begära skadestånd på grund av brottet. Inte heller de åklagare som träffade målsäganden under utredningstiden gav annat än undantagsvis sådan information eller hjälp.

Minst en femtedel av målsägandena i de nu undersökta ärendena ville "ta tillbaka" sin anmälan under utredningstiden. I nästan samtliga dessa fall lades förundersökningen ner med motiveringen att brott inte kunde anses styrkt. I Perssons undersökning av våldtäktsbrott ville nästan var fjärde kvinna ta tillbaka sin anmälan. Det vanligaste skälet för detta var att de inte orkade med den påfrestning som utredningen och rättegången innebar (a.a. s. 195 ff). Före den 1 juli 1984 krävdes åttalsangivelse bl.a. vid våldtäkt. När målsäganden inte ville medverka blev därför resultatet antingen att

hon aldrig angav brottet till åtal, eller att hon tog tillbaka sin angivelse. Numera krävs det inte att målsäganden anger brottet till åtal och utredningen skall således fullföljas så länge brottsmisstanken kvarstår. Undersökningsresultaten tyder emellertid på att förundersökningen nu, precis som tidigare, läggs ner när målsäganden säger sig inte vilja medverka vid utredningen.

Flertalet av de 42 målsägande som var närvarande för att höras personligen vid huvudförhandlingen i de undersökta målen, hade inte träffat åklagaren inför huvudförhandlingen och 7 av dem hade inte haft någon kontakt vare sig med åklagaren eller med domaren under utredningen eller inför rättegången. Nästan hälften av de målsägande som hördes vid huvudförhandlingen kom ensamma till domstolen. I två mål kom fjortonåriga barn ensamma till huvudförhandlingen.

Åtal för sexualbrott leder nästan utan undantag till fällande dom i tingsrätten. I de mål som ingick i den nu gjorda undersökningen bedömde domstolen i regel brottet på samma sätt som åklagaren. Det förekom i två fall att domstolen med hänvisning till parternas nära relation bedömde våldtäktsbrott som mindre allvarliga. Detta kan jämföras med Perssons påstående att "Brott som åtalats som våldtäkt dömdes relativt ofta som våldförande." (a.a. s. 204)

Tingsrättens dom meddelades, i nästan hälften av målen i undersökningen, inom tre månader från det aktuella brottet, men var fjärde målsägande fick vänta mer än ett halvt år på domstolens avgörande.

De nya reglerna om sexualbrotten verkar inte ha medfört att målsäganden utfrågas mindre om hur övergreppet har gått till och om omständigheterna kring det.

Regeln om s.k. stödperson, i 20 kap. 15 a § RB, hade bara tillämpats under ca ett år när undersökningen ge-

nomfördes. I de undersökta målen ansågs den inte ha medfört att så många fler målsägande än tidigare fick stöd under rättegången. Bland de i undersökningen tillfrågade personerna var man i allmänhet positiv till tanken på en stödperson men många menade att stödpersonen, i sin nuvarande form, inte kan tillgodose målsägandens hela behov av hjälp och stöd.

Undersökningsresultaten tyder på att det, inom ramen för det nuvarande systemet, är möjligt att, såsom sexualbrottskommittén föreslog, vidta åtgärder som underlättar för målsäganden under utredningen och i samband med rättegången. Det tycks i första hand vara de inblandade tjänstemännens sätt att förhålla sig till målsäganden som är avgörande för hur hon kommer att uppfatta den rättsliga handläggningen. Det finns således exempel på att målsäganden, även i mycket svåra mål, klarat sig bra tack vare stöd från en stödperson kombinerat med hjälp och engagemang från främst polis och åklagare. Om man sammanfattar undersökningsresultaten kan man emellertid konstatera att det fortfarande är många målsägande i sexualbrottmål som lämnas ensamma och att det finns många som känner rädsla och osäkerhet inför utredningen och rättegången. Dessa målsägande behöver personligt stöd men de behöver också bättre kunskaper om den rättsliga handläggningen och hjälp för att kunna ta till vara sina intressen.

Statens offentliga utredningar 1986

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Översyn av rättegångsbalken 2. Högsta domstolen och rättsbildningen. [1]
Påföljd för brott 1. Lagtext och sammanfattning. [13]
Påföljd för brott 2. Motiv [14]
Påföljd och brott 3. Bilagor [15]
Aktiers röstvärde. [23]
Integritetsskydd i informationssamhället. [24]
Åklagarväsendets lokala organisation. [26]
Folkets främsta företrädare. [27]
Folkstyrelsen under krig och krigsfara. [28]
Fastighetsbildning 4. Förrättningsförfarande och boendeinflytande m. m. [29]
Framtid, huvudbetänkande. [33].
Framtid, bilagedel. [34].
Samernas folkrättsliga ställning. [36].
Förvärv av nya småhus. [38].
Integritetsskyddet i informationssamhället 2. [46]
Målsägandebeirão [49]

Industridepartementet

Vägar till effektiv energianvändning. [16]
EFU 87. [31]
EFU 87 Bilagedel [32]
Bränsle och drivmedelsberedskapen under kriser och krig. [42].

Civildepartementet

Framtid i samverkan. Del 1. [17]
Framtid i samverkan. Del 2. [18]
Bibeln – Tillägg till Gamla testamentet. [45]

Försvarsdepartementet

Militära skyddsområden. [7]
Datorer, sårbarhet, säkerhet [12]
Vapenfrutbildningen i framtiden. [30]
Befrielse från värnplikstjänstgöring. [43]

Socialdepartementet

Allmänna socialtjänstfrågor. [19]
Barns behov och föräldrars rätt. [20]
Barns behov och föräldrars rätt – sammanfattning. [21]
Handel med teknisk sprit. [35]
Delpension [47]

Finansdepartementet

Soliditet och skälighet i försäkringsverksamheten. [8]
Riksbanken och riksgäldsfullmäktige. [22]
Reavinst aktier och obligationer. [37]
Skatteutredningar. [39].
Utgiftsskatt. Teknik och effekter. [40]
Utgiftsskatt. *Ej utk.* [41]
Staketmetod för beskattning av handelsbolag. [44]

Utbildningsdepartementet

En treårig yrkesutbildning – riktlinjer. [2]
En treårig yrkesutbildning – beskrivningar, förslag. [3]
Enklare skolförfattningar. Del 1. Sammanfattning, författningsförslag. [10]
Enklare skolförfattningar. Del 2. Motiv m. m. [11]

Jordbruksdepartementet

Kontroll av livsmedel. [25]

Arbetsmarknadsdepartementet

Ny lönegarantilag. [9]
Rättssäkerheten vid direktavvisningar [48]

Bostadsdepartementet

Bostadskommitténs slutbetänkande. Sammanfattning. [4]
Bostadskommitténs slutbetänkande. Del 1. [5]
Bostadskommitténs slutbetänkande. Del 2. [6]

Kronologisk förteckning

1. Översyn av rättegångsbalken 2. Högsta domstolen och rättsbildningen. Ju.
 2. En treårig yrkesutbildning – riktlinjer. U.
 3. En treårig yrkesutbildning – beskrivningar, förslag. U.
 4. Bostadskommitténs slutbetänkande. Sammanfattning. Bo.
 5. Bostadskommitténs slutbetänkande. Del 1. Bo.
 6. Bostadskommitténs slutbetänkande. Del 2. Bo.
 7. Militära skyddsområden. Fö.
 8. Soliditet och skälighet i försäkringsverksamheten. Fi.
 9. Ny lönegarantilag. A.
 10. Enklare skolförfattningar. Del 1. Sammanfattning, författningsförslag. U.
 11. Enklare skolförfattningar. Del 2. Motiv m. m. U.
 12. Datorer, sårbarhet, säkerhet. Fö.
 13. Påföljd och brott 1. Lagtext och sammanfattning. Ju.
 14. Påföljd och brott 2. Motiv. Ju.
 15. Påföljd och brott 3. Bilagor. Ju.
 16. Vägar till effektiv energianvändning. I.
 17. Framtid i samverkan. Del 1. C.
 18. Framtid i samverkan. Del 2. C.
 19. Aktuella socialtjänstfrågor. S.
 20. Barns behov och föräldrars rätt. S.
 21. Barns behov och föräldrars rätt. Sammanfattning. S.
 22. Riksbanken och riksgäldsfullmäktige. Fi.
 23. Aktiers röstvärde. Ju.
 24. Integritetsskydd i informationssamhället. Ju.
 25. Kontroll av livsmedel. Jo.
 26. Åklagarväsendets lokala organisation m. m. Ju.
 27. Folkets främsta företrädare. Ju.
 28. Folkstyrelsen under krig och krigsfara. Ju.
 29. Fastighetsbildning 4. Förrättningsförfarande och boendeinflytande m. m. Ju.
 30. Vapenfriutbildningen i framtiden. Fo.
 31. EFU 87. I.
 32. EFU 87 Bilagadel. I.
 33. Framtid, huvudbetänkande. Ju.
 34. Framtid, bilagedel. Ju.
 35. Handel med teknisk sprit m. m. S.
 36. Samernas folkrättsliga ställning. Ju.
 37. Reavinst, aktier och obligationer. Fi.
 38. Förvärv av nya småhus. Ju.
 39. Skatteutredningar. Fi.
 40. Utgiftsskatt. Teknik och effekter. Fi.
 41. Utgiftsskatt. *Ej utk.* Fi.
 42. Bränsle- och drivmedelsberedskapen under kriser och i krig. I.
 43. Befrielse från värnpliktstjänstgöring. Fö.
 44. Staketmetod för beskattning av handelsbolag. Fi.
 45. Bibeln – Tillägg till Gamla testamentet. C.
 46. Integritetsskyddet i informationssamhället 2. Ju.
 47. Delpension. S.
 48. Rättssäkerheten vid direktavvisningar. A.
 49. Målsägandebiträde. Ju.
-

